

میر جعفر پیشہ وری (جوادزادہ)

## زیندان خاطرہ لری دفتریندن

## قائناقلار

**م.ج.پیشهوری. سئچیلیمیش اثرلری.** آذربایجان روزنامه سینین نشریه سی. 1344  
(1965). توپلایان، ترتیب، ترجمه، و رنداکته ائدن هئیات: احمد امینزاده، تقی موسوی، حسین جدی.

**م.ج.پیشهوری. سئچیلیمیش اثرلری.** توپلایان، ترتیب و ترجمه ائدن: احمد امینزاده، تقی  
موسوی، حسین جدی. رنداکتور امیرعلی لاهرودی. 1984. باکی

*اینترنت اوچون حاضر لایان: [آچیق سوز](http://www.achiq.info)*

## ايچىندە كىلر:

زىندان خاڧىرەلرى دىقترىندىن

1309-جو ايل دئى آيى نىن آلتىسى

ايلك اىستىنطق

ايكى نۇمرەلى حبسخانانىن بئشىنجى اوتاغى

آختاريش و تفتيش

آديوتانت يزدي

ديگر محبوسلارلا رابيطه

گۇروش

خابىلر

زىندان جاسوسلارى

زىنداندا قالمالى اولدوم

زىندانين منظره سى

آدى- سانلى محبوسلار

اولوم دالانى

مشير همايون(بلديه رييسى)

تئيمورتاش

فرخى

علمردان خان بختيارى و ديگر محبوسلار

قائم مقام رشتى

دبير اعظم و دشتى

گئىرال لىئىتانت جهانبانى

گئىرال لىئىتانت شىبانى و باشقا بىر آغا

گئىرال- مابور پئسيان

كاظمين قاتىلى ابولقاسيم چوركچى نىن اعتيرافلارى

حقيقتى اولدوغو كىمى دئىمك، ياخود عۆمورلوك زىنداندا قالماق

1310-جو ايل تارىخلى قانون

عذاب و ايشگنجه  
كوردلر و لورلار  
ديگر محبوسلارلا علاقه  
آجلىق اعلانى  
ايلك قوربانلار  
خستهنين دانيشماغا قودرتى يوخ ايدى  
سياسى ايدارهنين مأمورلارى  
آجلارلا نجه رفتار ائديرديلر  
داها بير موفقىتلى كوتلوى آجلىق اعلانى  
محبوسلارى نجه اولدوروردولر  
دوكتور ارانىنين اولدورولمهسى خبرى  
پولكونيك فولادى و اونون يولداشلارى  
پولكونيك نصروللا خان  
نه ايستهدىكلرى معلوم دئييلدى  
مايور البرزون تشبوئو  
سئيد فرهادين زينداندان قاچماسى  
سئيد فرهادين يئرینه كيملىرى حبس ائتديلر  
تئرورچولارين گيزلي تشكىلاتى موسوى و اونون دوستلارى  
جهانسوزى و باشقا موتهيملر  
تئرورچولارين مرموز تشكىلاتى - ائرمنى يوسف و اونون يولداشلارى  
مرحوم كمرئى  
سالار ظفر سنجابى  
محمدعلى روشنين حبسه آينماسى  
دؤلت املاكىنى اوغورلاييب منيمسهينلر  
قانون و اونون تاثيرلرى

## آچىقلاما:

«زىندان خاطرەلەرى دىقتىرىندىن» باشلىغى ئلتىندا اولان بو اثر اساس اعتىبارىلە تئهراندا نىشر اولموش «آزىر» قىزىتىنىن 8 خورداق – 29 دىنى 1322-جى اىل تارىخلى 107-8 نۇمرلەرىندە، «ج. پ.» « اىمضاسىلە و «هاد» قىزىتىنىن 18-ابان- 19 بىھىم 1321- جى اىل تارىخلى 70-24 نۇمرلەرىندە «سىمىرغ» اىمضاسىلە درج ائىدىلمىشىدۇر.

## زىندان خاطرەلەرى دىقتىرىندىن

حادىئەلەر و تصادوفلەر سىلەنىن يوكسكلىكلەرە قالدىردىغى «قەرمان» \* گۈزلەنلىمىز بىر فېرتىنا نىتىجەسىندە باتىب ارادان گىنتىدى. او، اولدىن ترقىپور اولمامىشىدۇر. بولانلىق سودان بالىق توتان و بوشقاب دىبى يالاين بعضى اداملارنى مودعاسى عكسىنە اولاراق، جمعىتىن بىر چوخ سىنىفلەرى اىلك گوندن اونون ايشلەرىنە شوبە و بدىبن نظرلە باخمىش، اللرىنە فورست دوشن و اختلاردا موخالىف اولدوقلارنى بىان ائتمىدىن چىكىنمەمىشلىر.

كوتلە و ترقىپور اداملار آلدانمامىشىدۇلار. ھابىئە ضىيالى طىبە و تجروبهلى شىخصلر دە قاباقچادان، ايشىن نە اىلە قورتاراجاغىنى، قوللابى اىصلاحاتىن ماھىتىنى بىلىردىلر. اونلار موختلىف يوللارلا دىكتاتورون قارشىسىنى آماق اىستەمىردىلر. لاکىن تأسوفلەر اولسون كى، قودرت و سىلاح موترقى قومولرىن اىندىن چىخمىشىدى. دىگر طرفدىن اىسە، بىر دستە مقامىرست ضىيالى اۋزلىرىنى دىكتاتورا ياپىشىدۇر اراق آز-چوخ بىر سىرا آلدادىجى ايشلەر گۈروردولر. عملە اىسە بو ايشلەر دىكتاتورون آدىنا تامام اولوردۇ. بونا گۈرە دە اونون حاكىمىتى و قودرتى گوندن- گونە آرتىردى. اىرانلىلارنى بۈيۈك بدىختلىكى دە ھىمىن زمىن اوزرىندە يارانىردى. چونكى دىكتاتورون نوفوذو آرتدىقچا، گىنتىكچە طاماحى دا آرتىب سىرتىقلاشىدى. بونا باخمىاراق او، اۋز وضعىتىندىن خىردار اىدى. اىران خالقلارنى ياخشى تانىمىدى. اىرانلىلارنى آداملارنى يالناقلىغىنى دا ھامىدان ياخشى باشا دوشموشدۇ. او، ھامىنىن يالان ساتماغىنى بىلىردى. او، بىلىردى كى، اىرانلىلارنى ھامىسى رىكارلىق اندىر، ھامىسى اىستەمىر كى، اونون نوفوذوندان، اونون امرلرىندىن اىستىفادە ائىتىن. بونا گۈرە دە او، ھامىيا شوبەلى و بدىبن اىدى. اۋز سلطنتىنى و وار-دۋولتىنى اىتىرمەك قورخوسوندان گۈزۈنە يوخو گىنتىمىر و اىستىراحت ائتمىردى. قارشىيا چىخا بىلەجەك ھەر ھانسى بىر حادىئەنىن قارشىسىنى آماق اوچون اۋزونون بوتون قودرتىنى اىسە سالاراق، شوبەلى اداملارنى اۋز يولو اوزرىندىن كىنار اندىردى. بو تدبىر طىبىعى اولاراق شوبە دوغوروردۇ. او، ھىس اندىردى كى، موعىن نوفوذو دوشمنى اورتادان آپارماقلا، اۋزو اوچون يوزلرلە باشقا نوفوذو دوشمن تۈرەدىر. اونون اخلاقىنى ياخشى اۋىرنىمىش لئش يئىن يالناقلا بو اودو داھا اتكەمىردىلر. شوبە دایرەسى گىنتىشلىدىكچە، آخىدىلان قانلارنى سايى دا آرتىردى. بو ايش موختلىف شىكىلردە تظھور اندەرك بۈيۈك بىر يانغىن كىمى ياش- قورونو اۋز كامىنا چىكىب، اونلارنى ھامىسىنى ياندىرىپ موھ اندىردى. بو دەشتلى ايشلردن خالق آز-چوخ خىردار اىدى. بىز اىسە-بوتون اون بىر اىل عرضىندە زىنداندا قالدىغىمىز مودتدە اونون داھا شىدنتلى كۈتگىنە معروض قالمىشىدىق. قدارلىقلارنى بىر چوخو بىزىم گۈزوموزون قارشىسىندا حىاتا كىچىرلىرىدى.

بىزى مركزى زىنداندا ساخلايدىلار. بۈيۈكدىن توتموش كىچىگە قدر ھامىنى اورايا كىچىرىدىلر. خارىجە باش وئرن ھەر ھانسى بىس حادىئەنىن اثرى درحال زىنداندا اۋزونو گۈستىرىدى. قوربانلىقلارنى بىر چوخونو ايشىن موقدىمەسىنى حاضىرلاماق مقصدىلە بورايا كىچىرىدىلر. حقىقتدە دىمك اولار كى، بىز اعدام اولان شىخصلرە مخصوص اىنتىظار اوتاغىندا منزىل سالمىشىدىق. نصرت الدۈلە، تئىمورتاش، فرخى، بختىارلەر، مازانداران مولكدارلارنى، چاھكوتاهى خانلارنى، كوردلر و لور خانلارنى، سىياسى پارتىيالارنى منسوب اولان دستەلر و آىرى-آىرى عوضولر بوتونلوكە بىزىم قارشىمىزدان گىلىب كىچىرىدىلر.

«قىصرىن» \*\* داستانى كدرلى، دەشتلى، عىنىنى زاماندا اوخونمايدىر. تأسوفلەر اولسون كى، مؤوجود واسىطەلەرلە بو داستانى بوتونلوكە تصوىر ائتمەك مومكون دىيىل. بىز بو خاطرەلەردە اىجبارى اولاراق اونلارنى بعضى قابارىق يىرلەرنى نظرە چاتدىرماقلا قناعانمىشىك. ھم دە-حادىئەلەرى حكاىە كىمى شرح ائىسىدىك چوخ اوزون و يوروجو اولار بىلىردى. بونا گۈرە دە مووقتى ھىس و اىستىنطاق گونلرىنى گۈستىرلن طرزە قلمە آلىب، قالان مسالەلەرى اىسە آىرى-آىرى

موضوعات کیمی قئید ائدمجگیک. بیزجه بو اوسلوب ایله هم خاطرملر یوروجو اولماز، هم ده اوخوجو ایستهدیگی بولمهنی آسانلیقلا تاپیب ایستیفاده انده بیلر. بونا گوره ده قئید ائتدیگیم یازی سپکی و ائلجه ده یئری گلدیکده قدیم لوغت و عیبارملردن ایستیفاده ائتمک مولیف اوچون ایجباری بیر حال اولموشدور. چونکی قدیم لوغتلرین یئرینه، یاخشی عادت ائتمهدیگیم تزه سوزلری ایشلتمک اوچون لوغت کیتابینا باخسایدیم احتیمال کی، جوملهلرین یازیلما سیندا صونعی حاللار منیدانا گلردی. بئله لیکله ده خاطرملر دگرسیز بیر حالا دوشردی. هر حالدا من بو یازینی کیتاب حساب ائتمیرم. او، مونتم بیر خاطرره و یا قئیدلر ده دئییل، بو یازیلار دئمک اولار کی، سادهجه اولاراق گوردوگوم حادیهلرین تصویریندن عیبار تئیر. بورادا یازیلش، ایملار و مطلبلری اولدوغو کیمی شرح ائتمک ساحه سینده ده بیر چوخ نوقصانلارا یول وئریلدیگینی اعتیراف ائتمه لیم. اوخوجو دا یاددان چیخار ماملیدیر کی، او، اون بیر ایل زینداندان قالمیش بیر آدمین یورغون و سارسیلمیش بئینی نین محصولونو نظر دن کچیریر.

بو خاطرملرین مو عین حیصه سی عزیز دوستوم آغایی عمید نوری نین تشبوئو ایله متین اولان «داد» قزئتینده «سیمرغ» ایضاسی ایله «زینداندان کاشانادک» سرلؤوحه سی آلتیندا چاپ اولونموشدو. ایندی بو خاطرملرین دیگر حیصه سینا رنداکیسیا هئباتی عوضولرینین تصدیق و مصلحتی ایله همین نؤمره دن اعتیبارن آردیجیل صورتده چاپ ائدمجگیک. «فرخی زینداندان» و «دوکتور ارانی نین ماتمی» آدلی مقاله لر ده همین خاطرملردن ایقتیباس اولونموشدور. حؤرمتلی «ناهد» قزئتی نین بیر و ایکینجی نؤمرلرینده آردیجیل صورتده نشر اولونموش «زیندان قوربانلاری» عونوانلی مقاله لر ده همین کدر لندیریجی خاطرملردن گؤتورولموشدور.

\* بورادا مقصد 1320-1304 ه.ش. (1925-1941) ایللرده ایران شاهی اولموش رضا خان پهلویدیر.  
\*\* قصر، یاخود «قصری-قاجار» تنه رانین شمالی-شرعینده یئرلشن زینداندیر.

## 1309-جو ایل دئی آیین ائتسی \*

اون بیر ایل بوندان اول دئی آیین ائتینجی گونو منیم اوچون بیر تاریخی گون حساب اولونور. من، 6، 10، 9 تاریخی گونلری هله ایندیبه کیمی بیر ساعات دا اولسون یاددان چیخار مامیشام. او گونکو هاوا شرایطی ده لاپ بوگونکو کیمی نظریمدهدیر. یئرلر بوز باغلامیشدی، بالاجالا قار یاغیردی. شیمران داغلاری اوزاقدان آغ یومورتا کیمی گورونوردو. محمد انزابی \*\* ایله ناهار ائتدیکدن سونرا منزیلدن چیخدیق. او گونلرده بیز، قوام السلطنه خیابانینداکی انتخابیه آدلی کوچمه یاشابیردیق. انزابی مندن آیریلیب اوز ائوینه قاییدیر. من ده دوستلاردان بیرری ایله ایشیم اولدوغو اوچون اونون ائوینه گنیدیریم. قاپی نین یانیندا بیرری بیریمیزدن آیریلدیق. او، قوام السلطنه خیابانینا طرف گئتدی. من ایسه ساغا دؤنوم. همان دقیقه ده نهیین حاقیندا فیکرلشدیگیم یاخشی یادیم گلیم. لاکین همیشه اولدوغو کیمی باشیمی آشاغی سالیب پالتونون یاخاسینی قالدیر اراق سورعتله ایرملیه بیردیم. کوچه خلوت و سویوق ایدی. کوچمین باشیندا، سول طرفه دؤنمک ایستهدیکده غفلتن تانیمادیغیم بیر آدم قارشیمایا چیخدی. او، یؤندمسیز لیباس گنیمیشدی. اینده عصا وار ایدی. قیافه سی، چیمچشدریجی، باخیشلاری ایسه حباسیز و فوضول ایدی. بو یؤندمسیز آدامی گورن کیمی فیکریمده اونا قارشی شیدتلی نیفرت اویاندی. اونون خوشاگلمز سسی منده بو نیفرتی داها دا آرتیردی.

- آغا، سیزین آدیز فیلان دئییل؟ -دئییه بو شخص منه موراجیعت ائتدی.

- نه اوچون اؤزودور کی، وار! سؤزونوز وار ایدی؟

ظاهیرده ادبلی رفتار ائتمک ایستین، لاکین ادبسیز باخیشلاری و گولوشو ایله آچاق نیتینی گؤسترن بو آدم علاوه ائتدی:

- آغا، شخص بندنهین سیزه دئمهلر بیر سؤزوم یوخدور. منی گؤندر میشلر کی، بیر نئچه دقیقه «اطلاعات ایدار سینه» تشریف گتیرمگینیزی خواهش ائدیم. ظنیمجه، سیزدن کیچیک بیر سؤز سوروشماق ایستیهیرلر.

من ايشين بو قدر ده ساده اولماياجاغيني باشا دوشدوم. آخي «اطلاعات ايدار هسي نين» ايندييهك هنج كسله «آزاجيق» ايشي اولماميشدي. بو ايدار هيه گيرن آداملار ايسه هنج ده آسانليقلا اورادان چيخا بيلمهميشديلر. علاجسيز قالاراق دنديم: بئله اولدوقدا قايبداق من ائوه خبر وئريم.

او، دئدي: بونا احتياج بوخودور، تنزليكله قايبداجاقسينيز.

من باشا دوشدوم كي، پوليس درسيني از برله ميشديلر. قاجماق حاقيندا دا هنج فيكيرلشه بيلمزديم.

يقين كي، او، تك دئييلدي. ديگر طرفدن من اوزومو گوناھيني اوز بوينونا آلميش اكبر ساللاخين ماجراسي حاقيندا تاكيد انتميرك پوليس ايله بير ليكهه يولا دوشدوم. بو ساده، سس سيز-سمير سيز بير دعوت ايله حياتداكي بئني دؤورون باشلانماسيني حيس اننديم و بيلديم كي، بير داھا اوز مئيليله كؤنوم ايستهين يئره گنده بيلمهيهجگم، ايختياريم باشقالارينين ايلنه كنجميشديلر. بونا باخماياراق، بو ايشين عاقبتي حاقيندا هلهليك معلوماتيم يوخ ايدي. آياغيمين آلتيندا بيردن-بيره آچيلميش اوچورومون هار ايا گنديب چيخاجاغيني بيلميرديم.

پهلوي دؤورونون نظمي هسي چوخ تهلوكلهلي بير تشكيلات ايدي. ايشكنجه آلتيندا قاتيل محمودون گوناھيني اوز بوينونا آلميش اكبر ساللاخين ماجراسي ياديدا ايدي. حاجي محمد باقير گلپايگاني هه باسيلميش داغ و بيز يئرلريني محكمه مؤوقعينده اوز گوزومله گورموشدوم. اوندان زورلا ايگيرمي نچه نفري اولدورمك حاقيندا اعتراف آلينديغيني انشيتميشديم. باغشادا \*\*\* حياتا كنجيريلن قير غينلار نظره سيغيشماييب شيشيرتمه كي مي گورونسه ده، هر حالدا حقيقت ايدي. آذربايجان و خوراسانداكي كوتلوي اعداملاري، سايسيز-حسابسيز سياسي شخصلرين يوخ اولماسيني هنج ده افسانه حساب انتميرديم. ياخين دوستوم هيجازي نين فاجيعهلي اولومونو ياددان چيخارماميشديم. اوچ گون اوندان اول فرخي دئميشدي كي، اولكهن چيخيب گنتمك ايستهيمير. سالار ظفر سنجابي قاجميشدي. حسن پور افر، سردار مقتدر و سالار ناصر هله ده زيندانا ساخلانيلير ديلار. بونلاردان باشقا مينلرجه حبس، سورگون و اعدام حادثه لري، هابئله موختليف دؤورلر ده كي محبوبلارين خاطرلريني اوخوماق نتيجه سينده الدهه انديگيم معلومات بير لشهرك، بير نچه دقيقه عرضينده مني چوخ دهشتلنديردي. لاکين بو دهشت و اورك دؤيونتوسو درحال آرادان گنتدي. اونا گوره كي، گيزلي پوليسين آچاق قيافيسي منده خوصوصي بير غورور و تكبور ياراتدي. درحال قرارا گلديم كي، قارشيا چيخان هر هانسي حادثه، حتا اعدام قارشيسيندا بئله اوزومو آچاق و دليل گؤسترمگيم. قصدن شاهي، اونون ناظيرلريني، ديكتاتورلوق اوصولي-ايدار هسي نين يازچيلاري و باشچيلاريني اوز نظريده جانلانديرديم. اونلارين هاميسيني اوز قارشيمدا چوخ كچيچك و آچاق گوردوم. بونا گوره ده راضي غاليب، اوزومو چوخ خوشبخت حساب اننديم. اوز-اوزومه قطعي اولاراق آچاق طبقه هه منسوب اولان پوليس قارشيسيندا آلچالماياجام دنديم.

سپه خياباتيندا انزابي آرخادان گليب بيزه چاتدي. او، جمعيتين ايزديهاميدان ايستيفاده اندهرك قاباغا كنجيب، پوليسي تانيديجيني و اونون مقصديندن خبردار اولدوغونو مو عين ايشار ملرله منه باشا سالدي. پوليسين گوزلري يالنيز منه ديكلميشدي. او، منيم قاچا بيله جگيمدن قورخوردو. بونا گوره ده انزابي نين حركت و ايشار ملرينه فيكير وئرميردي. بيز ايسه بو وضعيندن ايستيفاده اندهرك «تامينات ايدار هسي» نين قاپيسينداك ايشاره ايله بير-بيريميزله صؤحبت انديك. اورادا ايسه مجبوري اولاراق تأسوفلو گولوشله ويدا علاشديق.

من بيليرديم كي، او، نجه اولورسا-اولسون توتولماق خبريمي بيزيم ائوه چاتدير اجاجدير. بونا گوره ده ساكيت اوركله تامينات ايدار هسي بيناسي نين پبله لر يندن يوخاري قالجديم. اورادا پوليس مني كچيچك بير اوتاغا آپاردې. اوچ بويوك ميز و بير ساده قفسه ايله زينت وئريلميش بو اوتاقتا پوليس مني گنج بير كيشيه تاپشير اراق چيخيب گنتدي. سونرالار همين گنجين آدينين رفعت اولدوغونو بيلديم. مني گننيرن پوليسي ايسه بو گونهدك ايكنجي دفعه گورمه ميشم.

"اطلاعات ايدار هسي" \*\*\*\* و يا شؤعه سي بوگونكو بويوك سياسي ايدار منين سلفي سايبيلير. مذكور ايدار منين رييسي و يا رييس وظيفه سيني ايفا ائن احتشام آدلي قوجا آذربايجانلي بير كيشي ايدي. زيندانا انشيتديم كي، من توتولاندان بير نچه ايل سونرا او، ايفليج اولموش و باشقا بير ايشه كنجميشديلر. حبسه آلينديغيم واخندان بير ايل سونرا كوتلوي صورتده يئمكدن ايمتيناغ انديگيميز ايله علاقه دار اولاراق همين احتشام آدلي شخصله ايكنجي دفعه گوروشدوم. او، منه سؤز

وئردی کی، ایکی هفته مودتینده تکلیفیمی. مو عینلشدیر هجکدیر. لاکین همین خاطرهلرین جریانیدان سیزه معلوم اولاجاق کی، بو ایکی هفته اون ایل اوزاندي.

\* 1930-جو ایل دئکابر آیینی آخیرلاری

\*\* محمد دادیزاده انزابی ایران کومونیست پارتیاسینی عضو اولموش و زینداندان وفات ائتمیشدی.

\*\*\* باغشاه تئهراندا اوردو حیصه لرینین بئرلشدیگی بئرین آدیدير.

\*\*\*\* "ایران تهلوکسیزلیک" ایدار هسیدیر.

## ایلیک ایستینطاق

گون باتانادک هنج کس منیمله دانیشمادی. اوتاغین خلوت اولماسینی گوزله بیردیله. احتشام باشینی آشاغی سالاراق قارشیسینا قویولموش کاغیز و پاپکالاری ورقله بیردی. رفعت اوتوماتیک ماشین کیمی دایما حرکتده اییدی. او، گندیر-گلیر، اوتورور-قالخیر و تنز-تنز دیقتله منه باخیردی. او، چیمچشدریجی گولوشو ایله منه ایستنهزا اندیردی. من ایسه فیکره دالمیشدیم. بو اینتیظار ایکی-اوج ساعات چکدی. من بوسوتون بورولموشدوم. گنجنین باشلانماسی ایله علاقه دار بنینیمده قارا دوشونجه و خیالدار قوتله نیردی. نهایت، ساعات آلتی راده لرینده قیسا بویلو، ساریبیز، آریق بیر کیشی اوزونون گؤستریمک اوچون صونعی تبسوم ایله قاپیدان ایچری گیردی. رفعت ایشاره ایله منی اونا تانییدیردی. او، سلام وئردیکدن و بیر چوخ صمیمی گؤروش و تانیشلیدان سونرا میزین آرخاسیندا اگلشهرک، منه ده اوز قارشیسیندا اگلشمگه ایجازه وئردی. بیزیم دانیشیقلا ریمیزا هنج کس قولاق آسمیردی. همین شخص درحال قیافه سینی جیدیلشدیریب، میزین سیبیرتمه سیندن نجه ورق رسمی کاغیز چیخارتدیکدن سونرا آدیمی، فامیلیامی، نه ایشله مشغول اولدوغومو سوروشدو. سونرا او، آرتیست کیمی باشینی قالدیریب، گوزلرینی اوزومه زیلله دی. او، اوز فیکرینجه ایسته بیردی کی، گوزلریمین ایچینی اوخسون. من چوخ چتینلیکله گولمگیمین قارشیسینی آدییم. چونکی او، ساده بیر مسالهنی سیرلی بیر شکله سالماق ایسته بیردی.

ایلیک و اختلاردا سویوق قانلیلیق گؤستریم. لاکین سونرا یاواش-یاواش عصبلشمگه باشلادیم. اوز-اوزومه دئییردیم کی، داها ایستینطاق اوچون مضحکه بازلیق لازیم دئییلدیر. بو گنج ده یقین کی، بعضی پولیس و جینایی رومانلارین تاثیر آلتینا دوشموش، هر شئی شوبه لی یاناشیر و بوتون بو مسالهلری اوز خیال و تصوورو ایله حل ائتمک ایسته بیر. سونرالار همین فیکریمین ده یالنیش اولدوغونو باشا دوشدوم. منه معلوم اولدو کی، بو آغا، حتا پولیسلیگه دایر رومانلاری بنله اوخومامیشدیر. اونون حرکتلری ایشله دیگی آچاق محیطین محصولو ایمیش. بونا باخمایاراق، او، اوزونو ادیبیلر آراسیندا ساییردی. سوز آراسی دئییردی: «هر شئی یاعظماق اوچون واخت تاپا بیلیمه میشم».

او، خوزیستاندان تزه گلیمیشدی. ظاهرده حاضرلیق آدم کیمی گورونوردو. لاکین هامی اونو فیریلداقچی، شارلاتان کیمی گؤستیردی.

ایستینطاق منیمله علی شرقینی آراسینداکی تانیشلیق اوستونده گندیردی. فروزش ایسته بیردی کی، اونو آدم اولدورن، تنرورچو، منی ایسه اونو تحریک ائدن بیر آدم کیمی گؤستریب، بو یول ایله هر ایکیمیزین اعدام اولونمامیز اوچون شرایط حاضر لاسین. شرقینی مندن بیر هفته قاباق توتوشدولار. فروزش اونون اوز گوناھلارینی بوینونا آدیغینی ایدیعا اندیردی. من دندیم کی، بیزی اوزلشدیرین، او، نه دئسه من قبول ائدرم. بو اوزلشدیرمه چوخ گولونج بیر وضعیتده حیاتا کنچیریلدی. معلوم اولدو کی، هر ایکیمیزی ساده بیر آنلاشیلمازلیق اوزوندن حبس ائتمیشلر. بونا باخمایاراق، قنید ائدیگیمیز آغا اوز تصوورلرینی حقیقی بیر حادثه شکلینه سالیب راپورت وئرمیشدی.

داها گولونج مساله بوندان عیبارت ایدی کی، او، جاوابلاریمی اوخومادان آلتینا قول چکمگیمی طلب اندیردی. او دئییردی: «-آدم "موللا نوقطی" کیمی نوقطه لر اوزرینده تاکید ائتمه ملیدیر. من کی، سیزه کلک گلیمک ایسته میرم. بورادا ایکی کلمه نین آرتیق و یا اکسیک اولماسی نین نه اهمیتی واردیر».

من ایسه بیلیردیم کی، ایش یوخلانبلان زامان تقصیری آنجاق بیر کلمه ایله ثبوت ائتمک اولار. مثلا، خئیر عوضینه بلی سوزونون یاز یلماسینی گؤتورک. لاکین منیم بوتون بو خیاللاریم تامامیله یئرسیز ایدی. چونکی محکمهده و حتا عدلیهده بئله، ایشلر یوخلانلمادی. یالنیز فروزشین راپورتو اساسیندا حؤکم چیخاریلدی.

تحقیقات سونا چاتدیقدان سونرا او جیلریمی آخار اراق قولتوغومداکی کارانداس و کاغیز پارچالارینین هامیسینی گؤتوردو. بو، حبسه آلیماق علامتی ایدی. بیرلیکده اوتاقدان چیخدیق. او، یولدا منه دئدی - آغا، حاماما گئدن ترلهمه‌میش چیخماز.

من اونون مقصدینی باشا دوشمهدیم. مستطیقین مادی مقصدی اولماسینی خیالیما بئله کتیره بیلیردیم. لاکین او، همین مساله اوزرینده تاکید اندیردی، اونا گؤره ده داها بیر آدیم ایرملی آتاراق آچیق شکیلده دئدی: آغا سیز بیزه کؤمک ائتمه‌لی سینیز.

تعجوبله دئدیم: - سیز نه کیمی کؤمک گؤستره بیلریم؟ من ده سیزین کیمی آز اچیق ماعاش آلیرام و بونولا اوز اهل-عیالیمی ایداره ائتمه‌لییم. منیم پولوم هار ادادیر؟

فیکیر اندیردیم کی، او، بلکه ده منی سینماق ایستهبیر و یاخود ایستهبیر کی، بو واسیطه ایله ثبوت اوچون مو عین بیر سند الیه ائتسین. او، تجربهللی و مهارتلی ایدی. منیم منفی جاوابیمی ائشیتدیکه گولوب دئدی: سیز منیم مقصدیمی یاخشی باشا دوشمهدیز. من ایستهبیردیم کی، سیز مسالهنین اوستونون آچیلما سیندا بیزه یاردیم ائدسینیز. بو زامان بیز مووقتی حبس خانانین قابیسینا چاتمیشدیق.

## ایکی نؤمره‌لی حبس خانانین بئشینجی اوتاغی

نظمین مشهور دالانی آلتیندا یئرلشن بو قاپی نین دهشتلی بیر گؤرونوشو وار. او، اچاق، قارالیق و سنحرلی گؤرونوردو. فروزش قاپی نین زنگینی چالیدی. کؤک و ائتلی کورک بیر پولیس نفری ایلک دفعه قاپی نین اورتاسینداکی کیچیک دئشیکدن باشینی چیخار اراق فروزش ایله سالاملاشدی. سونرا قاپینی آچاراق منی تحویل آلدی. قاپی باغلانندی.

پولیس یاشلی بیر آدم ایدی. سونرالار اونون فامیلیاسی نین دبیر اولدوغونو بیلدیم. ساوادی یوخ ایدی. دئییردی کی، دوز ایگیرمی بئش ایلدیر حبس خانادا قوللوق اندیر. او، قورخاق، اینظیباطچی و تام دیندار بیر آدم ایدی. اوزوندن دورد قات کیچیک اولان آروادینی حدیندن آرتیق سؤیر و اونا آز قالا سیتایش اندیردی. اوشاغی یوخ ایدی. سؤز دوشنده دئییردی کی، آرواد منیم هم آتام، هم اوشاغیم، هم دوستوم، هم تانیسیم، بیر سؤزله هر شئییمدیر.

محبوسلار اونو اینجیتمک ایستهدیکده آروادینا نیفرین ائردیلر. دبیر سؤز باشی «استغفوروللاه لا ایلا هه ایل-اللاه» دئییردی.

حبس خانانین دهلیزینده او، ایلک دفعه جیدی بیر باخیشلا منی باشدان-آیاغا سوزهرک باشا سالدی کی، داها آزادلیق و مستقبلیلکدن گؤز اؤرتمه‌لییم. بورا زیندان دیر. بورا یا گلن هر بیر آدم اؤز تکلیفینی آنلامالیدیر، اؤز ایراده، مئیل و ایختیارینی بیر کنارا توللامالیدیر. سن ده منیم الیمه تاپشیر یلمیسان، باشا دوشمه‌لیسن کی، سنینله کؤنلوم ایستهدیگی کیمی گؤستریش و پولاددان مؤحکم قایدا قانونلارینا تابع ائدیلیمش. من اونلارین گؤستریشلرینی ایراده سیز بیر ماشین کیمی حیاتا کئچیریرم. اگر اورگیم، حیسلریم، و بجدانیم و کیشیلیگیم وارسا، دا، اونلاریپ هامیسینی زیندانان خاریجده قویموشام. مندن کیشیلیک گؤزله مه‌مه‌لیسن.

محبوسلارین باخیشی، اورانین چیمچشدریجی، عفونتلی قوخوسو، توستو باسمیش فئر، سینمیش میز و صندلر، چیرک دیوارلار، هوندور تاوان، مؤحکم قاپیلار، بیر سؤزله بونلارین هامیسی نیفرتلندیرجی، کوبود و چیرکین ایدی. بو دهشتلی موحیطی گؤردوکده بیر داها روحوم سیخیلیدی، اورگیم توتولدو، باشیم گوجلانندی. نئچه دقیقه بوندان اولکی

غورور و تڪورومو الدن وئريب، اوزومو ضعيف و يورغون حيس اندهرڪ، چوخ تاسوفلنديم. دبیر معنالي بیر باخيشدان سونرا ایرملیه گلیب جیبلریمی، قولتوقلاریمی، بیر سۆزله هر یئریمی یوخلادی. ساعاتیمی، قاییشیمی، قالمستوکومو، جوراب باغیلاریمی، نهایت، لیباسدان باشقا هر نهیم وار ایدیسه آلیب میزین اوستونه قویدو. میزین آرخاسیندا هئیکل کیمی دایانمیش اوجا، اوزو چوپور باشقا بیر پولیس آدیمی و فامیلیامی، ایشیمی سوروشوب قئید دفترینده یاز اراق دئدی: «شئیلرینیز اوچون صاباح قبض وئریلهجک».

همین قبض اوزرینده 9.10.6 تاریخی قئید اولونموشدو. بو مراسیمدن سونرا دبیر ایله بیرلیکده بولا دوشوب آیری بیر قاپی قارشیسیندا دایاندیق. بو قاپی دا اولکی قاپی کیمی دهشتلی بیر سسله آچیلیم، سونرا باغلاندی. ایندی داها کنچلمز قاپی واسیطهسی ایله آزاد دونیادان اوز اقلاشمیشدیم. مایوسلوق، پریشانلیق یئنیند منه هوجوما باشلادی. یئنی داخیل اولدوغوموز یئر داها قارائلیق و داها قورخولو ایدی. ایلك باخیشدا بؤیوک، قارائلیق بیر کوریدوردا اولدوغومو فیکیرلشدیم. دبیر الینده فنر توتاراق قاباقد ایرملیهبیر، من ایسه اونون آردینجا گئدیردیم. نیفرت و بدبختلیک حیسلری هر شئییه ماراق گؤسترن حیسلریمه غالیب گلیردی. حالیم پریشان ایدی. باشیمی آشاغی سالاراق ایرادهسیز صورتده ایرملیهبیردیم. ایلك دؤنگهنی چؤنن زمان چوخ شن تانیشلاریمدان بیرینین سسینی ائشیندیم. بو سس منه تکان وئردی. او دئدی: «آه گئیردیله! آغانی دا گئیردیله!» بو سسی من چوخ یاخشی تانیبیردیم. او... این سسی ایدی. بو آنا قدر من دئمک اولار کی، اونو گؤرمک احتیمالیندان باشقا، بوتون مسالهلر حاقیندا فیکیرلشمیشدیم. لاکین بو سس ده منی تعجبولندیرمهدی. چونکی اونون دا توتولماسی حاقیندا خبریم وار ایدی. او، اوجا سسله گولور و ایکی-اوج نفرله سانکی صؤحبت اندیردی. حقیقته ایسه بونونلا اوز فیکیرینی منه چاتدیرماق ایستهیردی. او، ایستهیردی کی، منه اورک وئرسین، بیر قدر منی روحلاندیرسین. یئنی زبیدانا گلیمیش بیر محبوس اوچون بو تسلی بؤیوک نعمت ساییلیر. بونونلا اینسان درحال فیکیرلشیر کی، تک دئییل. اگر بیر ایتیفاق باش وئرسه هنج اولماسا اونو دوست و قوهوملارینا چاتدیران آداملار وار دیر. همین دوستون سسینی ائشیندیکده بوتون قورخو و اورک چیرپینتیلاری محو اولوب گئتدی. یئنه ده نچه دقیقه بوندان اولکی غورور و متینلیک روحیه قوتلندی، اورگیم شاد اولدو. بئشینجی اوتاغین قاییشینا چاتدیق. چوخ دار و قارائلیق دالانا آچیلان بو قاپی نین دمیر معجرلری و دهشتلی گورونن بؤیوک بیر قیفیلی وار ایدی. دبیر قاپینی آچدقدان سونرا اونون اوز-بوزونده قویولموش دمیر چارپایی گؤستره رک دئدی: «بو سنین چارپایی دیر، یئریندن ترینمه مایلسین. انله اوتورمالیسان کی، من قاپی نین دئشگیندن باخاندان سنی گوره بیلیم. آیاق بولو ایسه آرخادا یئرلشیر. سو ایستهینده قاپینی دؤگرسن گئیررلر».

بو سؤزلردن سونرا او، فنرینی گؤتوروب دمیر معجرلی قاپینی باغلادی. قیفیلی ووروب، چیخیب گئتدی. چوخ پیس قورخو گلن بو سویوق و قارائلیق اوتاقد تک قالدیم. اوتاغا گئرن زمان فورصدن ایستیفاده اندهرک اوز تزه منز یلیمی و اورادکی اشیالاری دیقتله نظردن کنچیرمیشدیم. چارپاییدان و اونون اوزریندهکی یورغان-دؤشکدن ایستیفاده ائتمک اولمازدی. چیرکلی یورغان-دؤشگین ایگیندن آدامین اورگی قالخیردی. آدام، حتا اونون اوستونده اگلشمگه بئله چیمچشیردی. علاجسیز قالاراق اوتاقد گزیشمگه باشلادیم. اوتاغین اوزونلوغو بئش آددیم، ائی ایسه تقریبین اوج آددیم ایدی. بو ایسه دولانماغیم اوچون کیفایت اندیردی.

چارپایی حاقیندا ایکی کلمه ده اولسا یا عظمق لازیمدیر. او، انله قایر یلمیشدی کی، ایستیراحت عوضینه اینسانا اذیت وئیردی. یوغون دمیرلری آدامین بدنینی ازیردی. لاکین هر حالدا چارپایی ایدی. اوستونده ده قئید ائندیکیم یورغان-دؤشک وار ایدی. بونلار ایشونچره موشاویرلریندن یادیگار قالمیشدی. مؤوجود اوصولی-ایدانمین جلالدارای هله ده اونلاردان ایستیفاده اندیردیله. لاکین سون و اختلاردا، یعنی منیم توتولدوغومدان اون ایل سونرا، بیز مرکزی زیندانین ظاهیرن چوخ یاخشی گورونن بیناسی نین اوتاقلاریندا چوروموش کیلیملردن باشقا آیری بیر اشیا گورمه دیک. محبوسلارا حتا، کوزه و سو قاپی دا وئرمیردیله. اون نفر محبوس بیر چوروموش ادیالین آلتیندا یاتیردی.

هر حالدا بئشینجی اوتاقد او گون منیم اوچون چوخ قورخولو و دهشتلی گورونوردو. اورانین آدینی بیز ترسه-قویو قویوموشدوق. اونا گوره کی، اوتاغین اوجالیغی سککیز-اون منتر اولاردی. دیوارلار یوخاری قالدیقجا دارالیردی. اونون قارا کدرلی، کله-کؤتور دیوارلاری، سؤکولموش کرپیلری، دهشتلی بیر دئوین دیشلرینی خاطرلادیردی. دئییلدیگینه گوره ایکی نؤمرلی موقتی حبسخانه یئرئم دؤرونده سیلاح انباری اولموش، کیچیک دگیشیکلیکن سونرا دایمی زبیدانا چنور یلمیشدیر. اوتاقلارین اوستونده بؤیوک گونزلر وار ایدی. هامام گونزلری کیمی اونلارین دا

اور تاسيندا كىچىك، آبي رنگلى شوشه قويولموشدو. خوشبختلىككن بئىنجى اوتاغىن شوشەسى نىن قىراقي سىندىغى اوچون خارىجە بالا جا بىر دئىك آچىلمىشدى. ھىمىن دئىككن قار و ياغىشىن بىلا واسىطە ياتدىغى يىرە تۆكۈلۈگۈنە باخمايلاق، ھەر حالدا اورادان ھاوا گلېردى. گونورتايا ياخىن اورادان گونشىن ضعيف شوعالارى زىندانىن داخلىي موحىطىنى ايشىقلاندىرىر و بونولا اورگىمى خارىجى دونيا ايله علاقلندىرىردى. ايكى نۇمرلى موقىتى حبسانادا اىگىرمى بىر عدد عىنىي شكىللى اوتاق و بىرى-بىرىنە يولو اولان اىگىرمى بىر آياق-يولو وار ايدى. اونلار يىن ھامىسى نىن كانالى بئىنجى اوتاغىن آلتىندان كئچىر و عومومى آياق يولونا چاتىردى. بونلار يىن اىرنىچ قوخوسو ھىمىن كدرلى اوتاغىن اوز اىيى ايله بىرلشەرك ھاوانى بوسوتون زەرلەپىردى. بو وضعيت انلە اغىر ايدى كى، من بعضاً علاجسىزلىقدان آياق يولونا قاچىپ اورادا اولان كىچىك دئىككن ھاوا آلاماغا چالشىرىدىم. بعضاً دە اغزىمى قاپىداكى دئىشىيە ياپىشىرىپ چۆلدىن ھاوا سورماغا جان آتارىدىم.

بوراداكى آغاقانادلار داھا پىس وضعيت تۇرتمىشدى. اونلار لاپ قىشىن چىللەسىندە بئلە، آدمى راحات قويوردولار. پىسپىسالار، سىچانلار دا راحات اوتورمايلاق لازىمى خىدمت گۇستىرىدىلر. آغاقانادلار بىر جور و يورجو سىلر ايله قارىشىق بىر اوركئىسز تشكىل ائدىر، پىسپىسالار و سىچانلار ايسە آتلىب، دوشوب اويناپىرىدىلر. بو حاقدان منىم فىكىرلشمگە كىچىك اىمكانىم بئلە يوخ ايدى.

دبىرىن چىخىپ گىتمەسى ايله باشىما مىن چور خيال و دھشتلى فىكىرلر ھوجوم ائتمگە باشلامىشدى. داىما گزىشىر و اوز دوشونجەلرىمى موعىن نۇقەدە توپلاماغا چالشىرىدىم. بو ترس قويودا نە واختادك قالاچىم بارەدە دوشونوردوم. فىكىرلشىرىدىم كى، عايلەم نە وضعىتدەدىر؟ گۇرەسەن انزابى ائومىزە خبر چاتدىرىدىمى؟ منىملە دوستلۇغو اونون اوچون گلەجكە چىنلىك تۇرەدەجكمى؟ اىندى بىر چوخ مسالە اونون اوچون ايدىن دئىلىدىر. بلکہ دە چوخلو يىنى شىلر كشف ائىدىدىر: آخى، او، چوخ مغرور ايدى. مندىن باشقا ھىچ كسىن سوزونو قبول ائتمىدى. يازىق يقىن كى، اىندى غوصە ائەجكدىر. بلکہ دە كور لانىب ارادان گىتتى. بو قىش فىلىندە او، ھارادان كۇمور و آزوقە تاپاچاقدىر. بئلەلىكلە، فىكىرلر منى گىت-گىتە بىبىنلىگە دوغرو بۇنلدىب، ھەر آن داھا گۇزومون قارشىسىندا قورخونج حادىئەلر جانلاندىرىدى. چونكى، ھجازىنى اولدورموشلر، محمود قاتىلین عوضىنە اكىر ساللاخا ايشكنجە وئرمىشلر. (ج.) دئىرى: منى نە اوچون آلتى ايدى زىندان بوراخماپىرلار؟ آخى، منىم جانىمدان نە اىستەپىرلر؟ يازىق على شرقىنى نە اوچون حبس ائتمىشلر؟ دئىرىلر كى، ھامى جاسوس اولموشدور. آدمالار حتا، اوز آراد-اوشاقلارىنا دا اعتىبار ائتمىرلر، بعضى آدمالار ياندىن بلکہ اغزىمدان موخالىف سوز قاچىر مىشام-دئىە دوشونوردوم.

ھەر دىقەھه آرتماقدان اولان بو موختلىف فىكىرلر منى اىنجىدىردى. ھاوا چوخ سويوق ايدى. بىر طرفدىن كولىك اسىردى. زىنداندا بدبخت محبوسلار يىن نالەسىندىن، اوجا و ھماھنگ سىلردىن باشقا آبرى بىر سس ائىشدىلمىردى. من چوخ عصبىلشمىشدىم. حتا اوز حىياتىمدان بئلە دويموشدوم. بو عذاب وئرىجى فىكىرلردىن نئجە خىلاص اولاجامىم حاقىندا دوشونوردوم. بىردىن-بىرە نئچە ايللر بوندىن قاپاق سىياسى محبوسلاردان بىرىنىن حاقىندا اوخودوغوم خاطرلر يادىما دوشدو. بو خاطرلر زىندان دۇورونون سونونادك تام معناسىندا منە تسكىنلىك وئرن و يول گۇسترن عامىلە چئورىلدى. تصادوفى اولارق ھىمىن خاطرلرى اوخوماسايدىم و ياخود اونلار منىم يادىما دوشمەسە يدى، بلکہ دە دىگر دوستلار يىم كىمى منە دە زىندان موحىطى غالىب گلردى، اونلار كىمى منى دە اولدوروب ارادان آپاراردى.

بىر قايدا اولارق زىندان ھىمىشە محبوسلا دۇيوشور. اگر محبوس اوز روحيەسىنى مۇحكىم ساخلايارسا زىندان گوندىن-گونه ضعيفلەپىر، محبوس عذاب و اذىت، آجلىق و فلاكتە عادت ائدىر. زىندان موحىطى اىنسانا غالىب گلدىگى، محبوس قورخونج دوشونجەلر قارشىسىندا تسليم اولدوغو تقدىردە زىندان اونو مو ائدىب ارادان آپارىر. زىندان دوشمەمىش آدمالار اوزون مودت محبوس اولموش بىر آدمىن بو سوزلرىنى چوخ چىتىن درك ائە بىلرلر. من اوزوم دە محبوسلوق دۇورونون آلتىنجى ايلنەدك مسعود سعد سلمانىن \* آشاغىداكى شعرىنىن معناسىنى اولدوغو كىمىن باشا دوشمەمىشدىم. بلى زىندان موحىطى غالىب گلدىكە اىنسانىن ھىمىتى آلچالير، اونون ايرادەسى ارادان گىدىر، اوزو ايسە آلچاق و كىچىك گۇرونور.

آخى واختى ايله اوخودوغوم زىندان خاطرلرى حاقىندا ياغماق اىستەپىرىدىم. ھىمىن خاطرلرىن مضمونو تقرر يىن بئلەدىر: «بىرىنجى گئجە اوتاغىما داخلى اولان زامان چوخ قورخوردوم. بورادا اوزومو يازىق و تىك حىس ائىردىم.

حياتدان، گلهجكدن مأيوس اولموشدوم. گنجهنی سحرهدك ياتماديم. سحر يو خاريداكی كچيک دشيكدن ايچرييه دوشموش ضعيف ايشيقدان ايستيفاده اندهرک محبوسلارين بير قايدا اولاراق ديوارلاردا يازديقلاري خطلري و ياديگارلاري اوخوماغا باشلاديم. تصادوفن يوزلرله ناقيص قئيديلر داخيلينده آشاغيداكی يازي ديقتيمي جلب ائتدي. «من سياسي محبوسام، بو قارائليق قويويا آتيلديغيما فخر ائديرم. نه اوچون مأيوس اولوم؟ ائي بورايا دوشن سياسي شخصيتلر سيز ده مأيوس اولماليسينيز. سن بويوك آدامسان. حؤكومت سني حبسه آماقلا اوز ضعيف و عاجيزليگيني اعتراف ائتميشدير. او، سندن قورخموش و همين قورخدوغونا گؤره سني چكيب بورايا گنير ميشدير. سن ده منيم كييمي فخر ائله، سن ده منيم كييمي گلهجگه اوميد گوزو ايله باخ».

ياديما دوشن بو حرارتلي جوملهلر يورغون بئنينيمه نوازش وئردی. ضعيف روحومو يورغونلوقدان خيلاص ائديب، اونون آردينجا بير سيرا معنوي خوليالارا، يوكسك فيكير و دوشونجهلره دالديم. بونلارين تاثيري نتيجهسينده ده موقتي تورهنميش زيندان قورخوسو بوتونلوكله محو اولوب گئتدي.

صباحی گون هاميدان اول حسنيور منيم سوراغيما گلدي. پوليس اوچون قويولموش كيچيک يوخلاما دشيكيندن سالام وئريب حاليمي سوروشدو. بو، منی داها چوخ سئوينديردي. او، خوشصيقله و ساكيتجهسينه دئدي: «قورخما، ايكي اوچ گوندن سونرا بو قابيني آچاققار، سن ده آزاد اولاجاقسان. دوكتور ياتينا گلنده اونا دئيرسن كي، خستهيم، اورگيم چيربينير، هئچ اولماسا اوتاغيمن قابيسيني گونده بير نچه ساعات آچيق قويسونلار. من اونون جاوابيندا دئديم: «حسن! ايشيميز بئله يئره گليب چاتاغيمني خيال ائتميرم. اوزون بيليرسن كي، من بير ايش گورمهيمش».

حسن گولهرك دئدي: «سنين فيكرينجه مگر بيز بير ايش گورموشوك؟ بير ده نه اوچون تلسيرسن؟ سن كي، بوتون عؤمرون بويو حتي بير ساعات دا دنجلمهيمسن. يئ، يات و فيلانكس ده بوراددير. اونا ساراي ناظيرينين امري ايله همداندان قولوباغلي بورايا گنير ميشلر. دوز سكييز آيدير كي، سورغو-سوالسيز ساخلانيلير. بو موده حتي، آديني دا سوروشماميشلار. سندن نه سوروشدولار؟ لابود مستطيقين فروزش اولموشدور. ساوادسيز و فيريلداقچي بير آدامدير. هئچ اونون سياسي معلوماتي دا يوخدور، چالامئيدانين لوتولاري كييمي فيكيرلشير.

من ده بير چوخ سؤزلر دئمك ايستهيميرديم. لاکين فرصت اولمادي. گوزتچي اوجا اؤسكورتوسو ايله زيندانباين گلمهسيني خبر وئردی. حسن آياق يولونا گنتمك بهانهسي ايله قابيني قارشيسيندان اوزاقلاشدي. گوزتچي خصوصي بير آدامين آدی دئييلدير. محبوسلار حبسه تک ساخلانيلان آداملارلا دانيشماق اوچون بير نفي يولون اوستونده گوزتچي قويورلار كي، زيندانباين گلنده خبر وئرسين. بونا زينداندا (ديدبان) دئييرديلر.

احتياج غرييه بير شئيدير. او، هر هانسي بير مؤوقعه اوز تاثيريني گؤسترير. محبوسلار دا احتياج اوزوندن اوزلرينه خصوصي قايدا-قانولار دوزلتميشديلر. همين قايدا-قانولاري دا جيدي صورته گوزلهييرديلر. مثلا، منيم بنشينجي اوتاغا گلديگيم ساعاتدا درحال مندن پاپيروس، تيريكه احتياجيمين اولوب-اولماديغيني سوروشدولار. من ايسه بو جهتن چوخ راحت ايديم. اونا گؤره كي، عؤمرومده هئچ بير شئي عادت ائتمهيمشديم.

اوچونجو گنجهنين احوالاتيني هئچ واخت ياديدان چيخارا بيلميرم. تخمينن گنجه يارييسي ايدي. بير نفر ايسه سانكي پيشيک ايله دانيشيردي. سس ائشيدن كييمي دايدانيم. سس دوز اوتاغيمن قابيسي داليندان گليردي. او، دئييردي: «ائي پيشيک سنينلهم! بيليرم كي، يوخون گلير، آبيق اول، گؤزله باشينا پاپاق كنجيرمهسينلر. تامينات ايشچيلري چوخ پيس آداملارديرلار. ائي حئيوان سنينلهم! سن گوزه چوخ فقير گورونورسن. بونلار ويجدان، آلاه و پئيغمبرين نه اولدوغونو بيلميرلر. گؤزله، ونلارين يالان آند ايچمهلرينه بيردن اينانسان ها. آي پيشيک سنينلهم! سعدنين بو حكايهسيني يقين كي، دفعه لرله ائشيميسن. اورادا دئييلير: «سندن سوروشولمايان سوالا جاواب وئرمه. سندن ايستهنيلهمين شئي گؤسترمه. پيشيکجيغازيم سنينلهم! گوزلريني ياخشي آچ. پوليس ايداره سينده صؤحبتلر «يوخ» ايله باشلانير. «بلي» دئيدكه داها خيلاص اولاي بيلمهيهجكسن.

بو سۆزلىرى دىنن ئادام ھەمىن واسىپتە ايله منە يول گۆستىرىدى. بو ئادام زىندانى تىمىزلەين ايدى. او، مشهور و زىرك اوغرو لاردان بىرى سايبلىرىدى. بونا باخمىياراق او محبوسلوق تعصوبونو ياددان چىخارمايىر و ايكي-اوچ ساعات مودىتىدە پىشىك آدى ايله منە نصىحت و ئىرىدى.

شوبه يوخدور كي، عادي محبوسلار يىن ھامىسى بو جور دىئىلىدى. اونلار يىن داخىلىندە ناجىنس، ضررلى و مردوم آزارلار دا تاپىلىر. بىلە ئاداملار يىن بىر چوخو جاسوسلوق و خبرچىلىك اندەرك آزاچىق تىرىك يانىغى، ايكي يومورتا و ساير ھەمىتسىز شىلر آماق خايطرىنە دىگر محبوسلار كلك دوزلىدىرلار. بونلاردان باشقا، بىر چوخ حاللاردا پوليس ايدارەسى اوز ايشچىلرىنى دە موختالىف بەھانەلر آلتىندا زىنداندا گۆندىرىدى. محبوسلار بىر قايدا اولاراق عصى، يورغون، جانا گلەمىش و دونىدان بىزار اولموش ئاداملار دىرلار. اونلار يى مشغول اندن و باشلار يىنى قاتان بىر شىي يوخدور. اوركلرى دارىخىر. اونلار اىستەمىرلر ھر ھانسى يول ايله اولورسا-اولسون اوز باشلار يىنى مشغول ائىسىنلر. نىفرت و كدر حىس لرىنى سۆندور سونلر. بونا گۆرە دە علاجسىزلىقدان چوخلو دانىشىرلار. ئاداملار يىن دالىنجا پىس سۆزلر دىئىرلر، سۆيوش و ئىرىلر، نىفرىن و نالە اندىرلر. حبسخانادا چوخ قالماق اىستەمىن موفتىش ايسە ھەمىن فورستىن اىستىفادە اندەرك محبوسلار يىن عصىلىك اوزوندن دىكىلر يى سۆزلرىنى سىند كىمى قلمە و ئىرەرك اونلار مىن جور رنگ و ئىرىر و عالي روتبەلى رىبىسلىرىنە چاتدىرلر. اىستىنطاقچىلار ايسە بو جور يالانچى راپورتلار يى اوزلرى اوچون بۆيوك كشفىيات حساب اندەرك داھا يوكسك روتبەلى رىبىسلرە بىئىرىر و بوتون بونلار يىن نىجەسىندە يازىق محبوس ھىچ بىر مقصدى اولمادان درىن بىر قويويا دوشور. فرخى نىن اولمو بونا پارلاق مىثالدىر. بو بارەدە سونرا اطرافلى صورتدە بحث اندەجگىك. بىر گون من گنجە گۆردوگوم يوخونو محبوسلار دانىشىشىمىم. بونو، درحال فروزشە چاتدىر مىشىدىلار. پوليس ايدارەسى نىن مأمورلار يى بو مسالەنى بىزدن گىزلىتمىرلر. عكسىنە، اونلار ھەمىن واسىپتە ايله محبوسلار يىن گۆزونو قورخوتماق و بونولا دا بىر اوخ ايله بىر نىچە نىشان وورماق اىستەمىرلر. پوليس ايدارەسى نىن مأمورلار يى بو يول ايله محبوسلار يى درىندن اۆىرەنەر، اونلار يى داھا دا قورخودوب آرالار يىنا تفرىقە سالاراق بىرى-بىرىنە قارشى شوبه دوغورودولار.

\* نالم ز دل چو ناي من اندر حصار ناي، پستى گرفت ھمت من زىن بلند جاي «شعرىنى خايطر لادىر. مسعود سعد سلمان ھوندور و چاتماز يىردە اولان «نای» قالاسىندا حبس اولان زامان ھەمىن شعرىنى ياغمىشىدىر. اونون ترجمەسى بىلەدىر: «نای» قالاسىنداكى نىي كىمى اوركدن نالە اندىر. منىم ھىمىتىم بو ھوندور يىردە آچالدى».

## آختارىش و تفتىش

زىندانىن بىرىنچى گنجەسى موختالىف قورخو و يورجو دوشونجەلرە باشا چاتدى. سحر حسن قاپىدان اوزاقلاشدىقدان سونرا دىبر گلىب دىدى: سىزى اىستەمىشلر.

تك ساخلانىلان محبوسلار يى بىر قايدا اولاراق آدلار يى ايله چاغىر مىردىلار. پوليس اىستەمىردى كي، زىندانداكى محبوسلار اونلار يى تانىسىن و ياخود خارىجە بىر ئادام احوالاتدان خبردار اولسون. بونا گۆرە دە منىم آدىمى «بىنشىنچى اوتاق» قويموشدولار.

زىندان قاپىسى نىن خارىجىندە اطلاعات ايدارەسىندىن گۆندىرلىمىش ايكي نفر پوليس دايانىب منى گۆزلەمىردى. دىبر منى اونلار تحویل و ئىرىب، بو حاقدان اوندان يازىلى كاغىز آلدى. پوليس ايدارەسى نىن بۆيوك قاپىسىندان چىخىب ائو طرف يولا دوشدوك. آغالار مرحمت گۆستىرەك منىم حسابىما فائىتون چاغىر دىلار.

انزابى تونولماغىمى ائو خبر و ئىرمىشىدى. انودە داریوشو\* چوخ نىگار ان و قورخولو وضعىتدە گۆردوم. او، گاه منە، و گاه دا منىملە گلەمىش ئاداملار باخىردى. آغالار آختارىشا گلەمىشىدىلر. اونلار يىن اچرىبىسىندە نىسبىتن گنج گۆرونن پوليسىن فارسجا ساوادى وار ايدى. نىسبىتن آغىللى و ادبلى ايدى. دىگرى ايسە تام ساوادسىز ايدى. بىرلرى حدىندن زىادە نظردن كنجىر دىلر. ھر بىر دىشىگە دفعە لرلە باشلار يىنى سوخدولار، ھر يىرى آختار دىلار. اللرىنە گنج شىلرى يوز دفعە يوخلايىر، سونرا ايسە تام اعتىناسىزلىقلا بىر كنارا آتىر دىلار. حتا، اوشاق اويونچاقلار يىنى بىلە يوخلايىر، اوشاغىن گۆزو

قارشيسيندا سېندېرېر، يۈرە تۆكۈر و ئېيىك آلتىنا ساليردىلار. اوشاق ايسه دانىشميردى. سانكى او، حئيرت و تعجوب دىزىينده غرق اولموشدو. داها هر واختدا اولدوغو كيمي دىلي اوزونلوق انتميردى. پوليسلر دندىلر كي، فارس دىلېندن باشقا بوتون آيري دىلدرده يازيلمىش كىتابلاري بىغيب آپارماق حاقيندا اولنارا گۆستريش وئريلمىشدير. بو ايشدن نه مقصد داشيمالاري معلوم ايدي. او واخت اطلاعات ايدارەسینده خاريجي دىلدرې بىلن مأمور يوخ ايدي. بونا گۆره ده باشقا دىلدرده اولان بوتون كىتابلاري پوليس ايدارەسینه آپارمالي اولوردولار.

اؤده آختاريش آپاريلان زامان آلتى ياشلي اوشاق و اونون قاري دايەسیندن باشقا اؤده هئچ كس يوخ ايدي. من سون دفعه اولاراق اوغولملا ميز آراسيندا اگلشمك ايستمەيم. اوشاغين ننهسي چاي گئيردى. اوشاق بىر آز جسار تلهرك منه طرف اگىليب آناسي نين اؤده اولماماسي نين سببيني يواشجا معلومات وئردي. من بئله خيال انتميم كي، او آناسي نين گۆستريشي اساسيندا منيمله بو جور احتياط ايله دانىشير. سونرالار ايسه معلوم اولدو كي، بو حاقددا اوشاغا هئچ بىر تاپشيريقي وئريلمەمىشدي. او، اؤزو قانمىشدي كي، آناسيني اؤه قايىنماغا قويمايان، سئوملي اوپونجاقلاريني سېندېرېر داغيدان بيگانه آدمالرين يانيندا اوجا سسله دانىشمالماليدير. غوصه و كدرين شيدتيدن ايستر من، ايسترسه ده اوشاق هئچ بىر شئي بئيه بيلمەديك. يالنىز بىر فينجان چاي اچديكن سونرا من آياغا دوردوم. ويداعلاشما زاماني اوشاغين گۆزلري دولموشدو. او، منى كدرلنديرمهك اوچون آغلاماق ايستمەيميردى. عيني زاماندا هميشه دندىگي: «آتا جان اؤه تنز قاييت» سوزونو ده تکرار انتمەدي. او، سانكى چوخ كدرلي و محزون بىر حياتين باشلانماسيني، اؤز آناسي نين الدن گنتمەسيني حيس انتمىشدي.

آختاريش قورتارديقدان و كدرلنديريجي ويداعلاشما سونا چاتديقدان سونرا، اوشاق ايشين گنديشيني حيس انديب، كىتابلاري داشيياراق فايئونون اچينه تۆكدو. اولاري اطلاعات ايدارەسینه گتيرديك.

فروزش بيزي تام صبير سيزليكله گۆزلهيميردى. قيمتلي كىتابلاري گۆردوكدە اونون گۆزلري پاريلدادي. بلکه ده اولارين هاميسي نين «ضررلي كىتابلار» اولدوغونو گومان انديردى. او، بيز گلن كيمي درحال ايشه باشلادي. اوزونو يانيندا اوتورموش ظابطه توتاراق دئدي: «بويورون، سيزين نؤبهينيز چاتمىشدير. من قوشون و پوليس ايدارەسي ايشچيلرينين درجهلريني هله ده آيبرد انده بيلمەديگيم اوچون قنيد اولونان ظابطين نه روتبهده اولدوغونو دئيه بيلميرم. بو قدر باشا دوشدوم كي، او رشتلي ايدي. فروزشين اؤزو ده بوش دايانماياراق كىتابلاري آلت-اوست انتمگه باشلادي. حركتيندن، اونون خاريجي دىلدرې بيلمەمەسيني آنلاديم. او، يالنىز شكىللردن و تابلولاردان بىر شئي آنلاماغا چاليشيردى. تصادوفن كىتابلاريمين اچرييسينده فارس دىلېنده يازيلمىش چوخ كىچىك بىر كىتابچا وار ايدي. بو تولستويون چوخ عادى كىتابچالاريندان بيري ايدي. سئيد عبدالرحيم خالخالينين خاريجي دىلدن ترجمه انديگي همين كىتابچانين باشليغيندا «بيري-بيري نيزه ياخشىليق اندين» جوملهسي يازيلمىشدي. اونون اوستونده تولستويون آدى اولدوغونا گۆره پوليس شوبههلندي. بو حركت نتيجهسینده مني گولمك توتدو. ضررلي كىتابا باخين! نه قدر ده تهلوكلهلي آدى واردير؟ «بيري-بيري نيزه ياخشىليق اندين»!!... آغا اوزدن گنتمەدي. او، كىتابچاني آخيراتك يوخلادي. اؤز قليمده دنديم-شوكور اولسون كي، اغا خاريجي دىلدرې بيلمير، يوخسا داروينين «اينسانين منشايي» كىتابي حاقيندا، روس انسيكلوپئدياسي نين موختلېف جيلدرې حاقيندا، ديگر تاريخي و فلسفي كىتابلار حاقيندا نهلر اندردي.

پوليس ظابطي ايسه نظره ساده بىر آدم كيمي گۆرونوردو. اونون فرانسىز و اينگىليس دىلېنده يازيلمىش كىتابلارلا ايشي يوخ ايدي. او فقط روس دىلېنده يازيلمىش كىتابلارلا باخيردى. ظابط روس دىلي نين آنجاق اليفباسيني بيليردى. داها چوخ شوبههلنديگي روس كىتابلاريني آيبرد انده بيلميردى. بو ايسه ياخشى حال ايدي. ايلك نؤبهده خاريجي دىلدرده يازيلمىش كىتابلاري آيبريب بىر كنارا قويدوق. من بىر راحت نفس آلديم. سونرا روس كىتابلارينا باشلادىق. ظابط هئچ نه باشا دوشموردو. بو مساله تهلوكلهلي ايدي. چونكي، كىتابلارين هاميسي ضررلي حساب انده بيليردى. من قارارا گلديم كي، اونون اوچونو اچام و روس دىلېني بيلمەمەسيني ايبات اندم. لاکين او منيمله راضىلاشماعي اؤزو اوچون الوئريشلي حساب انتمدي. بونا گۆره ده دندىكلريمين هاميسي تصديق انديردى. بوندان باشقا ايشي اسانلاشديرماق اوچون چوخ ساده بىر يول تاپديق. من دنديم ضررلي كىتابلار روسيادا باش وئر ميش بؤيوك اوكتيابر اينقىلابيندان سونرا، يعنى 1917-جي ايلدن سونرا نشر اولونموشدور. بئله اولدوقدا همين تاريخدن قاباق نشر انديلن كىتابلار ضررلي سايلمالماليدير. بو سؤزلريمي اولارين هر ايکيسي تصديق انديلر. بئلهيكله، روس دىلېنده يازيلمىش كىتابلار دا سىرادان چىخدي و

ضررلي سايلمامادي. اونا گوره كي، ساخالديغيم كيتابلارين چوخو، حئي سياسي ايقتيصاد كيتابي دا 1917-جي ايلدن قاباق چاپ انديلميشدي. بير سيرا كيجيك كيتابلار قالدي كي، اونلارين دا رومان اولماسيني بيلديرديم.

كيتابلاري يوخلاماق منيم نه كيمي اداملارلا اوز-اوزه گلهجگيمي، هارادا اولماغيمي بير داها منه باشا سالدې. دئمك، منه ده سياسي توهنت آتيلميشدي. بو مسالهيه يئتيشيلمالي، موقدراتيم تعيين اولنمالي ايدي. من ياخشې بيليرديم كي، بو ايشلر هنج ده كيتابلاري يوخلاماق كيمي ساده و اوزدنكچمه اولماياجاقدير...

\* مؤلفين اوغونون آديدير.

## آديوتانت يزدي

آخشام، كيتابلارين يوخلانيلماسي ايشيندن خيلاص اولاراق موقتي حبسانايا قايتتيم. حدينن آرتيق يورغون و تاقستيز اولدوغومو حيس انديرديم. آجليقدان، يوخوسوزلوقدان باشيم چوخ برک آغريبيردي. دبير دگيشيلميشدي. اونون يئرینه محمدخان يزدي گلّميشدي. اونون هنيكلي، صورتي، بورنو و گوزلري بوتولوكله كنجميش شاها «رضا شاها» اوخشايبيردي. بير گون من همين مسالهنى اونون اوزونه ده دنديم، و، سوزومو تصديق اندهرک دئدي: شاهين اوزو ايله بير ايكي دفعه راستلاشميشام. او، منه آغري-آغري باخيب و بو ايسه مني چوخ قورخوديدو.

آديوتانت يزدي سونرالار حدينن آرتيق كوكليديگينه گوره بو اوخشارليق اوندا قالماميشدي. او، چوخ قارينقولو و آجگوز بير آدم ايدي. اون سكيز نفر محبوسون خورگيني بير اوتوروما يئيردي. ايندي اونون ايشتهاسيندان خبريم يوخدور. هر حالدا چوخ ديقتلي آدم ايدي. يوخاريدان وئرلين گوستريشلري سون نوقطهسينهدك يئرینه يئيريردي. دئيردي كي، «من ايكي نؤمرهلي حبسانادا ايشه باشلاميش ايلك پوليسم». حقيقتده ده او، موقتي حبسانانين جانلي تاريخي ايدي. ساوادي اولمادىغينا باخمايلاق چوخ ياخشې هوشو و حافىظهسي وار ايدي. موقتي حبسانايا دوشموش اداملاري ياخشې تانيبيردي. اوزو ده چوخ آز دانیشان، قورو و جيدي بير آدم ايدي. سحرده آخشامادك دريدن چىخاردې. زيندان اوتاقلارينين ظاهيري تميزليگينه بؤيوك علاقه گوستردي. موقتي حبسانانين بوتون ايشلري اونون اينده ايدي.

دبیر دیندار بير آدم ايدي. او، هنج كسه قصدن مردوم آزارليق ائتمزدي. لاکين محمدخان يزدي بئله دئييلدي. او ايستهبيردي كي، موقتي حبسانانې هميشه اوز اينده ساخالسين، اورادان چورگيني چىخارسين، اوشاقلارينين حياتيني تامين ائتسين. بوندان باشقا او، جلالديق دا اندردې. محكوملاري دارا دا چكردي. بو ايش اونون اوچون باشقا گلير يولو ايدي. دئييلديگينه گوره قاتيل عسكري\* ده او دارا چكميشدي. بو ايش اوستونده اونا آديوتانليق روتبهسى وئريلميشدي. آديوتانت يزدي تام معناسيندا پوليس ايدي. قايدا-قانوندان باشقا هنج بير شئي بيلمزدي. وفالي بير ايت خاصيتينده ايدي. اون ايلدن سونرا دا مني ياددان چىخارماميشدي.

بیر قایدا اولاراق قصر زيندانيندا ساخالنيلان اداملاري موقتي حبسانا واسيطهسي ايله عدليهه آپاريرديلار. اون ایل قصرده قالدیقدان سونرا عدليهه آپاريلان زامان بير گون يولوم موقتي حبسانايا دوشدو. موقتي حبسانانين مأمورو بير نچه ساعات ائواندا داينماغيم حاقيندا گوستريش وئرّميشدي. بيللهكنلرين يانيندا آديوتانت ايله راستلاشديم. ايرمليگه گليب سلام وئردي. سونرا جيدي بير قيافه توتاراق دئدي: آغا اينانميرام كي، سيزي ائوانا قويلار. بويورون بورايا. بورا سوزوندن اونون مقصدي موقتي حبسانانين ان پيس كوريدورو حساب انديلن اوچونجو كوريدور ايدي. بونا باخمايلاق، او، اوز پوستوندا اولمايان زامان منه چوخ حورمت اندردې. چونكي اونون اوشاقلارينين موعليمي اولموشدوم. بيلميرم نه اوچون، هانسي مولاخيظه اوزوندن او، ايلك گونلرده اوزونو منه تانيتديرماميشدي. من ده اونو شخصن تانيميرديم.

خولاصه ايسيتنطاقدان قايتديقدان سونرا او واخت عادى پوليس اولان بو آدم مني بشينجي اوتاغا گتيردي. منيمله يوشاق دانيشيردي. او، دئدي: چوخ تأسوف انديرم كي، بورادا قالمالي اولدونوز. بس اوشاقلار نه اندهجكلر؟

من بئله خيال ائتدیم كي، او منیم اوشاقلاریمین قئیدینه قالیر. دئدیم: آلاه کریمدیر بیر طه هر دولانارلار.

لاکین سونرا باشا دوشدوم كي، او، اؤز اوشاقلارینین درس مسله سینین نظرده توشدو. سونرا مندن، ناهار یئیب- یئمهدیگیمی ده سوروشدو. دونن گئجه دن بری هئج بیر شئی یئمهدیگیمی ده بیلدیردیم. گئدیپ بیر کاسا ایلیق سود و بیر تاقون چورگی گئیریب دئدی: یئ!

بو صمیمی «قوناقرورلیکدن» خوشوم گلدی. بئله خيال ائتدیم كي، بوتون محبوسلارلا بو جور رفتار اندیرلر. لاکین اونون منیمله یالنیز اؤز اوشاقلارینین خاطرینه ایستینا اولاراق رفتار ائتدیگینی بیلیردیم. بوندان باشقا او، منه آیری بیر یاخشیلیق دا ائتدی. من بو یاخشیلیغی هئج واخت اونوتارام. چار پاییم ناراحت اولدوغو اوچون، گئدیپ بیر قدر یوشاق و نیسبتن تمیز یورغان-دوشک گئیردی. اونلاری بوکوب چار پایینی اورتاسینا قويدو. سونرا اوزونو منه توتاراق دئدی: «بو چار پایي چوخ ناراحتدیر. اونون قاباریق دمیرلری سنین قابیرغالارینی از.

بوندان باشقا منیم اوچون بیر چای قاپی دا گئیردی.

گورورسونوز! جلالد دا اؤز اوشاقلارینی سئویر. او دا ایسته بیردی كي، اولادلارینین تربیه سی یولوندا مو عین آدیم آتمیش بیر آداما یاخشیلیق ائتسین. قئید ائتدیگیم کیمی، من او گون محمدخان یزدینی تانیمیردیم. بئله خيال ائتدیردیم كي، بو مهر یانلیق اونون خوش نیتیندن دوغوش و یاخود یوخاریدان وئرلیمیش گؤستریش اساسیندا اولموشدو. چورگی یئدیکن سونرا سویوغا، اوتاغین ایگرنج قوخوسونا، پیسپیسالارا، سیچان و آجاقانادلارا اعتینا ائتمه یمرک، پالتارلاریمی سویونمادان چار پایینی اوستونه دوشوب، شیرین یوخویا گئتدیم. صاباحی گونو گون اورتایا ایکی ساعات قالمیش کنشیکچی دگیشیلن زامان دبیر منی یوخودان آیلتدی.

\* عسگر قاتیل 1930-جو ایله سادیسیم خسته لیگی اوزوندون اوشاقلاری توتوب اولدورن بیر شخص اولموشدور. بامیه ساتدیغینا گوره اونا عسگر بامیه فروش دا دئییردی. قتل جینایتی اوستونده اعدام ائدلمیشدیر.

## دیگر محبوسلارلا رابیطه

قئید ائتدیگیم کیمی پور آفر ایله تانیش اولدوغوما گوره هامان ایلیک گونلردن اعتیبارن باشقا محبوسلارلا رابیطه تاپا بیلدیم. حسندن باشقا (ر)-ایله ده اوشاقلیق دؤوروندن تانیش ایدیم. او دا گونده ایکی-اوچ دفعه قاپینی دئشیکگیندن حالیمی سوروشور، ظرافات و گولوشلری ایله منی روحلاندیریردی. پور آفر ایله آرامیز داها آچیق ایدی، دئییردی كي، بیزی یئدی سکیز آیدان آرتیق بورادا ساخالایا بیلملر. اونون بو قاباقگورنلیگیندن منیم چوخ آجیغیم گلیردی. دئییردیم، سن چوخ فال آچیرسان. بورادا یئدی-سکیز آی دا قالماق اولار؟

بیر گون اوتاغی تمیزلتمک مقصدیله دبیر منی اوتاقدان چیخاردی. محبوسلار کیچیک حیطه دولانیردی. من اوزومو حیطه چئویریب دایانمیشدیم. دبیر ایسه منیم قاباغیمدا دورموش و اؤز فیکرینجه ایسته بیردی كي، باشقا محبوسلار ایله رابیطه ساخالماغیمین قارشیسینی آلسین. من ایسه حرکتسین دایانمیشدیم. محبوسلار آریجیل صورتده حیطی دؤور اندرک منیم قارشیمدان کنجیردی. اونلارین هر بیرری موختلیف ایشارلرله اؤز سالامینی منه چاتدیریردی.

دبیر فارس دیلیندن باشقا آیری دیل بیلیردی. 1931-جی ایل یانوار آیین اولی ایدی. خریستیان محبوسلار تزه پالتار گنیمیش، اوزلرینی قیرخمیش و گوروشلرینه گله جک آداملارینی گوزله ییردی. من یالنیز اؤز گولوشلریمله اونلارین سالامینا جاواب وئریم، بایراملارینی تبریک اندیردیم. پور آفر یاخشی گنیمیش جئنتمئن بیر آدامی منه گؤستره رک دئدی: بو بوینو یوغونو گورورسن، دؤرد ایلدی كي، زینداندا ساخالانیلیر. او، مشهور لاپیدوس ایدی. بلکه ده سونرالار اونون آدینی چکدیک. من اونون دؤرد ایل مودتینده، بو جهنمه اوخشار دئشیکده یاشاییب هله ده دیری قالماسینا تعجب اندیردیم. اؤز-اؤزومه دئدیم: من بورادا بیر ایل قالمسام اولرم.

اون-اون ایکی گون اولاردي كي، اوزومو قيرخمایشدیم. بوندان هنج اوزومون ده خبریم یوخ ایدي. لاییدوس تجربیله آدم ایدي. او منی گورن کیمی تنز اوتاغینا قاچیب کیچیک بیر آینا گنیرمرک درحال دبیرین آرخاسینا کنجیب آینانی منیم اوزومه توتدو. دوغرودان اوزومو بو جور ساقاللی گورنده برک گولدم. حسن آذربایجان، روس، فرانسیز دیلرینده جورجور ظرافاتلار ائیدردی. آیری بیر ووقارلی ساقاللی آدم دا روسجا و آذربایجانجا اورک-دیرک وئرمرک منی روحلاندیردی. بو آدم مشهور یئرئمین موعاونی پولکونیک گیگو ایدي.

پورآفر و سابرملری منی باشا سالدیلار کی، هاوایا چیخاریلماغیم حاقیندا خاهیش ائتمهلیم. دبیر بو خاهیشی درحال قبول ائدی. لاکین گزینتییه چیخاریلان یئر ائله بیر وضعیتده ایدي کی، من ایگنمیش بئشینجی اوتاغی اورادان داها یاخشی حساب ائدیم. محبوسلار اوراداکي اوچوجاقلی و یالنیز بیر آدمین گزیشمهسی اوچون کیفیت ائدن حیطین آدینی «قازانچا» قویموشدولار. بیر و ایکی نؤمرهلی مووقتی حبسخانالارین، عومومی حبسخانانین و سایر بینالارین بوتون آیاقویلارین قویولاری همین حیطده یئرلشیردی

بئلهلیکله، بیرینجی گوندن باشلامیش ایکینجی، اوچونجو، دوردونجو، بئشینجی، اونونجو و سایر... گونلری سایاراق، هر بیر دقیقه ده اطلاعات ایدارہسی طرفیندن چاغیریلیب تکلیفیمین معلوم ائدیلهجگینی گوزلهییردیم. لاکین اورادان هنج بیر خبر چیخمیردی. گنت-گنده مایوس اولوب موختلیف فیکیرلره دالیردیم.

گوندوزلر ده گنجلر کیمی قارانلیق و یوروجو ایدي. سحر دن گنجه یاریسینادک اوتاقدان دولانیر، سونرا ایسه چارپایینین اوستونه اوزاناراق جورجور فیکیرلره دالیردیم. حتا یاواش-یاواش محبوس دوستلاریمین تسکین وئریجی سوزلریندن ده آجیغیم گلیردی. ائودن و عایلهدن خبریم یوخ ایدي. اونلارین نه وضعیتده یاشامالارینی بیلیردیم. هاوا تمیز اولان گنجلرده تاواندکي کیچیک دئشیکدن اولدوزلاری سئیر ائدیرک بونونلا فیکیریمی مشغول ائیدردیم. گونش گوندوزلر اوچون منیم ساعتیم ایدي. گونلری دیوارا خط چکمکه ساییردیم. روبئسون کیمی اوزوم اوچون جیزگیلر کالئنداری دوزلتمیشدیم. حتا، پورآفر و دیگر محبوسلار دا ممنوعیتله منیم بو دوزلدیگیم طبیعی ساعات و کالئنداریمدان ایستیفاده ائیدریدیلر. اولدوزلارلا واختی، گونشدن داها دقیق موعیلشدیره بیلیردیم.

اون سککیزینجی گون سحر تنزدن سرچهلرین جینگیلتیسی دیقیمی جلب ائدی. باشیمی قالدیریب سرچهلرین همان دئشیک اوزریندن دسته-دسته اوچوب گنئدیگینی گوردوم. بونو دا من یاخشی فال کیمی یوروب اوز-اوزومه سئویندیم. تصادوفن همین گون گونورتایا یاخین ایلک. دفعه اولاراق عایله عوضولریمله گوروشدوم.

## گوروش

...زیندان یاخشی محکدیر. اورادا اینسان اوز صمیمی دوستلارینی و ان اوزاق قوهوملارینی داها یاخشی تانییر، اونلارین نه کیمی موناسیبتده اولدوقلارینی موعیلشدیریر. ایلک گوروشوم چوخ گوزله نیلمز ایدي. او دقیقه یهدک خاریچ ایله علاقه تاپماق ایمکانینا اینانمیردیم. اوز آرواد- اوشاغیمی گوردوگوم اوچون چوخ سئویندیم. داریوش گوروش یئرینی، پولیسلری و اوراداکي قایدالاری گوروب مات قالمیشدی. او، گوروش واختی نین سونونادک هنج بیر کلمه ده دانیشمادی. باشقا گوروشه گلنلر ایسه عادی حالدا حالیمی سوروشدولار. گوروشه گلنلر ایچریسینده تانیس اولمادیغیم بیر گنج دیقیمی جلب ائدی. تأسوف کی، من اونو همین گونهدک گورمه میشدیم. اونون مرحمتی قارشیسیندا مینتدار اولدوغومو بیلیردیم. سونرالار ایسه اونون آروادیمین اوزاق قوهوملاریندان بیری اولدوغونو بیلدیم. جاوان مردلیک، خنییر خاهلیق و فداکارلیق یالنیز آغیر گونلرده موعیل ائدیلیلر. بو تمیز اورکلی گنج منه نیجات وئرمرک، منی زینداندان خیلاص ائتمک یولوندا دورد آی چالیشدی. او، بو یولدا هر جور فداکارلیق گوسترمکدن چکینمادی. فروزش دئیردی کی، من بو قدر فداکار آدم گورمه میشم. کولگه کیمی آرديما دوشوب هر گون، هر ساعات منیلمه دیر. هنج کسین الی چاتا بیلمه من یوکسک روتیله آدمالاردان سنی بوراخماق حاقیندا تووصیه نامه گنیریر. بئله بیر صمیمی قوهومونوز اولدوغو اوچون سیزی تیریک ائدیرم.

بو فداكار آدامين فعاليتي و چاليشقانليغي نتيجهسېنده وضعيتيم بير آز ياخشىلاشدي. بيز دن منيم اوچون يورغان-دوشك گنيريلمهسين، خورك و كيتاب گوندريلمهسېنه ايجازه وئرديلر. منيم اوچون موستتتا شرايط ياراديلدي. منه چيراق، چاينيك و سايره وئرديلر. بوندان باشقا ضمانتله بوراخيلماق بارهده منه وئريلن حوكم ده همين آدامين سايهسېنده دوزلميشدي. بو بارهده سونرا اطرافلي بحث اندهجگم. لاکين بو حوكم حياتا كنجيريلمهدي. اطلاعات ايدارهسي نين مأمورلاري دئيردي كي، بيز بو حوكمو حياتا كنجيره بيلمهديك. لاکين اگر سيز بير گون حبسدن آزاد اولسانيز، محض همين حوكمون اساسيندا آزاد اولاجاقسيز...

پوليس ايدارهسي ايشچيلار نين بويوك جينايتلر بندن بيرى ايتيهاملاري يايماقدان عيبارت ايدي. اونلار بو يول ايله اوز پيس حركتلريني اورت-باسدير ائتمك ايستهييرديلر. اونلارين ديگر منتودو هده-قورخو گللك ايدي. بئله كي، گوناھسيز بير آدامين زيندانان خيلاص ائيلمهسي يولوندا تشبوت ائدن هر هانسي بير آدامي چاغيرير، هدلهيير، قورخودور و بئلهليكله زيندان حاقيندا بير داھا داتيشماياجاغي و بئله ايشلره قاريشماياجاغي بارهده اوندان التضام آيرديلار. منيم دوستوم حاقيندا دا همين قايدايا ال اتراق اونا دئيميشديلر كي، گر عايلهني، حياتيني و كسي-كاريني ايستهيير سنسه فيلانكسين آردينا دوشمكدن چكېنملي، اونون سوراغيني توتاماليسان. عكس تقدېرده بير چوخ تهلوكله ايشلر گورموش همين شخصله البير اولماقدا ايتيهام ائدېلهجكسن. لاکين بوتون بو هده-قورخولارا باخمايلاق او، منيم حاقيدا ايمكاني قدر چاليشميشدي.

ديگر ايشلر كيمي گوروش ايشي ده گوندن-گونه چتېنلشيريدي. بيرينجي ايلده دئيرديلر كي، سياسي محبوسلار يالئيز موستتظيلقارين و يا سياسي ايدارمنين ديگر قولوقچولارينين يانيندا اوز آداملاري ايله گوروشه بيلرلر. بيز اوزون مودت بو خوشا گلمز حركت علئيينه موباريزه ائندېك. حسن پورآفر ايلك گوروش زاماني اعتيراضيئي بيلديرمرک اروادينا تاپشيرميشدي كي، او، بير داھا بو جور گوروشه گللمهسين، اوشاقلاري دا گنيرمهسين. فروزش ايسه اونون بو حركتيني قايدا-قانونا اويغون اولمايان حركت حساب ائدرك حسن پورآفري ايستېنطاقا چكېميشدي. ايستېنطاق زاماني حسن پورآفر اونا ديشسينديريجي جاوابلار وئرميشدي. او دئيميشدي: بلکه ده سيز اوز ناموس و آبيرينيزا علاقه بسلههيير سينيز، بو سيزين اوز ايشينيزدير. لاکين سيزين حاقينيز يوخودور كي، سايرملريني ده اوزونوزه تاي حساب ائدرك آداملارين شرف و ناموسونا توخوناسينيز. بيز اوز آداملاريميزي گورموكدن گوز اورتكم قيمتینه اولسا دا، سيزه ايجازه وئره بيلميرك كي، بيزيم آبيريميز لا و ناموسوموز لا اوينياسينيز. فروزش بو سوزلري پوليس ايدارهسي رييسينه راپورت وئردېكن سونرا حسني ايگيرمي دورد ساعات تك اوتاقد ساخالديلار. سونرا اونون يانينا واسيطهجي گوندرمرک ايستېنطاق كاغيزلاريني جيريپ آرادان آبارديلار.

قيسا سوزله دئسك، زينداندا اولدوغوم بيرينجي و ايکينجي ايللر عرضينده گوروش مسلهسي اوزرينده زيندان ايدارهسي ايله سياسي ايداره آراسيندا چكېشمهلر داوام ائتدي. زيندان ايدارهسي اوزو ده يوخسول محبوسلاري هفتده بير دفعه سياسي ايدارهيه گوندرمك ايستهييردي. اوللر گوروشلريميز سياسي ايدارهده ده چوخ آز-آز تشكيل اولوردو. بئله گوروشلر قصر زيندانيندا ائشېك باغين ايجرييسېنده يالئيز بير پوليسين نظارتي ايله كنجيريليريدي. لاکين گنئديكجه ايشلر چتېنلشدي. يئني تعيين اولونان رييسلرين هر بيرى تزه قايدالار قووردولار. داھا باغدا گوروشه ايجازه وئريلمهدي. گوروش يئري داخيلي زيندانين قايسي آرخاسينا كوجورولدو. سونرالار ايسه دمير معجلې بو گونكو گوروش اوتاغيني تشكيل ائتديلر.

بورادا محبوسلارلا گوروشه گلنلر آراسيندا فاصيله او قدر اوزاق ايدي كي، ونلارين سسي چتېنليكله بير-بيرييه چاتيريدي. آدام ايكي دمير معجر آرخاسيندان گوروشه گلميش شخصلري آز قالا تانينا بيلميريدي. قايدايي يوخلاما داھا ايگرنج ايدي. چوخ چيركين بير قاري آرواد بورايا گوروشه گلميش قادينلارين بوتون بدنيئي يوخلاييريدي. عباس كندخدانين ايجازهسي اولمادان زيندان رييسي سياسي محبوسلارا گوروش وئره بيلميريدي. بوندان باشقا پولكوونيك راسخين ده اوز خصوصي سياسي واريدي. اونلار ايستهييرديلر كي، جينايتكار ايشلر زيندانين اوجا ديوارلاريني و دمير قاپيلاريني گنچهرک خاريجه يايلسين. بونا گوره ده اوز مئيللري ايله محبوسلارين گوروشونو محدودلاشديرير و بعضاً قاداغان ائديرديلر. حبسه اولدوغوم يئندينجي ايلده بير دفعه ده منه گوروش ايجازهسي وئرمهديلر. گوروش خطرلي بير ايشه چئوريلميشدي. آدام اونا اينجھليكلري ايله شرح ائتمگه اوتانير. زيندان مأمورلاري بو يول ايله چوخ چيركين ايستيفادهلر ائديرديلر. حتا، بير چوخ ناموسلو محبوسلار اوزلريني بو ينگانه اوميد يولوندان دا محروم ائدرك، اوز عايلهلرينه

تاپشیریدیلار کی، بیر داها گوروشه گلمه سینلر. اولار بو یول ایله اؤز آبیرلارینی قوروماغا چالیشیردیلار. محبوس اوچون گوروشسوز قالماق، آدامسوز اولماق چتیندیر. لاکین قنید ائتدیگیمیز وضعیتده گوروش بوندان داها آغیر ایدی.

## خاینلر

خاینلر حقیقتده سیاسی ایدارنن ایشچیلریندن و زیندانداکی جاسوسلاردان داها تهلوکهلی ایدیلر. دئییه بیلرم کی، بیز اوزون مودت عرضینده همین خیانتکار تیپلرین ایله بؤیوک عذاب و اذیتلره معروض قالدیق. بو عذاب و اذیتلر پولیس ایدارهمی مأمورلارین بیزیم حاقیمیزدا ائتدیکلری اذیتدن داها آغیر ایدی.

گورک خیانتکار نه جور آدمی؟ او نه ایسته بیر؟ محبوسا هانسی یول ایله ضرر وئریر؟ شوبهه یوخ کی، زیندانا بولو دوشمهین آداملار همین سواللارا آسانلیقلا جاواب وئر بیلملر. زیندانا خیانتکار، قارداشینی اولدورموش، اؤز یولداشینی کسلیمیش قانلی باشینی ساتمیش، ینگانه و صمیمی دوستلارینن ائوینی بر باد ائدیپ، حیاتی دایتمیش آداما دئییلر. خیانتکار اوزونو خیلاص ائتمک، نئجه گونلوک آچاق و ایگرنج حیات سورمک خاطرینه، اؤز یولداشلارینی و دوستلارینی ساتیب پولیس و زیندان ریسلری ایله امکداشلیق ائدنلره دئییلر. او، یالان سؤزلر توخویور، ووردوغو توهمت و ایدیعالاری ایله گویا سیرلری آچیر.

زیندانا اولدوغوموز اون بیر ایل مودتینده گوردوگوم محبوسلارین چوخو ایستیناسیز اولراق اؤز همکارلارینن خیانتی نتیجه سینده توتولموشدولار. پولیسین تکلیکده الیندن هنج بیر ایش گلیر. بیر نفر چوخ ساده بیر ایش اوستونده تصادوفن توتولدوقدا نادانلیق، خودبیللیک و یاخود ایراده سیزلیک اوزوندن پولیسه آلدانیر، اوزونو خیلاص ائتمک اوچون بیر چوخلارینی دا گورولتویا وئریر. بهانه آردینجا گزیشن پولیس ایسه بو وضعیتدن ایستیفاده ائدهرک، اؤز سؤزو ایله دنسک، گیزی تشکیلاتلار، گنیش و تهلوکهلی اؤزکلری کشف ائتمه سی بارمه راپورت دوزلدیر.

همین جینایتکارلار تیپینی بیر نئجه طبقه بؤلک اولار. سیاسی ایدارنن مأمورلاری بیر چوخ محبوسلاری موختلیف یوللارلا عذاب-اذیت وئریمک شالاق آلتینا سالماق، قارنلیق اوتاقلاردا ساخلاماق و هدلمه کله خیانتکارلیغا مجبور ائدیردیلر. هنج کسه اذیت وئریمین آداملار کیمی تانیمیش و ایلک آدیملارینن تلهیه دوشموش بو قبیل محبوسلار داها گئری چکیله بیلیردیلر. حیل و فیریلداقلار بولو ایله آچاق ایشلره دوشن بعضی یازیق قادینلار کیمی بونلار دا اؤز ایستکلرینن عکسینه اولراق حرکت ائدیر، گونو-گوندن داها آبیرسوز وضعیتده دوشهرک روسوای اولوردولار. شعبان کاوه همین تیپین نوماینده لرینن بیری ایدی. اسفندیاری دئییردی کی، سیز کاوه نین ایشلرینن هدر یئره عصبشیر سینیز. من اونو اوچ گئجه-گوندوز یاتماغا قویمادیم. نتیجه ده او آلدانیدی و اوزلشمگه راضلیق وئریدی. بوندان سونرا آیری بیر چاره سی قالمادی. بیزیم اوچون ایشله مه سئیدی، نئجه دئیرلر، بو طرفدن قولموش او طرفه ایسه الی چاتمیش آداما چئوریلیدی. او ایستر-ایسته مز ایشه قاریشیب سیاسی ایدارنن گؤستریشینه اساسن شایگان، عبدالزاده، سئید حمزه، آغازاده و سایرلرین حبسه آلینماسی موقدیمه سینی حاضیر لادی. او، اولماسایدی، شوبه سیز کی، تیریز تشکیلاتی گیره کنچمزدی و سیاسی محبوسلارین وضعیتینی بو مرحله یه چاتمازدی.

ایکینجی تیپ تاجبخش و اونا یاخین اولان آداملاردان عیار تئدیر. بونلار عذاب و اذیت، ایشکنجه، قارنلیق اوتاق و سایر اومادان دا پولیسین اعتمادینی قازانماق خاطرینه، اؤز یولداشلارینن آياغي آلتیندا درین قویولار قازدیلار. تاجبخش لاپ ایلک گوندن اعتبارن پولکونیک پاشا خان ایله سازیش ائتدی. اونو شعبان، موسا و سایرلری ایله موقایسه ائتمک اولماز. او، دوشونجه لی، دونیاگورموش سیاسی بیر آدم ایدی. ایکی طرفلی ایشله مین پولیس اوغرولاری کیمی اؤز یاخین تانیشلارینی گیره وئریمک اوچون خفه پولیسی ایله بیرلیکده زینداندان چیخیب گئیریدی. دادیزاده انزابی دئییردی کی، تاجبخش «روزنوار» کافه سی نین یانیندا بیزی تانییدی و پولیسه گؤستریدی.

ایرانین دسته سینه داخیل اولان آداملارین بعضیلرینی ده همین تهلوکهلی تیپلر سیراسینا داخیل ائتمک لازیمدیر. بونلاردان بعضیلری چوخ چیرکین حرکتلر ائتمیشلر. حتا، اؤز یولداشلاری بونلارین حاقیندا نهلر دانیشیردیلار.



## زىندان جاسوسلارى

من مركزي زىندانين يۇددىنجى كوريدوروندا ياشايدىم. ايكي نۇمرلى موقىتى حبسخانادان علاوه مركزي زىندانين ايكىنجى، دۇردونجو و يۇددىنجى كوريدورلار يىندا دا ياشامىشىدۇم. بو كوريدورلار كىچمىش اوصولى-ايدارەنىن سياست مركزىنىن ان حساس نۇقطةسى ايدى. بىز سياسى محبوسلار يىن باشلىغا نومائىندەلر يى حساب ائىدلىرىدىك. حتا، ئىمورتاشى، حربى ناظىر سردار اسعدى و دىگر حۇكومت موتەپمىلر يىنى بىز يىم يانيمىزا كىر مگە جورأت ائتمىردىلر. پوليس مقاملار يى طرفىندىن گۇستىر يىلن هر هانسى تضييق و ايشكنجە تدبىرلر يى ايلك دفعە بىزە تطبىق اولونوردۇ. زىنداندا ايشلەمگە گلن هر هانسى يىنى قوللوقچو اوز ايقبال و طالعىنى بىز يىم موقدر ائىمىز اوزرىندە سىناقدان كىچىرىدى. سياسى ايدارە ايشچىلر يىنىن هنج بىرى، بىز يىم ايشلر يىمىزە قارىشمانان ترقى ائدە بىلمىر، روتبە و درجە ائدە ائتمگە نايىل اولموردۇ. زىندان رىيسى راسخ پولكوونىك گىگوىيا بئلە دئمىشدى: «بو قاپىلار يىن آرخاسىنا قانلى اللر باسىلمىشىدىر. من اونلارا ياخىنلاشىب اورادا ياشايان آدمالار لا دانىشا بىلمىم».

بئلەلىكلە، اوزرىمىزە قويلوموش همىن سياسى آد نئىجەسىندە پۇلىسلر و باشقا محبوسلار اوچون بىر نۇوع دوكانا چنور يلمىشىدىك. عايلەلر يى ايله گۇروشمەلر يىنىن خوصوصى شكلە دوشمەسىنى اىستەين، تك اوتاقدا ياشايبىب آزاد تىرىك چكىم اىستەين، بوتون كوريدورلار يى آزاد دولناماق، بىر كاسا سود و يا ايكي يومورتا آلاماق اىستەين، زىندان داخىلىندەكى موسىسەلر دە ايشلەمك اىستەين، هنج اولماز سا سوپوروجو و يا خۇرك پايلاماق وظىفەسىنە كىچمك اىستەين، چاپچىلىق ائدىب محبوسلار يى سويماق فىكرىنە دوشن، بىر سۇزلە، باشقالار يىنىن بدختلىگىندىن اىستىفادە ائتمك اىستەين بوتون آدمالار اوچون آنجاق بىر واسىطە، بىر سادە يول وار ايدى كى، او دا، بىزە گۇز اولماقدان و نظارت ائتمكدن عىبارت ايدى. زىندان مأمورلار يى محبوسلار يىن زىنداندا گلدىكلر يى بىرىنجى گوندن بو يولو اونلار اوپرەدىلر. قىسا سۇزلە دئسك، آلىش-وئرىش واسىطەسىنە چنور يلمىشىدىك. هامى يالنىز بىزە عذاب و اذىت وئرمك يولو ايله زىندان مأمورلار يىندان موعىن گوزشتلر آلا بىلىردى. حتا، سونرالار ايش او يئره گلىب چاتمىشدى كى، بىز ايكىلىكە بىرى-بىرىمىزلە دانىشا دا بىلمىردىك. فرخىنى دئمك اولار كى، اخلاقسىز و جفنگ قوجا ارباب گودرزى اولومه وئردى. بدخت شاعىر اوز هم-يئىرلىسىنە ايناناراق تزه يازدىغى شعرلر يىنى «...» نىن واسىطەسى ايله اونا گوندرمىشدى. او ايسە نامرەجەسىنە اوزون-اوزادى بىر راپورتلا بىرلىكە همىن شعرلر يى زىندانين رىيسىنە گوندرمىشدى. شعرلر مزەلى، جىدى و عئىنى زاماندا تائىرلى و كسكىن ايدى. بو شعرلر الدن-اله گىچەرك نهايت، شاهىن الینه چاتمىشدى. بئلەلىكلە، فرخىنىن اولدورولمەسى حاقيندا فرمان وئرىلدى. مؤعتىر بىر آدمىن دئدىگىنە گۇرە محبوسلار يىن سون عومومى آجلىق اعلان ائتمەلر يى حاقينداكى خبرى «لاپىدوس» و آبرى بىر تانىمىش محبوس پوليسە راپورت وئرمىشىدىلر. لاپىدوس گۇستردىگى همىن خىدمتلرە گۇرە زىندان چاپخاناسى نىن رىيسى تعىن ائىلدى. دىگر يىنىن هار ايا پارىلدىغىندان ايسە خبر توتا بىلمەدۇم.

محبوسلار يىن كىتاب، كارانداش و ساىرەدن اىستىفادە ائتمەلر يىنىن قاداغان اولونماسى «...» نىن راپورتونون نئىجەسى ايدى. بىر سۇزلە، قئىد ائتمەلى بىك كى، زىندانداكى جاسوس تىيلر يى كمفورست، ضررلى و تهلوكەلى ايدىلر. محرومىتلر يىمىز يىن چوخو همىن تىيلر يىن اليله تۇرەنرىدى. زىندانين رىيسى آچىقجاسىنا دئىرىدى: «فوضول اولماسا شاه قالانىن آرخاسىندا نەلر باش وئردىگىنى هار ايدان بىلەجكدىر».

زىنداندا فوضول چوخ ايدى. اونلار ايسە هامىدان آرتىق محض بىزە عذاب و اذىت تۇرەدىلر.

## زىنداندا قالمالى اولدوم

نئچە آى داوام ائدن اىستىنطاقىن سونا چاتماسىندان سونرا منى نىسبتن تمىز اولان سكىز نۇمرلى اوتاغا كۇچوروب، اونون قاپىسىنى آچىق قويدولار. لاكىن ساىر محبوسلار لا رابىطە ياراتماغىمى قاداغان ائتمىشىدىلر. بو ظاهىرى بىر دە-قورخو ايدى. بو ايشىن عملى اولمادىغىنى اوزلر يى دە، يعنى زىندان مأمورلار يى دا ياخشى باشا دوشوردولر.

جاسوسلار هر گون آرديجيل صورتده اوز راپورتلاريني وئيريديلر. بوندان باشقا اوناغيمي دگيشنلر اوزلرينين گيزلي بير جاسوسونو دا محبوس قلمه وئرهرك، اونا تاپشيرميشديلار كي، منى گوزدن قويماسين. بو غريبه بير آدم ايدى. بويو اوجا، اوزو اريق، صيقتي ساري و چيمچشديريجي، ديشلري ايسه قورت يئميش و قارالميش ايدى. او، اوزو توتور و ناماز قىليردى. من ايسه اونا ايلك گونده تانيميشديم. او، اوز پيس طبيعتيني گيزلي ساخالاي بيلميردى. منيم اوچون بويوك بير مانعويه چنوريلميشدى. نهايت، اونا تانيدغييمي اوزونه باشا سالماق قرارينا گلديم. بونولا اوزومو عذاب و اذيتدن خيلاص انتمك ايستهيرديم. چونكي سياسي ايداره، پوليس اوزونو گيزلهده بيلمهديكده، درحال اونا عوض انديردى. بونا گوره ده اوتانماغي بير كنارا توللاياراق اوجا سسله دنديم: ايتيل گوزومون قاباغيندان گنت، اگر سني سياسي ايداره گوندرميشسه، دوش نيشانيه منه گوستر كي، اوز تكليفيمي باشا دوشوم.

ديگر بير جاسوس همين مسالهنى درحال سياسي ايدارويه چاتديرميشدى. بونا گوره ده همين گون آخسام زاماني طهماسى آدلانان بو آغاني زينداندان چيخاريب آپارديلار. دنبيلدیگينه گوره 1304-جو ایلده (1925-26-جي ایللر) آغاي موسوي نين دسته سيني ده همين آدم گيره سالميشدى. آز قالميشدى كي، اونلاري دا اعدام انتسينلر.

1931-جي ايلين آپرئل و ماي ايلاري اينتيظار لا كئچدي. بير طرفدن طالعيمله اونس باغلاياراق ديگر محبوسلار كي مي اوز موحيطيمين كيچيك و محدود حاديتلري ايله باشيمي قاتيرديم. ديگر طرفدن ايسه هر ساعات زينداندان آزاد اولاجاغيمين اينتيظاريني چكيرديم. حتا، فروزش اوزو ده دئميشدى كي، «بو حاقد سارايدان مكتوب يا عظميشلار. بيز موخاليقت گوسترمهسك سيزي بوراخماق اولار. هله ليك بيز ده موخاليقت گوسترميريك. يالنيز پوليس ايداره سي رييسي نين گورگاندان قاييتماسيني گوزله بيريك».

بو هنج ده يالان دنبيلدی. انديگي ياخشيليقلاريندان كنجميشده دانيشديغيم آدم منه بوراخيلماغيم اوچون موقديمه حاضيرلانماسي حاقيندا سيفاريش ده گوندرميشدى. او آپروم\* گلندن سونرا زينداندان بوراخيلماغيمي بيديرميشدى. حتا، بير گون نصرالله اسفندياري همين حؤكمو منه گوسترهرك دئدى: ايش قورتارميشدير. آنجا هنج بير سياسي ايشه قاريشماياجاغين حاقد ايلتيزام وئرملهيسن.

بوتون بونلارا باخماياراق من شوبهه انديرديم. بئله ساده ليكله حبسدن بوراخيلماغيم اينا نا بيلميرديم. آپرومون قاييتماسي قوربان بايرامي گونونهك اوزاندى. همين گون كنجميش عادت اوزره، سحر تئزدن اوتاقدان چيخيب خيطة كي حووضون كنارينا ايدمان انتمك ايستهيرديم. پورآفر هله ياتميشدى. دببر دستماز آليردى. بولكونيك گيگو پريموسو يانديراراق چاي قويماق ايستهيردى. ظاهرده محبوسلارين حياتي عادي وضعيت ايله داوام انديردى. باهارين هوا سي يونگول و روحو اوخشا يان ايدى. زينداني محدوديتلريني آز قالا اونوتماق ايستهيردى. قيش فصليندن فرقلي اولاراق، گونشين شو عالاري زينداني درين خيطني نين ديوارلاري اوستونده اوني اير، غمگين اوركلري سئوينديريردى. همين گون منيم اوچون آغير ساعاتلاردان بيرى سايبلاجاغي هله ليك معلوم اولماميشدى. هله، ال-اوزومو بويوب قورتارماميشديم كي، (د) ال-آياغيني ايتيرميش بير شكيله يانما گلدي. او گونلر بيز بيرى-بيريميزله دانيشميرديق. لاکين جيدي ايشلر زاماني بو جور مووقتي كوسولو حاللارين تاثيري اولا بيلمزدى. او، بيليرسن نه وار؟ خبرين وار؟ دئيه، هيجانلا منه موراجيعت انتدي.

- نه خير وار؟ نه اولموشدور؟

- گنجه ياربيسيندان تخمينن بير ساعات كنجميش نچه نفر تزه محبوس كئيرديلر. دنبيلدیگينه گوره اونلار دا سياسي توهمتله تقصير لنديريلميشلر.

بورادا پيس بير ايش يوخدور. سياسي موتهيلري اولمايان بير اولكه نعيه لازيمدير. سياسي موتهيمين اولماسي اوزلوگونه ميلتین سياسي شو عورونون يوكسليگيني گوستيرير. معلومدور كي، اولكه ده كي ايشلر عادي قايدا ايله جريان انتمير. خوشا گلمز حاديتلر چوخدور و گونو-گوندن آرتير. بونون عكسي باش وئرسئيدي اوندا تعجب لئمنك اولاردي.

(د) دئدى: آخي بو ايشين، سنين و منيم زينداندان بوراخيلماميزدا تاثيري اولا بيلر.

من دئدیم: بو تائیر کیملرین نه کیمی ایتیھاملارلا توتولماغینا باغلیدیر.

صوحتیمیز هله قورتارمامیشدی کی، بیردن-بیره زنگ چالیندی. پولکونیک پاشا خان گۆزله نیلمه دن داخیل اولدو. او، دیگر اوتاقلارا دیقت یئتیرمه دن، مستقیم صورته گنبدی تزه گنیریلیمیش آداملارین اوتاغینا گیردی. آزاچیق فاصیله دن سونرا، تزه محبوسلارا مو عین قدر سیقار و کییریت گنیریلیمه سی حاقیندا گۆستریش وئردی. بیز ایسه، کئچمیش عادت اوزره داغیلدیق. هر کس اوز اوتاغینا گنبدی قاپیلاری باغلا ییب اوتور اراق گله جکده حادیتلرین نئجه اولاجاغینی گۆزله مگه باشلادی. بیز بئله خیال اندیردی کی، کئچمیشده اولدوغو کیمی یئنه ده گنده جکدیر. لاکین بو فیکیر دوزگون چیخمادی. آغایی پولکونیکین همین اوتاقدا دایانماسی بیر ساعاتدان آرتیق چکدی. او، کاغیز و کار انداش دا طلب انتمیشدی. بیز تقریبین اوز وضعیتیمیزی باشا دوشموشدوک.

پولکونیک اوتاقدان چیخیب گنتدیکن سونرا، من ماراقلاناراق اوزومو بیر طهر تزه محبوسلارین ساخلانیدیی اوتاغا چاتدیردیم. اوتاقدا آغایی تاجبخشی گوردوم. بیز بری-بیریمیزی یاخشی تانیییردیق. پاشا خان ایسه همین اوتاقدا یوبانمیشدی.

من دئدیم: تاجبخش، نه وار نه یوخ؟ پاشا خان سندن نه ایسته ییردی؟ سنی نه اوچون حبس انتمیشلر؟ نه حادیته باش وئریب؟

اونو، اوز باجیسی و باجیسی اوغلو ایله بیرلیکده، مو عین قوناقلیقدا توتوب، ائو صاحیبی و اونون سایر دوستلاری ایله بیر یئرده زیندانا گنیرمیشدیلر. چوخ ال-آیاغا دوشموشدو. نظره قورخولو گۆرونوردو. بلکه ده اوزونو بو شکیلده گۆستر مک ایسته ییردی.

من پاشا خان حاقینداکی سوالیمی تکرار ائتدیم. او جاواب وئرمک ایسته میردی.

دئدیم: تاجبخش، آخی پاشا خان بو قدر دایانان آدم دئییلدی. او بئله ایشلر گۆرمز. بوتون زیندانا جمعی بئش-آلتی دقیقه دن آرتیق دایانمازدی. دئ گۆروم نه حادیته باش وئریب، گۆزله، ناحاق یئره جاماعات اوچون ناراحتلیق تورنتمه یه سن.

- یوخ بابا، مگر اوشاقسان؟ من سیزی نه اوچون زحمته سالیم؟ پاشا خانین منیمله عابله می قوه مولوغو واردیر، احوالیمی سوروشوردو...-دندی.

- تاجبخش من سنینله اوز تانیشلیق بورجومو یئرینه یئتیردیم. شوبه سیز کی، هر کس اوز ایشینی داها یاخشی بیلیر.

- اونلارین حاقیندا نیگار ان اولما. بلکه ده ایندیبه دک اونلاری بوراخمیشلار. گۆزله، ائله بیر ایش گۆرمه یه سن کی، آداملاری سببسیز اولراق توتوب، زحمته سالسینلار.

تاجبخش چوخلو آند-آمان ایچیب سن اول، من اولوم دئمکله سوز وئردی کی، آداملارین حاقیندا اصلی اولمایان و معناسیز سؤزلر دیلینه گنیرمه یه جکدیر.

من قاییتدیم. لاکین بیلیردیم کی، او یالان دانیشیر. بیلیردیم کی، او، ایلك خیانت آدیمنی گۆتورموشدور.

من تاجبخشی اون ایل بوندان اول تانیییردیم. اوندان ویجدانسیزلیق گۆرمه میش، بو حاقدا بیر سوز ده انشیتمه میشدیم. لاکین تاجبخشین عصبلرینین ضعیف اولماسینی منفعت طلب و فعال آدم اولمادیغینی بیلیردیم. اونون همیشه پالتاری کؤهنه، جیبی پولسوز اولاردی. یاخشی معاش آلماسینا باخمایاراق، اونون-بونون قولاغینی کسیر، حتّی عایله عوضولرینی و یاخین دوستلارینی دا سویاردی. اونون بو پوللاری هارا خرجه مه سیندن هئج کس باش چیخارا بیلمزدی. باجیسی و قوه مولاری تاجبخشین لاقنیدلیگیندن همیشه شیکایت اندیردیلر.

من تاجبخشدن آیریلدیقدان سونرا باشقا بیر اوتاغا گنتدیم. اورادا منه آیدین اولدو کی، او، پولیس ایداره سینده باشقالارینین علئینه بیر چوخ سؤزلر دئمیشدیر.

موسا دا بئله حرکت ائتمیشدی. لاکین قنید ائتدیگیم کیمی کاوهنی عذاب-ایشکنجه وئرمک یولو ایله یالان دانیشماغا مجبور ائتمیشدیلر.

(د)-نین بوراخیلماسی اوچون ایلك حاضیرلیق ایشی دوزلمیشدی. اوانو همین گون بوراخیدیلار. پورآفره چوخلو پول خرجه ایدیکدن سونرا چیخیب گئتدی. منی ایسه، اوزون مودت تضییق و زوراکیلقدان سونرا، همین دستهیه منسوب اندهرک، بوراخیلماغیم حاقیندا وئرلین وعدهیه عمل ائتمه دیلر. منه دئدیلر کی، حقیقتی آجیب دئمهمسن سنی بوراخمایا جاقیق. سونرا ایسه ایشکنجه و عذاب یولو ایله شعبان کاوهنی مجبور ائتدیلر کی، تانیمادیغی حالدا منله اوزلشهرک، گوناھلارینی منیم بوینوما آتسین. بئله لیکله، زیندانا یئنی گلمیش آغالار منی ساتدیقدان سونرا بوراخیدیلار. لاکین من ابدی تکلیف سیزلیک وضعیتیه یئنه ده زیندانا قالدیم.

\* آیروم وختی ایله ایرانین پولیس ایدارمسی نین ریسی اولموشدو.

## زیندانین منظره سی

بیز زیندانا جورجور آدمالار گوردوک. یول کسمک و آدام اولدورمک ایتیهامی ایله اورایا بیر دسته محبوس گنیرمیشدیلر. مستطیق هله اونلارین گوناھلارینی بوینولارینا آلمالاری حاقیندا ایقرار آلمامیشدی. بیر نئجه آی اونلاری تک اوتاقلاردا آیریلیقدان ساخلادیقدان سونرا باشچیلاری قوران ایله ایستیخاره ائتدیکن سونرا دئمیشدی: ایستیخاره یاخشی گلدیگی اوچون گندیب بوینوما آلاجام تا بو قارنلیق اوتاقدان اوزومو خیلاص ائدیم. محض بوینوما آلدیقدان سونرا اوانو محکوم ائدیپ گولله دیلر. بو حادثه من سونرا حقیقتن یول کسمیش بیر قاتیلی زیندانا گنیردیلر. او، بوتون گوناھلارینی بوینوما آلدی. لاکین باشقا بیر محبوسو اوانون عوضینه اعدام ائتدیکلری اوچون حقیقی قاتیلین گوناھینی بوینوما آلماسینا اهمیت وئرمه ییب اوانو زینداندان بوراخیدیلار.

محمد خان یزدینی نین فخر ائتدیگی مسالهلردن بیری وختی ایله شونتساریبیلارین الی آلتیندا ایشله مہسی ایدی. او دئییردی: شونتساریبیلار چوخ جیدی آدمالار ایدیلر. زیندانا تکلیفی موعین اولونمیش محبوسلارا راست گلدیکده درحال قاپینی آجیب اونلاری خارجه بوراخیردیلر. زیندان ریسی وظیفه سینده. ایشله مین شونتساریبیلی دئییردی: «مستطیق بونو بیلمه ییدیر کی، من تکلیفی موعین اولونمیش محبوسلاری قانونسوز اولاراق زیندانا ساخلا یا بیلیمیرم.

آدیوتانت یزدینی نین اوزو ظاهیری تمیزکارلیغا بویوک ماراق گؤستریردی. هر گون بیر نئجه اوغرو محبوسو یانینا سالاراق بوتون اوتاقلاری گویا تمیزلندیریردی. حقیقتده ایسه اونلاری تمیزله مک مومکون دئییلدی. اوچولموش، روطوبتلی دیوارلار، بیری-بیرینه باغلی اولان آیاق یوللارینین قوخوسو هنج ده سوپورگه ایله تمیزلنہسی دئییلدی. لاکین آدیوتانت بو مسالہده او قدر ایفراطا یووارلاندی کی، بو ایش اکثر حاللاردا بیزیم اوچون بیر باش آغری سینا چؤریلردی. بوتون بونلارا باخمایاراق، ایکی نؤمره لی کوریدور کنجمیش زیندانین ان یاخشی گوشه سی حساب اولونوردو. اوغرو لار و یول کسنلر عومومی حبس خانانی و اوانون دؤنگه سینین باشقا یئرلردن اوستون توتوردولار. لاکین دؤنگه آدانان بو یئر داها دهشتلی ایدی. حیطین گوشه سینده یئرلشن بو کیچیک داخمایا اساس اعتباری ایله یئنی گنیرلین آدمالار سالیناردی. اونلار بیر نئجه گوندن سونرا دهشتلی بیر وضعیتده همین یئرلردن چیخاریلیب باشقا اوتاغا کؤچورولوردو. عومومیتله، بورادا دایما آزی یوز آدم چیلپاق، آیاق یالین و غنیری-موننتظم شکیلده ان آغیر شرایطده یاشایاردی. بو قارنلیق، روطوبتلی یئر او قدر چیرک ایدی کی، ایستر یای، ایستر سه ده قیش فصلینده اوانون قارشیسیندان گنچن آدمالار بورونلارینی توتماق مجبوریتینده قالاردیلار. بو آری یوواسینا اوخشیان یئرلردن دایما سیزیلتی و ناله سسی ائشیدیلردی.

قنید اولونان دؤنگه اوزون و قارنلیق بیر تؤولمه یه اوخشییردی. یالینز گونورتا وختی اوانون تاوانیندا کی کیچیک دئشیکلردن آراجیق گونش شوعلاری داخله دوشهرک یئر ده دوشنمیش چیرکلی پالازلارین لکه سی نین سانکی آرتیریب اورانین منظره سینین داها دا پیسلشدیرردی. بونا باخمایاراق همین شوعلار محبوسلار اوچون بویوک نعمت ساییلیردی.

اونلار بو نئجه دقيقه ليك فورستدن ايستيفاده ائدرك بدنلريني گنجه-گوندوز يئييب، دئشن بيتلر و جوجولردن اينتيقام آلارديلار.

همين دؤنگهده ياشايانلار آراسيندا هئج بير قايدا-قانون يوخ ايدي. بورادا هئج بير حرکتي عيب ساييرديلار. بورادا سؤيوش و ئرمک عادى صؤحبت قايداسينا چئوريلميشدي. اصلينده همين دؤنگهني چاراسيز محبوسلارين عوصيانكار روحو آلدانديرماق اولار. بورادا ياشايانلار جمعيت داخيليندهكي نزاكت قايدالارينا ايستنهزا ائدير. اونلار بئله بير کثيف و ايگرنج ايجتيماعيته منسوب اولدوقلاري اوچون اونون اخلاق و نزاكت قايدالاريني دا چوخ ياخشى بيليرديلر.

اونلار ايجتيماعيتين ناموس، آبير، حيا و باشقا قايدالاريني بوش و معناسيز حساب ائديرديلر. بو حاقدان دانيشان آداملاري دا ايستنهزا ائديرديلر.

بو دونگهيه گتيريلميش يئني محبوسلار بير نئجه دقيقه دن سونرا چاراسيزليقدان باشقا محبوسلارا قوشولاراق هر جهندن موحيط ايله اويغونلاشيرديلار. حتا، اونلار بير نئجه گوندن سونرا يئني قايدالار اورتاليغا چيخاراراق زيندانداكي كؤنه قايدالاري داها دا تكميلشديريرديلر. بو دونگه، عييني حالدا زيندان مأمورلاري اوچون بير چؤرك آغاجي ايدي. يئني محبوسلار، هر هانسي طبقه دن اولورسا-اولسون بورايا گتيريليردي. ايمكاني اولان محبوسلار ايسه نه قيمته اولورسا-اولسون بو دهشتلي يئردن كؤچورولمگه چاليشيرديلار. زيندان دللاللاري نيسبتن وارلي اولوب كيچيك تقصير اوزوندن حبسه آلميش و قيسا مودتدن سونرا بوراخيلجاغينا اوמיד ائتن آداملاردان خصوصيله ايستيفاده ائديرديلر. زيندانين موديري بئله آداملارين مادي ايمكاني حاقيندا اولجهدن پوليسلره و دللاللارا معلومات وئيريردي. بئله ليكله، محبوسلا دللال آراسيندا چنهوورماق چوخ دا اوزون چكميردي. محبوس بوتون جيبلريني بوشالنديقدان سونرا زيندانين باشقا اوتاغينا كؤچورولوردو. پولو اولمايان محبوسلار ايسه اوز پالتارلاريني تقديم ائتمگه زيندان رييسي راضي سالييرديلار. بو ايش زيندان مأمورلارين بير نؤوع گلير منبعينه چئوريلميشدي. بئله كي، بير چوخلاري بو يول ايله بؤيوك ثروت توپلاميشديلار. بو، هم ده زيندانداكي شئيلرين چوخ اوجوز ساتيلماسي ايله علاقه دار ايدي. مثلا، خاريجده يوز تومن قيمتي اولان پئنجك-شالوار زينداندا جمعي بئش تومنه آلييردي. حتى، ساعات و ساير قيمتلي شئيلري ده چوخ اوجوز قيمته آلييرديلار.

عمومي حبسخانا زيندانان خاريجدهكي جمعيت كيمي موختليف طبقه لره بؤلونموشدو. زيندانين رييسي و موديري ايله بيلاواسيطه علاقه ساخالاي بيلن وارلي و اولانلارين وضعيتي ياخشى ايدي. اونلار حتى، چايخاناسي بئله اولان بيرينجي و ايکينجي اوتاكلارا گؤندريليرديلر.

بو اوتاكلاردا ياشايانلار اوچون خاريجدن يئمك گتيريلمه سينه ايجازه وئريليردي. بوتون ساحلرده آزاد بوراخيليرديلار. حتا، اوز ساققالاريني دا همين اوتاكلاردا قيرخيرديلار. چيلپاق محبوسلارين همين اوتاكلارين پنجره سي قاباغيندان كنجمه سي قاداغان اولونموشدو. اونلار ياتان زامان حيطه چيخماغا ايجازه وئريليردي. بو جنابلار اوچون قاپيچيسي اولان خصوصي آياق پولو موعين ائديلميشدي. بو اوتاكلاري چيركلي باتاقليق داخيلينده صفالي بير آدايا اوخشاتماق اولار. بونلاردان ساوايي داها آشاغي طبقه لره منسوب محبوسلارين ياشاديغي اوتاكلار دا وار ايدي. اونلارين هر بير اوجون خصوصي رييس تعيين ائديلميشدي. محبوسلار هر گنجه بو رييسه روشوت وئرمه لي ايديلر. اوتاغين رييسي اولماق ايسته ين محبوس ايسه خصوصي روشوت وئرمگدن علاوه موعين عؤده چيليكلر ده گؤتورمه لي ايدي. محبوسلار بو وظيفه ني اله ائتمك اوچون آغلاگمز درجه ده جان آتيرديلار. اوتاق رييسي نين ناهاري، آخشام يئمگي، پالتاري و حمام خرجي باشقا محبوسلار طرفيندن اؤده نييليردي. هر بير محبوس سيقار، چاي و سايره دن باشقا رسمي صورتده گونده ايكي-اوج قيران دا يئر كيرايه سي وئرمه لي ايدي.

آياق پولو رييسي نين وظيفه سي بوتون باشقا رييسلردن يوكسك اولوب گليري هاميدان آرتيق ايدي. هر بير آياق پولو اوچون گونده اللي تومن كيرايه آلييردي. رييسي ايسه هر گون زيندان موديرينه ان آزي ايگيرمي تومن پول وئرمه لي ايدي. شوبه سيز او واختين ايگيرمي تومني بؤيوك پول اولاراق اونونلا يوز نفر چيلووكاباب يئنه بيليردي. آياق پولو رييسي ايله البير اولان زيندان موديري ايسه همين ميقدار پولو آليب آنا سودو كيمي هضم ائديردي.

زندان موديري اصلينده چوخ زيرك آدم ايدى. او، گيزلي يول ايله زندانا تيريك، سيقار و سايره گنيريلمهسي ايشلريني انله تشكيل ائتميشدى كي، قاچاقچيلار اوچون هنج بير مانعه تورنميردى. بو قبيل مالارين قيمتي گونن-گونه آرتيردى. اونون تجروبه سيزالير لري توتولدوقدا ظاهيري جزا وئرمله ايشي اورت-باسدير ائردى.

ياخشى اولار كي، اوز حياتيمدان سيزين اوچون ساده بير ميثال سؤيلهيم. گونلرين بيرينده پوليسين گننديكجه آرتان طلباتيندان عصبلاشمك دنديم. يننه ده آلاه شاهين آتاسينا رحمت ائتسين كي، مأمورلاري قورخودور. يوخسا سئيد موصطافا خان بيزي كوچلرين تينينه گونديرب كنجميش دوستاقبالار كيمي يولچولوغا دا وادار ائردى.

بوتون بونلارا باخمايلاق بيز روشوت وئرن دئيلىدىك. روشوت وئرملك اوچون هنج بير شئي ده يوخ ايدى. ايمكان اولسايدى بئله روشوت وئرمدىك. اولارين اوزو ده سياسى محبوسلاردان بير شئي طلب انده بيلميرديلر. ايلك گونلرده وضعيت بئله ايدى. سونرالار ايسه اولاردا ال آتديلار. لاکين كؤهنه سياسى محبوسلار اولدن يوخسول ايديلر و آخيرا قدر ده روشوت وئرمديلر. زندان مأمورلاري اوزلري ده بيليرديلر كي، ننجه دئيرلر، مسجد بعضي ايشلرين يئري دئيلىل. بوتون بونلارا باخمايلاق لوتولار منيم سوزلريمي زندان رييسينه چاتديراراق، اونو منه قارشي عصبى ائتميشدير. بير گون او، نه ايسه مني اوز يانينا چاغيردى. بو زمان نيرومند يئنجه موعاوين اولموشدو. او، گيزلي اولاراق رييس اولماق اوچون چاليشيردى. بعضيلرين دندىگينه گوره، و، موختاري نين واسيطهسي ايله بو ايشه گوندريلميش و بعضيلرين فيكرينجه شاه اونو ساري كوميسارليغيندان قوراراق بو ايشه تعين ائتميشدى. هر حالدا مني چاغيران گون او دا اورادا حاضير ايدى. شيدتلي موباريزملرين آباريلماسينا باخمايلاق، يننه ده پوليس ايدارهسي نين مأمورلاري سياسى محبوسلاردان چكينيديلر. اولار سياسى محبوسلارلا راستلاشيدوقدا ظاهيري قوروماق مقصديله اولسا دا نزاکت دايره سيندن کنار چيخمير و شوئتساريالي موشاويرلرين دوروندن قالان كنجميش احتيرامي عادت اوزره گوزله بيرديلر.

ايچري گيرديكدن سونرا گوستريلن صندلده اگلشديم. راسخ هميشه كي كيمي عريضه لري قاباغينا توكوب باخير و محبوسلاري نوويه ايله چاغيريردى. بو دفعه او، اوزونو منه چوخ يئنيليك طرفداري اولان بير آدم كيمي گوسترمگه سعي ائديردى. راسخ بئله گوسترمك ايسته بيردى كي، او، محبوسلارين يولچولوغا گوندريلمهسي يولو ايله ايسنتفاده ائتمك فيكرينده دئيلىل. من ساكيت اوتورموشدوم. نيرومند چوخ جيدي قيافه ايله اگلشميشدى. راسخ ايسه محبوسلارين هر بيريني بوش جاو ابلار ايله باشيندان ائديردى. او، هامى حاقيندا قريين عئيني سوزو تکرار ائدرک گئچن گون پروكورورلا، محكمه رييسي ايله سنين حاقيندا دانشميشام دئيردى. قبولا گلن محبوسلارين ايچرييسينده قزوين بيچاق چكلنريندن بير ييسي وار ايدى. اونون قولونا چوخ عجايب بير خال دؤيموشدولر. رييس همان خوليقاني باشدان اياغا قدر نظردن كنجيرديكدن سونرا اوز حسابينا گوره اتاليق نصيحتلرينه باشلادى...

سونرا قاسيمخان آدلي سياسى بير محبوسو چاغيرديلار. اونو جاسوسلوق ايتيهامي ايله توتموشدولار. ننجه ايل ايدى كي، تكليفسيز اولاراق زنداندا قاليردى. او، چاليشيردى كي، بلکه ده حربى محكمه اونون تكليفيني موعينلاشديرسين.

قاسيم ايچري گيرنده رييس عريضه لره باخيردى. او، اوزونو چوخ عصبى گوسترمگه سعي ائديردى. قاسيمخان سالام وئرديكدن سونرا اوز عريضه سي نين مضمونونو تکرار ائتمك ايسته ديكده رييس هر بير ايش ايله تائيش اولان آدم كيمي اونون سوزونو كسمرک دئدى: بيليرم قدير سن، نه دئتمك ايسته بيرسن. يازيق قاسيمخان اودقوندوقدان سونرا اوزونون قدير اولماديغيني بيليرمك ايسته بيردى. لاکين رييس ماجال وئرمه ييب علاوه ائتدى: بلي، من دونن گنجه سياسى ايداره ده سيزين بارنيزده صؤحبت ائتميشم. سيز نه اوچون زجانا گنتميرسينيز. اورا نين كي، آبي-هاواسي ياخشيدير. قاسيمخان هئي چاليشيردى كي، اوزونون قدير اولماديغيني رييسه باشا سالسين. لاکين رييس دولو كيمي سوزلري ياغدير، ماجال وئرمدى. يازيق قاسيمخان اوز-اوزونه دئيردى كي، منيم ايشيمين زجان ايله نه كيمي علاقه سي وار؟ بو وضعيت چوخ گولونج ايدى. رييس اونولا آذربايجان ديلينده دانيشير. قاسيمخان ايسه زورلا چاليشيردى كي، فارسجا جاواب وئرسين. لاکين فارسي بيلمه ديگي اوچون چوخ گولمطي اولوردو. من گوج ايله اوز گولمگيمين قارشيسيني الماق ايسته بيرديم. نهايت، يازيق قاسيمخان چوخ چتيليكه باشا سالا بيلدى كي، او، قدير محمدقولو اوغلو دئيلىل، اونون ايشي باشقادير.

تصادوفن عريضه صاحبي قاسمخان گنتديكن سونرا قدير ايستهديلر. ريبس ايسه عادت اوزره اونون عريضه سيني ديگر «سرانجام ونريلميش» عريضه لر ين اوستونه آتاراق آيري بير عريضه گوتورموشدو. بو ايسه تصادوفن قاسمخانين عريضه سي ايدي. صحنه يئيدن باشلاندي. قدير دئيردي: جناب ريبس، بس منيم ايشيم هارا چاتدي؟ نه اوچون مني عيث يئره بندر پهلوي دن زجانا سورگون ائتميشلر. اورادا من هنج بير ايش تاپا بيلمرم. بونون اوستونده من تئهرانا گليب سياسي ايدار ميه موراجيعت ائنديم. من كي، قاقچين دئييلديم، نه اوچون مني توتوب دورد ايل تكليفسيز ساخلا ميشلار.

يانلش عريضه ني اوخوماقدان ال چمك ايسته مهن ريبس يئني محبوسون دا سوزونو ائشيتمك ايسته مه بيرك، اولكي سوزلريني تكرار ائديب، دئدي: «آغايي قاسمخان من سيزه دفعه لر له دئميشم كي، ايشينيزه بو تنزليكه يئتيشيله جك. دونن قوشون پروكورورو ايله سيزين حاقينيز دا تام ايكي ساعات دانيشميشام. هدر يئره بو عريضه لري يازيب بيزيم واختيميزي آلمايين». نهايت، عريضه لره يئتشمك ايشي باشا چاتدي. نؤويه منه چاتدي. صؤحبتيميز چوخ جيدي اولدو. او دئدي: «ائشيتميشم منيم علئيه يمه تحريكات آپاريرسينيز. من هده-قورخودان چكينميرم. حسابي سوزونوز وارسا يازين، من رد ائدرم. داها تحريكات و دالدا دانيشماق نهمه لازيمدير. من جاوابيندا دئديم:

اولا، من هنج كس حاقيندا تحريكات آپارميرام. بو ايشي ده باچارميرام. بونو دا ياخشي بيليرم كي، عريضه نين هنج بير فايداسي يوخدور. او، دئدي: نه اوچون؟ سيز نه واخت عريضه يازدينيز كي، جاوابسيز قويدولار؟

- اوزوم يا عظامميشام، لاکين عريضه يازان محبوسلارين نه کيمي نتيجه الدهه ائتديکلري منه معلومدور.

- ميثال اوچون عبدالقادر آزادين يازديغي عريضه و اونون نتيجه سي! بو سيزين اوزونوزه ده معلومدور. يازيق قوجا كيشي نين خسته اولدوغونا باخماياراق نچه آي اونو قارائليق اوتاغا سالددينيز.

بو زمان راسخدن داها زيرنگ اولان نيرومند صؤحبتنه قاريشاراق غضبله دئدي:

- سيز نه فيكير ائديرسينيز؟ كيم سيزه دئميشدير كي، بيز محبوسلارين عريضه لر يني آچيب اوخومادان اونلاري رد ائديريك. بنله بير ايشي هانسي آخماق گوره بيلر. آزاد پيس آدمدير. او، حقيقتنه اويغون گلهمين تؤهمتلر يا عظيمشدير. اگر گونده بئش يوز نفرين تيف خسته ليگي نتيجه سينده اولمه سيني ايديعا ائدن عباس قاندينين عريضه سي ايله حسابلاشماق، ساخلانيلان محبوسلاردان علاوه بير آز دا خاريجدن بورج ائتمه لي اولاريق.

گورونور، آزادين حاقيندا كي صؤحبتلر زيندان ريبس يني يامان ياندير ميشدي. او، دئدي:

- عبدالقادر كيمدير؟ ائشيتديگيمه گوره قودا لوتولوقلا مشغول اولموشدور.

- بونلارين منه دخلي يوخدور. نچه ايللردير بيزي ساخلا ميسينيز، هله ده تكليفيميزي معلوم ائتمه ميشسنينيز.

منه نه. من نه چي يم. من كي، سيزي آزاد ائده بيلمرم.

- بيزي قانونسوز اولاراق ساخلا ماغا سيزين حاقينيز يوخدور.

- سيز بو ايشه مسؤل سونوز.

- من يوخاريدان وئريلن امرين علئيينه رفتار ائده بيلمرم.

- رفتار ائتسنيز نه اولار؟

- نه اولاجاق. آرواد-اوشاغيميز آچيندان اولر.

- اوغرو لار دا بو سوزو دئير. بس بيزيم آرواد-اوشاغيميز يوخدور؟ اونلار آدام دئييل.

بو خوشاگمزدانیشیقارلاردان سونرا بیر ایل مودتینده منه قوھوملاریملا گۆروش ایجازھسی وئریلمەدی. بوندان باشقا من اولان کامئرا یا داھا ایکی نفر محبوس علاوہ اندھرک منی آرتیق ناراحات ائتمگە چالیشدیلار.

یوخاریدا قئید ائدیلمی خا طیر لاتماقلا بونو نظره چاتدیرماق ایستەمیردیم کی، زیندان آیاق یولوسونون و ایلک محبوسلارین ساخلادیقلاری دالانین کیرایه سینی آرتیرماق اوچون الدن-آیاقدان چیخان بو آداملار دیکتاتورلوق اوصولی-ایداره سینی اونلار تاپشیردیغی حۆرمتلی شخصلر حاقیندا نه قدر سویوق قانلیلیق و لاقئیدلیک گۆستریدیلر.

کۆهنه زیندانین بیر نۆمرلی کوریدورو ان آغیر گوشه لردن بیر ساییلیر. پولیس ایداره سینی ان آچاق جینایتلری محض بورادا حیاتا کئچیریلیردی. شوئتساریبالیلارین دؤورونده ان وارلی و قودرتلی محبوسو بئله اورادا بیر آیدان آرتیق ساخلایا بیلیمیردی. لاکین قانون اولان دؤورد، ایصلاحات دؤوروند، حۆرمتلی سیاسی محبوسلاری ایللر بویو همین کوریدورون قارنلیق و روطبتلی کامئرالاریندا ساخلایب، بیر دقیقه بئله بائیرا چیخماغا قوبوردولار. محبوسلارین بیر چوخو همین کامئرالاردا دؤرد آی ساخلانیدقدان سونرا ایفلیج اولموشدولار. یازیق محمد باغیر ورم خستەلیگینه توتولاراق آغیر وضعیتده اولدو. محمد انزابی باشقا بیر دردله فؤوت ائتدی. آذربایجانلی گنجلرین بیر چوخو اؤز گۆرمک قابیلیت لرینین یاریسینی الدن وئردیلر. محمد نونه کرانی همین کامئرادان چیخیدقدان سونرا داھا دوزلمه دی. ایکینجی کوریدوردا ساخلانیلان بیز سیاسی محبوسلار، بیرینجی کوریدوردا عذاب و ایشکنجهیه معروض قالمیش محبوسلارین آه-نالە سیندن گنجهلر یاتا بیلیمیردی. حتا، ان مهارتلی اوغرو و یولکسنلری بئله اورادا بیر نئجه گوندن آرتیق ساخلامیردیلار. بیرینجی کوریدوردان بوراخیلان آداملارین اوزونه باخماق مومکون دئییلدی. اونلارین سارالمیش صیفتلری، شیشمیش گۆزلری، آچیق بویونلاری، بوکولموش قدلری اینسانی دهشته کتیریردی. حسن آغا شیمیر بیرینجی درجه لی جلاد ایدی. بو جلادین یوغون و قورخونج سسینی ائشیدن هر کس عۆمرو بویو اونو اونودا بیلمز.

بیر نۆمرلی کوریدوردا ساخلانیلانلار اؤز قوھوملاری ایله گۆروشه بیلیمیردی. اونلار پاپیروس وئریلمیردی. خاریدن یئمک کتیریلمه سینه ایمکان وئرمیردی. پولیس بورادا تام اؤزباشینالیق ائیریدی. شاللاق وورماق و سؤیوش وئرمک عادی حال اولموشدو...

سۆز یوخ کی، قانونی زیندانلاردا قارنلیق کامئرالار وار دیر. شولوقلوق ائدن محبوسلاری جزالاندیرماق مقصدیله بیر نئجه ساعات مودتینده اورادا ساخلاییلر. لاکین قصرده کی قارنلیق کامئرالاری بئله محبوسلار اوچون دئییل، محض چوخ حۆرمتلی آداملار اوچون (سیاسی محبوسلار) اوچون حاضر لامیشدیلار. بو کامئرالارین ایلک قوناقلاری، میلی شورا مجلسی نین وکیلی صولت الدۆله قاشقایی و اونون اوغلو ناصر خان اولدو. من بونلارین کئچمیشی و گله جکلری، مسلک، عقیده و صیفتی مؤوقعلری حاقیندا دانیشماق ایستهمیرم. هر کس و هر کاره اولسالار دا، اونلارین هر ایکی سینی قانون-اساسی نین خیلاقینا اولراق حبسه آلمیشدیلار. بوتون قانونلار صید اولراق اونلار محکمه ائدیلمه دن، تکلیف سیز بیر وضعیتده حبسه سالینمیشدیلار. بو آتا و اوغولون زیندانکی داورانیشلاری چوخ متین و آبیرو ایدی. اونلار بیرینجی کوریدوردا تک کامئرالاردا ساخلانیلیر، عذاب و اذیته معروض قالیردیلار.

ائشیددیگیمه گۆره اونلاری تک کامئرالاردا ساخلانماقلا دا کیفایتلنمه یهرک سونرالار کامئرالارین قارشیسیندا اوجا بیر دیوار دا چکدیرمیش و بونولا دا اونلاری باشقالاریندان آبیرمیشدیلار. او گۆنه دک زینداندان آدام اولدورولمه میشدی. اگر اولدورولموشسه ده بیزیم خبریمیز یوخ ایدی. بیر گون صولت الدۆله نین قدارجاسینا اولدورولمه سی خبرینی ائشیددی. اونون اوغلو دا حادثه زامانی اورادا اولموش و بو وحشی منظره نی موشاهیده ائتمیشدی.

صولت الدۆله اولدورولدوکن سونرا تئیمورتاشی اورایا کتیردی. بئله لیکله، اولوم دالانی رسمی شکیل آلدی. بو حادثه دن سونرا اورایا گۆندریلن حۆرمتلی محبوسلارین (سیاسی) طالعی هامییا بللی ایدی.

یوخاریدا قئید ائدیگیمیز سونرادان چکیلن دیوارین آرخاسیندا کی کامئرالاردان بیر ی تام قارنلیق ایدی. اونون قاپیسینی یالنیز محبوسو یوخلاماغا گلن موقتیشلرین اوزونه آچیردیلار.

## آدلى - سانلى محبوبسلار

كنچميش دۇورون سياستچىلارنى ايجتيماعى، سياسى پارتيا و دستلارنى اولدوغونا اينانمير ديلار. حتا، مجلسدهكى وكييلردن بيري دئميشدير كي، يراندا موعين جريان و يا سياسى فيكىرلر يوخدور. خاريجده قزنتلرلىن حۇكومت و شاه علئيبه يازديقلارنى سۇزلرلىن اساسى يوخدور. ايران خالقى اوز حۇكومتى و شاهيندان تامامله راضيدير و بوتون ايختيارنى اونون اينه تاپشير ميشدير. حۇكومت ايسه حقيقتده خالقين اوزون ايللردن بسله نيلن ايستك و آرزولارنى حياتا كنجيرير. بونا گۇره ده پارتيا و سياسى دستلار اوچون احتياج دا يوخدور. هئچ كس بئله بير فيكره ده دوشمه ميشدير.

مؤليف همان سۇزلرى و اختى ايله آيرومون ديليندن ده انشيتميشدير. او، پوليس ايدارلرلىنى تحويل اليب يوخلادىغى و اخت زيندانا گلمرك و اتاقلارا بير-بير باش چكىر و محبوبسلارنى احوالنى سوروشوردو. منيم حبس اولوندوغوم و اختدان جمعى اوچ-دۇرد آي كئچميشدى. زيندان موديرى قاپنى آچىب منيم كيم اولدوغومو آيروما بيلدردى. آيروم عادى حال- احوال سۇروشوقدان سونرا، نه گوناھ اوستونده حبس اولوندوغومو بيلمك ايستهدى. بو سوالين جاوابيندا دنديم: اوزوم ده باشا دوشمورم، دئيرلر سياسى ايتيهام اوزره حبس انديلميشم.

او، باشىنى تولاييب دندى: سياست نه دئمكدير؟ بيزيم اولكده سياست هارادايدي؟ بوش سوز دئيرلر. من اوزوم سنين ايشينه يئتيشه جگم. خاطر جمع اول، يالنىز سياسى ايتيهاملا حبس انديلميش اولسان تنزليكله سنى بوراخارىق.

## اؤلوم دالانى

...موهنديس ماركوو قصر زيندانى پلانىنى حاضيرلاركن بير نئجه شئىي ياددان چىخارميش و بير نئجه بئرى ده آرتىق تيكدير ميشدى. زامان كئچديكجه زيندانلارنى قايدا- قانونون گونو- گوندن بيسلشمه سيله علاقه دار اولاراق پوليس ايشچىلارنى زيندان بيناسىنى تكميللشديرمرك اورانى آسيا فورمالى دنسپوتيزمىن اصل ايشكنجه مركزلرلىندين بيرينه چنوير ميشدىلر. ماركوون علاوه تيكديرديكى بئرلردن بيري بئمك سالونلارنى ياددان عيبارت ايدى. انشيتديگيمه گۇره پولكوونيك پاشا خانين گۇستريشى اساسيندا زيندان بيناسىنى ايستيفاده وئرلديكى بيرىنجى ايلده همين سالونلارنى زيندان كارخانالارنىن سرانجامينا وئر ميشدىلر. بيزى قصر زيندانينا آپاران زامان قئيد اولونان تدبير سونا چاتميشدى. تك نفرلىك كامئرالاردا قايريلميش ال-اوز يوماق بئرلرى ده بير ايلدن آرتىق داوام انتمهدى.

زيندانين آرادان قالديريلميش «نوقصانلارنى» سيرايندا اؤلوم دالانىنى دوزلديلمه سىنى قئيد انتمك لازيمدير. گورونور اولده موهنديس ماركوو قانونى بير زيندان تيكيلمه سى گۇستريشى وئريلميشدى، بونا گۇره ده او، همين گۇستريش اساسيندا مدنى اؤلكله رده كى زيندانلارا اوخشار بير پلان ترتيب انتميش، موختليف موتهملرلىن ساخلانيلماسى اوچون بئرلر آبيرميش ايدى. حتا، تكنفرلىك كامئرالاردا ساخلانيلان محبوبسلار اوچون خصوصى كوريدور آبيرميش و انله و اتاقلار تيكيلميشدى كي، داها محبوبسلارنى خاريجه چىخاريلماسىنا احتياج اولماسين. يازىق ماركوو هارادان بيله ايدى كي، هر طرفدن سيلاحلى قوملرله احاته اولونان بير زيندانا اؤلوم دالانى دا لازيمدير! او، قانونى زيندانا سياسى محبوبسلارنى سس سىز، صداسىز بوغماق اوچون قارائلىق زيرزميلرلىن لازيم اولدوغونو هارادان بيله ايدى؟ بئله بير دهشتلى بينانى من حبسه اولدوغوم اوچونجو ايلده تيكديلر.

لاكين هاميمىز بيليريك كي، آيرومون اوزو ده چوخ قيسا مودتدن سونرا يعنى (1931-جى ايلد) سياسى ايداره نى مؤيدانا گنيرمرك، بونولا دا پوليس ايداره سى مأمورلارنىن گونو- گوندن تصبيق و زور اكيلغىنىن آرتدىغى بير اولكده، خالقين اوز عقيدده، مقصد و حتا ناراضىلغىنى بئله دئمگه جسارت انتمديكى بير موحيطده سياسى جريانين اولدوغونو عملده اعتراف انتدى. زيندانا اولاركن انشيديرديم كي، اولكده حتا عمومى و دينى تعزيلر، هابئله توپلار و ساير شنلىكلر ده پوليس نظارتى آلتيندا كنجيريلردى. مطبوعات، كيتابلار و باشقا نشرىاتىن وضعيتى ايسه چوخدان اولكهدن قاچماسينا، اونلارنى اوغورلانماسينا هئچ ده تعجب انتميردى. بير چوخلارنى مأيوسلوغا قايلاراق، بو كيمي حادىلهرنى خالقين لاقئيدلىگى ايله ايضاح انديرديلر. اونلار دئيرديلر: ميلت ياتميشدير، ميلت اولموشدور، ميلتدن اثر-علامت قالماميشدير.

بو قدر تضییق، چټینلیکلر، آغیر وئرگیلر، اوغورلوق، روشوتخورلوق، حیلہ گرلیک و سایرہنین حؤکم سوردوگو اؤلکمدہ حتا اون نفر بئلہ بیر ینرہ بیغیشیب حؤکومتین سیاستینہ اعتراض ائتمهیر، هنج اولماسا بئلہ بیر ایتیهام اوزریندہ اون نفر دہ حبس ائدیلیر.

البته، بو جور موحاکیملرہ، مو عین درجمدہ حاق وئرکم لازیمدیر. اونا گؤرہ کی، حبسدہ ساخالنیلدیغیمیز مودتین یئددینجی ایلیندک زیندانا گتیریلن موقصیرلرین هامیسی یولکسن و یاخود قاتیل، شاه طرفیندن مولکری آلینان مولکدارلار و نهايت، شاهین غضبینه گلیمیش بعضی عالی روتبلی دؤلت قوللوچولاریندان عیبارت ایدیلر. بونا گؤرہ دہ قئیدلریمیزین همین بؤلمهسیندہ سیاسی تشکیلاتلار عوضینه، همین آداملارین، بعضی آیری-آیری شخصلری حاقیندا دانیشمالی اولاجاییق. بئلہ بیر مثل وار دئیرلر: بیر اوج بیر خاروارین نومونهسی حساب ائدیله بیلر. گلین بونو سیناقدان کنچیرک. بلکه دہ بو یول ایله بعضی بؤیوک آداملارین احوالی- روحیهسینی تصویر ائده بیلدیک.

### مشیر همایون(بلدیہ ریسی)

زیندانا ساخالنیلدیغیم مودتین ایکینجی ایلی ایدی. قیسا بویلو بیر کیشینی کوریدورا گتیردیلر. صؤحبتلردن معلوم اولدو کی، او، سیاسی ایدارهنین ریسی ایمیش. لاکین داها یوکسک روتبلی باشقا بیر شخصین گؤستریشیندن ایمتیناع ائدیگینه گؤرہ اون سککیز آی مودتینه حبس جزاسینا محکوم ائدیلمیشدیر. سیاسی ایدارهنین ریسیلیگی عنوانی هنج دہ بیزیم اوچون یاخشی تاثیر بوراخماسا دا، داها یوکسک روتبلی آدامین گؤستریشیندن اونون بویون قاچیریب بو ایش اوسته حبسه آلینماسی منی مو عین درجمدہ ماراقلاندیردی. بئلہ حساب ائدیگ کی، هر نه اولسا یئنه کیشیلیگی اولموشدور. آیرومون قارشیسیندا ایمتیناع ائتمگه، و یا هنج اولماسا سهلنکارلیق گؤسترمگه جسارتی چاتمیشدیر.

دئیردیلر کی، او، اوزو اوچون داها گئنیش صلاحیت وئرلمهسینی طلب ائتمیش و دئمیشدی: آداملاری حبس ائتمک ایختیارینا مالیک اولدوغوم کیمی، اونلاری بوراخماق حاقیندا دا منه صلاحیت وئرلمهلیدیر. یوخلانیشان سونرا تقصیرسزلیگی آیدینلاشان آداملاری، سارای و پولیس ایدارہسی ریسینین ایجازہسی اولمادان حبسدن آزاد ائتمگه صلاحیت و ایختیاریم اولمالیدیر.

من بو شایعهنین نه قدر دوغرو و یالان اولدوغونو تصدیق ائده بیلرم. بو قدر منه معلومدور کی، بلدیہ ریسی مشیر همایون اون آیدان آرتیق زیندانا ساخالنمادی. او، شاه طرفیندن باغیشلانراق، آزاد ائدیلدی. پولکونیک درجہسی اولان بو آغا حبس اولوندوغو ایلمک گنجمدہ روحیهسینی ضعیف اولدوغونو بوروزہ وئرمرک دئمیشدی: «اوناقدا تک یاتا بیلیمرم». اونا گؤرہ دہ کوریدورون تمیزلهیجیسی مشدی عسکر مازاندار انینی اونون یانینا گؤندرمیشدیلر.

عسکر دئیردی: قورخودان آغانی یوخو آپارمیردی. او، منی دہ مجبور ائدیردی کی، سحرهدک آبیق قالیب اونون اوچون کنشیک چکیم.

محبوسلار هنج دہ گؤزلهمیردیلر کی، سیاسی ایدارهنین ریسیلیگی وظیفهسیندہ چالیشان بیر پولکونیک بو قدر قورخاق اولسون. بونا گؤرہ دہ او، زیندانا قالدیغی مودت عرضیندہ محبوسلار اصلا اونا اوز گؤسترمهیلر. هنج کس اونونلا اوتوروب، دورماق ایستهمیردی. بونا باخمایراق، آغایی مشیر همایون چوخ مولاییم و خوشفتار گؤرونوردو. وضعیتدن ناراضی ایدی.

او دئیردی: ایرانین بدبختلیگی بوندادیر کی، هنج کسی باجاردیغی ایشه گؤندرمیرلر. من ایرانین بیرینجی پیانوچالانی ساییلیرام. یاخشی اولاردی کی، ایستعدادلی گنجلرین بیر دستهسینی الیمین آلتینا وئرهدیلر، اونلاری تربیه ائدهدیم. منه دئیردیلر کی، گل پولیس ایدارہسیندہ ایشله، اوزون دہ سیاسی ایدارهنین ریسی اول. ائله دہ آغایی موختاری، یاخشی اولاردی کی، اونو پولیس ایدارہسی ریسینین مو عاونینی عوضینه، موسیقی مکتبینه تعیین ائدهدی.

## تئیمورتاش

بیز هله زیندانا دوشمزدن اول تئیمورتاشین داش اورکلی و رحمسیز اولماسی حاقیندا چوخلو سؤزلر انشیتیمیشدی. دوکتور حشمتین و دیگر گیلان آزادیخواه‌لارینین اعدام اولونمالاری حاقینداکی کدرلی خاطیره‌لر یادیمیزدا ایدی. دیگر طرفدن بیلیردیکی، تئیمورتاش ایرانین گورکملی سیاسی شخصیتلریندن، فعال، اوخوموش یئنی‌فیکیرلی و شوهرتلی طابیطلریندن بیری ساییلیردی. بیز اونون مو عین حادیه‌لره و چتینلیکلره اعتیناسیزلیق گؤستره‌جگینی، اؤز حیثیت و مقامینی قورویاجاغینی گؤزله‌ییردی.

زیندان حقیقتده چوخ یاخشی محک داشیدیر. ظاهیری جهتن تئیمورتاشدان نهایت درجه‌ده یوخسول، ضعیف و یازیق گورونن آدمالار زیندانا بویوک شواعت و مردلیک گؤستره‌رک، چتینلیکلره، آجلیقلارا، عذاب و ایشکنجه‌لره دؤروب پولیسه اعتیناسیزلیق ائدیردی. لاکین په‌لوی سارایی‌نین ناظیری اولان بو آغا، ایلک گوندن آچاق و میسکین گوروندو.

بایقوش، اذیت‌سیز بیر حیواندیر. محبوسلار اونو او قدر ده شوم حساب ائتمیردی. دئییردی: بایقوشون اوخوماسی ایکی جور اولور. اونون قهقهه چکیب گولمه‌سی محبوسلارین آزاد اولونماسی علامتیدیر. آغلاماسی ایسه زیندانا یئنی محبوسلار کئیریله‌جگینی خبر وئیر.

بعضیلری ایسه دئییردی، بایقوش چوخ یاخشی حیواندیر. هانسی آدمین باشی اوسته اوخوسا او، لابود زینداندان آزاد ائدیله‌جکدیر.

لاکین تئیمورتاش مایوس، بدین اولموش، اؤز ایراده‌سینی الدن وئرمیشدی. بوتون حادیه‌لری اؤزو اوچون ضررلی حساب ائدیردی. هر هانسی کیچیک بیر تصادوفدن قورخوردو. محض قورخودان جمعی بیر نئجه گون عرضینده قوجالیدی، بئلی بوکولوب تاقتدن دوشدو. همیشه اگلشیب آغلایدیدی. اونا یاخینلاشماق اوچون بیزه ایمکان وئرمیردی. لاکین تمیزله‌یجی‌نین واسیطه‌سی ایله او، بیزیم سیاسی محبوس اولدوغوموزو آنلامیشدی. بونا گوره ده بیزی گورنده تیتیک سسله دئییردی: «آغا سیز بیلیم‌سینیز، واللله بیلیم‌سینیز...»

انشیتدیگیمه گوره محکمه زامانی آغلامیشدی. اوللر اونو خسته‌خانادا ساخلا بیردی. اولومونه بیر آی قالمیش تک ساخلانیلان محبوسلارین یاشادیق‌لاری کوریدورا کؤچوردولر. دئییلدیگینه گوره جان وئرن زامان چوخلو عذاب و اذیت وئرمیشدی. بیر نفر دئییردی، آدیوتانت صوتی اونون اوزوگونو اوغورلامیشدی. اوغلو ایله اوزاقدان-اوزاغا خسته‌خانانین پنجره‌سی آرخاسیندان گوروشمگه ایجازه وئرمیشدی.

عمومیتله، تئیمورتاشین اولومو زیندانا او قدر ده بویوک تاثیر باغیشلامادی. اونون ضعیفلیک و عاجیزلیک گؤسترمه‌سیندن محبوسلارین خوشو گلمیردی. بیر چوخ آدمالار اونون بو حرکتلرینه تعجب‌لنیردی.

## فرخی

تئیمورتاشین عکسینه اولراق فرخی یاخشی صیفتلره مالیک ایدی. او، مووقتی حبس‌خانانین پنجره‌سیندن اوزونو بوتون محبوسلارا تانیتدیر اراق دئمیشدی:

من شورا مجلسی‌نین وکیل، «توفان» قزنتی‌نین مودیری آغزی تیکلمیش فرخی‌ام. منی قانونسوز اولراق حبسه آلیب بورایا کتیرمیشلر. منه... این واسیطه‌سی ایله جانی تامین وئرهرک اوروپادان ایرانا قایتارمیشلار. گوردوگونوز کیمی وئریدیک‌لری وعدلرین علنیینه اولراق منی حبس ائتمیشلر.

او، قصر زیندانبندا دا همیشه موباریزه اندیردی. بیر گون دئشلمیش آفتافانی کنشیکچی ظابطین باشینا چیرپاراق دئمیشدی: گوتورون، هنج اولمازسا بو شاهنشاه اولکەسینین آفتافاسینی تعمیر اندین. عجباً، شاهنشاهی حبسخاناسینین نه اوچون آفتاواسی یوخدور؟

فرخی ایله زیندانبندا بیر نچه دفعه دن آرتیق گوروشه بیلیمدیم. نوروز بایرامینین بیرینجی گونو ایدی. همین بایرامدا او... بیزیم اوچون بایرام دئییل... آدلی شعرینی اوخودو.

حبسه دوشمزدن اول ده فرخی ایله تانیشلیمیز وار ایدی. بیر گون اونا دئدیم: نه اوچون اوروپادان گئری قاییتدین؟ یاد آداملار اولدوغو اوچون جاواب وئریمک ایستهمیردی. اونا گوره ده اوستو اورتولو شکیلده «من بیگانهلر لیندن هنج واخت ناله انتمیرم»\* شعرینی اوخودو.

او، هامیدان شوبههلی ایدی، هامینی زیندان جاسوسو حساب اندیردی. هنج کسین یاردیم و کومگینی قبول انتمیردی. او دئییردی:

«پولیس ایدارەسی موعین آداملارین ایله منی اوز ال آلتی سینا چئویرمک ایستهمیر.

فرخی زیندانبندا اوز پالتارینی، ادیالینی، کیتابلارینی و سایر شئیلرینی ساتمیش ایدی. بیر دست کؤهنه پیژاما و بیر ازلمیش پایاقدان باشقا هنج بیر شئی یوخ ایدی. لاکین احوالی- روحیهسی چوخ متین و مؤحکم ایدی. دانیشیق طرزی قطعین دگیشمهمیشدی. همیشه اولدوغو کیمی، یئنه ده تبسوملو، غورورلو و عئینی زاماندا خوش رفتار و خوش صؤحبت ایدی. او، بعضاً دئییردی:

بو آغالارا هر هفته گوروش ایجازەسی وئرلییر. بس نه اوچون منیم دوست و تانیشلاریمما گوروشمگیم اوچون ایجازه وئرلیمیر؟

من ایسه، - آخی سن فرخیسن، سیاسی شخصیت و ژورنالیستسن. بونو بیلیمرسن کی، دامی چوخ اولانین قاری دا چوخ اولار؟-دئییه جاواب وئرردیم. او، سوزلریمی تبسوم و ظار افاتلا قارشیلاردی...

فرخی ایله ایکینجی گوروشوموز قدیر بایرامی گونو باش وئردی. دوستلاریمدان بیري ایکی گون چالیشدیقدان سونرا زیندان مودیریندن ایجازه آلاق منی ناھارا قوناق چاغیرمیشدی. بو حادثه دن خبردار اولان فرخی همیشه اولدوغو کیمی گوله-گوله گلیب دئدی: بیلیرسن؟ یالینز سنین خاطرینه گلمیشم. ائو صاحیبی و اونون دوستو موسیو بوغوسلا دا باریشیرام. اسدی دن ده کوسمهمیشدیم. ایندی هامینیز لا باریشماغا گلمیشم، هامینیزی اؤپمک ایستهمیرم. ناھاری دا بورادا منیل اندهجگییک. اتلی بالیغیم وار، اونی کته ایله ینیهجگییک. دملهدیگیم اعلا نؤوعلو لاهیجان چایینی دا بو ساعات سیزین اوچون کتیر هجگم.

همین گون آخشامداک بیر یئرده اولدوق. اونون حیاتینا قصد اولوناجاغینی هنج کس فیکرینه بئله کتیره بیلیمیردی. او، دئییردی:

من سیزین کیمی دئییلیم، بالتانی کؤکونهدک وورمaram. هنج اولمازسا اوزوم اوچون بیر ال یئری قویارام.

من بو سوزلرین جاوابیندا دئدیم: بس نه اوچون اوروپایا گئتدین، نه اوچون گئری قاییتدین؟ او دئدی: - گتتمک مسالەسی چوخ ساده ایدی. سالار ظفرین گیزلی ورقه مسالەسینده منی ده حبسه آلاق ایستهمیردی. موسکوادا وئرلین پول منه کیفیت انتمیردی. ایران سفارتخاناسیندان خرچلیک ایستهمیم. سفارتخانا ایسه منه یالینز اوروپادا خرچلیک وئرلهجگی ایمکانینی بیلدیردی. بئلهلیکله، بئرلینه گندیب اوراداکي ایران سفارتخاناسیندان خرچلیک آلاق آلمان مطبوعاتینین حیمایهسی آلتینا سیغیندیم. اورادا ایستهدیگیم بئرلره گندیر و هر یئرده بؤیوک حؤرمتله قارشیلانیردیم. او، دؤورده هله آلمان دموکراتیک وضعیتده ایدی. موختلیف قروپلاری یاخیندان موشاهده اندیردیم.

فرخی بئله بیر عقیده ایدی کی، آلمانیا گلهجکده روسیا ایله موحاریبه ائدهجکدیر. فرخی ایرانا قاییتماسی باره ده دئییردی:

من هنج ده سهوه یول وئرمه میشم. جانیمین تاملین اولوناجاگی حاقیندا منه سؤز وئردیلر. ایرانا قاییتدیقدان سونرا چوخلو چتینلیکلر چکدیم. موعین مودت قاراژدا یاشادیم. سونرا دربنده کؤچدوم و اورادا دا منی راحت قومادیلار. قولوقچومو حبس ائتدیلر. دوستلاریملا گل-گنت ائتمگه مانع اولوردولار. یانیملا گنل آدمالاری ایستینطاقا چکیردیلر.

بعضاً شعر دن دانیشاراق اونا دئییردیم: شاعیرلیکده یالنیز زینداندان قالمایین چاتیشمیردی. بدبختلیک و سیخینتیلارا معروض قالمایان آدم یاخشی شعر دئییه بیلمز. سنین سون شعر لرینی، بوتون عؤمرون بویو فارس دلیینده دئیگیان ان سلیس و ان طبیعی شعر لر حساب ائدیرم. سن اصلینده شعر دئمک دئییل، طبیعی، داها دوغروسو حقیقی تصویر ائدیرسن.

بو سؤزدن اونون سانکی خوشو گل مرک دئی: یئنه ده کلک گلیرسن.

من دئییم: - سن بئله خیال ائت. او گون، گونون آلتیندا اوتور اراق درین فیکره دالمیشدیم. ظنیمجه «نه قدر چیلپاق اولورامسا، منی بیر او قدر آرتیق ایسیندیریر. هنج بیر یاز، گونش شو عالاری قدر مهربان دئییل» \* \* شعرینی حاضیرلا بیردین. او شرایطه باشقا بیر تصورون اولدا بیلمزدی. دئمک بو، شعر دئییل، ایلهامدیر، طبیعتین اوزودور. سن زینداندان اولماسایدین بو بنیتی بئله اوریزینال شکیده یازا بیلمزدین.

شاعیر، شعرین بئله قیمتلندیریلمه سیندن روحلانندی. من علاوه ائدهرک دئییم: «سؤز یوخ کی، زینداندان خاریده سؤیله دیگیان روباعیلر ده تقدیره لایق شوهرت قازانمیشدیر. بو سؤزومون موقابیلینده فرخی دئی: - من داها چوخ اوز غزلریمله شوهرت قازانمیشام. موسکودا گوردوگوم بیر حادیه هنج وخت یادیمدان چیخماز... بیر گون موسکوانین سویوق و قارلی کوچلریندن بیریندن کنچیردیم. قفلتن وئوسپیئده مینمیش بیر قیز آرخادان چاتیب اوز وئوسپیئدینی بیر آنلیغا منیم یانیمدا ساخلادی. من تعجوبله اونا باخدیم. او، منیم باخیشیمی شیرین بیر تبسومله قارشیلایاراق چوخ سلیس بیر لهجه ده فارسجا دانیشماغا باشلادی. ال-ایاغیمی بیغیشدیریب صؤحبت آچماق ایسته دیم. او ایسه درحال وئوسپیئدینی سوروب گؤزدن ایتدی. بو حادیه دن سونرا موختلیف کوچلرده بیر داها ایکی-اوج دفعه همین قیزلا راستلاشدیم. لاکین هنج وخت اونونلا دانیشماغا فرصت اولمادی. حالبوکی، همان تصادوفدن اعتیبارن همیشه اونون فیکری ایله یاشاییر و ایسته ییردیم کی، بیر دفعه ده اولسا، اونونلا دانیشام. او قیزین باخیشی، جاذیبهدار گؤزلری و خوش اندامی همیشه نظریمه تجسوم ائدیردی. حتا بیر آن اونو فیکریمدن چیخارا بیلیردیم. نهایت، بیر گون ساکین اولدوغوم مئهمانخانانین پیله لری قارشیسیندا همین قیزلا راستلاشدیم. بیر نچه گنج قیز دا اونونلا بیرلیکده ایدی. اونو گورن کیمی اورگیم تیتیردی. اینصافلا دئمهلیم کی، گؤزل و ملاحظی ایدی. منی گورن کیمی یئنه ده دوزلو تبسوم ائدهرک دایانیب سالام وئردی. عئلیک سلام دئییب سوروشدوم: - باغیشلا بیلن سیز منی هارادان تانییر سینیز؟

من سیزین موریدلرینیزدن بیریم. سیز «توفان» قزنتی نین مودیری جناب فرخی دئییل سینیز می؟

- بلی همان آدام. لاکین سیز منی هارادان تانییر سینیز؟

سیزی، شکلینیزدن تانییدیم. غزلرینیز، شکلینیزله برابر، لئنینقرا ددا چاپ ائدلمیشدیر. من لئنینقرا د شرق دیلیری اینستیتوتونون طالیه سی اولموشام. گورورسونوز فارس دلیینده پیس دانیشمیرام. سیزین کیتابینیزی چوخ خوشلاییرام. غزلرینیزدن بیر چوخونو ازبرله میشم. وخت اولسا بلکه ده سیزین اوچون اوخویارام.

شاعیر بو ماجرانی سؤیله دیگی زامان زیندانی بوتون چتینلیکلرینی اونتموشدو. او، سانکی غزلرینی بیر داها وئوسپیئد سورن قیزین دلییندن ائشیتیمک ایسته ییردی. تاسوفلر اولسون کی، یازیق شاعیر بو آرزوسونو دا اوزو ایله قبره آپاردی. ارباب گوردزینین وئردیگی راپورت نتیجه سینده فاجیعهلی بیر صورته حیاتی نی باشا ووردو. ایندی اونون مزارینین هارادا اولدوغو معلوم دئییل. بو معلوم اولسایدی یقین کی، وئوسپیئده مین ایرانلی قیزلاردان بیری اونون قبری اوسته بیر دسته چیچک قویوب دئییردی: یالنیز موسکودا کی قیزلار دئییل، ایرانلی قیزلار دا سنین غزلرینی اورکن سؤیر و ازبرله ییرلر. مگر سن بوندان باشقا بیر شی ایسته ییر دینی؟

\* «من از بیگانگان هرگز ننالم».  
\*\* هر چه عربانتر شوم بر من بگیرد گرمتر  
هیچ یاری-مهربان چون اشعه- خورشید نیست

## علیمردان خان بختیاری و دیگر محبوسلار

بختیاری خانلارینین ایچریبسینده ایلیک نؤوبده علیمردان خان، سونرا ایسه خانابا خان اسد محبوسلارین حوسنی- ر غبتینی قازانمیشدیلا.ر.

علیمردان خانین زیندانا هنج بیر وار- دؤولتی یوخیدی. بونا باخمایاراق الینه دوشن بوتون شئیرلی احتیاجی اولان آداملار، محبوس دوستلارینا ونرردی. یئددینجی کوریدورون حیطیندهکی حوض و چیچکلیگی او تیکدیرمیشدی. دئییلدیگینه گؤره همین ایش اوچون ایکی یوز تومن پول خرجه میشدی. او، بیر چوخ جاوانمردلیک صیفتلرینه مالیک ایدی. مثلا، مووقتی حبسخانادا ساخلاندیغی بیرینجی ایله اونون اوزقیرخان قوتوسونو یوخلاماق ایستهمیشدیلا. علیمردان خان ایسه همان گوندن اعتیبارن زیندانا ساخلاندیغی سکیز ایل مودتینده قئید اولونان قوتودان داها ایستیفاده ائتمهدی و اوزونو قیرخمادی. زیندان ریسی ایله همین مساله اوستونده کوسموشدو. دئییلدیگینه گؤره، علیمردان خان حاقینداکی اعدام حؤکو حیاتا کنچیریلن زامان زیندان ریسی اونولا اوزبه اوز اولماغا و حؤکو اعلان ائتمگه حاضر اولمامیشدی. لاکین علیمردان خانین صمیمی دوستو اولموش و دایما اونون تیریکی مانقالی باشیندا اگلشمیش آغایی عمادی بو گؤستریشی بئرینه یئتمیش و همین ایش اوچون موکافات اولاراق زیندانین مودیرلیگی وظیفه سینه کنچیریلیمیشدی... عمادی ایله صمیمی دوست اولوب، همان حادثه زامانی محله شاهید اولموش مؤعتبر بیر آدم بو مسالهنی بوتون تفصیلاتی ایله بیزه شرح ائندی.

او دئییردی: کنچمیش قایدا اوزره سحر علیمردان خانین یانینا گئتمیشدی. چای قویوب تیریکی چمک شرایطینی ترمجه حاضرلامیشدیق. بو آندا عمادی قاپینی دؤیوب داخل اولدو. او، سالام ونرمرک قاپینی یانیندا دایاندى. صیفتی بیر قدر توتولموش کیمی ایدی. بیز بئله فیکیر ائدیک کی، تکلیفیمیزی گؤزله بیر. بیر حالدا کی، همیشه اوتاغا گلدیگه تکلیف اولونماسینی گؤزله ممدن کنچیب اوتوراردی. علیمردان خان تعجوبله سوروشدو، نه اوچون کنچیب اگلشمیر سینیز؟ عمادی باشینی آشاغی سالاراق دندی: تأسوف اولسون کی، اگلشه بیلمه یه جگم. اوتاقدان خارجه چیخمانیزی خواهیش ائدیرم. سیزه گیزلی سؤزوم وار.

علیمردان خان گولمرک دندی: مقصدینیزی باشا دوشدوم. بونون اوچون اوتانماق و قاپینی یانیندا دایانماق لازیم دئییل. بو یورون اگلشین ایشلریمی گؤروب قوناغیمی یولا سالیم. بیر سیرا یادیگار شئیریم وار اونلارین دا آرخاسینی یازیم. بو ایشلر قورتاردیقان سونرا گندریک. اهمیتلی بیر مساله دئییل.

عمادی ایستر- ایستهمز گلیب اوتوردو. اعداما محکوم اولونموش علیمردان خان سانکی اوزونو هنج بیر بؤیوک حادثه قارشیسیندا حیس ائتمیردی. او، آیری- آیری آداملار و نرله جک شئیرلی تام ساکیتلیکله بیغیشدیردی. یادیگار ونرمرک ایستهدیگی کیتابلارینین بیرجه- بیرجه دالینی یازدی. گونده لیک عادت اوزره تام سویوق قانلیلیقلا سحر یئمگینی یئدی. سونرا ان یاخشی پالتارلارینی گئیینیب، چلیگینی گؤتورمرک دندی: بو یورون من حاضریم.

من و عمادی آباغا دوردوق. علیمردان خان قاباغا دوشدو. بیز ایسه اونون آردینجا اوتاقدان چیخدیق. اونو زیندانین خسته خاناسیندا ساخلاییردیلا. بونا گؤره ده ایلیک نؤوبده خسته محبوسلارلا خوداحافیلشدی. اونلارلا بیر به بیر گؤروشدو. سونرا اورادان چیخیب بوتون کوریدورلارین دالانلارینا گئتدیک. اورادا دا دمیر معجرلر آرخاسیندان بوتون محبوسلارلا ویداعلاشاراق یئددینجی کوریدوردان کنچیب ایلیک دالانا چاتدیق. اورادا بؤیوک تأسوفله بیر- بیریمزدن همیشه لیک اولاراق آیریلدیق. من بؤیوک حسرت و تأسوفله یاشادیغیم کوریدورا قایتدیم. او ایسه عمادی ایله بیر لیکه چیخیب گئتدی.

ئىشېتىدىگىمە گۆرە، يولدا اونونلا بېرلىككە اعداما آپارىلان يولداشلار يېنىن آغلامالارينا غضبىلنەرك دۇمىشىدى: «آنا، من غرىبەم سۆزلەرنى بېغىشىدىرىن. آغلاماق و سىز يىلداماقلا آبىرىمىزى تۆكمەيىن. بىز دە موفوق اولسايدىق اونلارلا بىلە رفتار ئىدەجك ايدىك!».

دۇبىلدىگىنە گۆرە، علمردان خان گوللنمەمىشەن قاباق پهلوي پاپاغىنى باشىندان گۆتوروب جىرراق كىنارا اتمىشىدى. بوتون محبوسلار بو رشادىتلى اينسانىن اولومونە تأسوف اندىب آغلايدىلار. بىر حالدا كى، حربى ناظىر و سايرلرىن اعدام اولونمىسىنى محبوسلار چوخ سوبوقانلىقلا و لاقىدىلىكلە قارشىلايدىلار. اعدام اولونمىزىدان اول دلى اولموش ايرانبان، شاهزادە خاقانى و اونلارىن يولداشلار يېنىن اولومو محبوسلارى او قدر دە تأسوفلىدىمەدى. سردار عشائىر و صولت الدۇلەنى دە محبوسلار او قدر خوشلامىراق دۇبىر دىلەر كى، او، سوموكلىرى قارىشقا يووالارىنىن آغزىنا قويدى. قارىشقالار سوموبون اوستونە يىغىلدىقدان سونرا اونو سويا ائىر و قارىشقالارى اولدوروردى. بونونلا محبوسلار صولت الدۇلەنى قىصاصچى و ضعيفلرى ازن بىر آدم حساب اندىردىلەر. لاکىن ظاهىرن آغىللى بىر گىچ كىمى گۇرونن اونون او غلو حاقىندا، محبوسلارىن فىكرى ياخشى ايدى.

امىر مواهيد بختيارىنى ايسە حتا قوهوملارى و اونون قارداشى اوشاقلارى بىلە سئومىردىلەر. دۇبىر دىلەر كى، او، سىمىچ و آغزىبوش آدمىر. ھىچ كسە بىر شاهى پول خراج ائتمەدى. اونا گىتەر يىلن شىر چۆركلىرى او قدر ساخلايدى كى، نھايت كىفلندى، سونرا اونلارى توللاردى.

## قائم مقام رىشتى

قائم مقام رىشتى يۇدۇبىچى كورىدوردا ساخلايدىلدى. او. محبوسلارىن نظرىنى اصلا جلب ائدە بىلمەدى. خصوصى تىمىزلەبىچىسى دە اونون حاقىندا چوخلو سۆزلەر دانىشىدى.

تىمىزلەبىچىسى مشهور پىشەكار او غرو على كۆوثر ايدى. قائم مقام ھىمىشە اونا دۇبىر مىش «تاپشىر منىم اوچون يالنىز بىر نفرلىك خوروشلو پلوو گىتەر سىنلەر». على كۆوثر ايسە ھىمىن گۆسترىشىن عكسىنە اولاراق ھىچ اولمازسا اوچ دۇرد- نفرلىك خۇرك سىفارىش اندىردى. بىلە اولدوقدا خوروشلار دا جوربجور اولوردى. ارباب بو وضعىتى گۇردوكدە ھامىنى سۇبوب دۇبىردى: «بونلار منى موفلىس ائدەجكلەر».

محبوسلار اونون اوزون-اوزادى عىبادتلى مشغول اولماسىنا و دوعا اوخوماسىنا پىس نظرىلە باخاردىلار. بو حرىكلرى اونلار قائم مقامىن ضعيف روحى و ايرادىيە مالىك اولماسى ايله علاقهلىندىرىدىلەر. عىنىنى زاماندا اونون خارىجىدە گۇردوگو ايشلەر دە محبوسلارىن نظرىندە تاثيرسىز دۇبىلدى.

## دبىر اعظم و دىشتى

دۇبىلدىگىنە گۆرە، دبىر اعظم پىس آدم اولمامىشىدىر. او، دۇردونجو كورىدوردا ساخلايدىلدى. اونون ياردىم ائتمەك حاقىنداكى تكىلفلرىنىن سىياسى محبوسلارىن خوشو گلەزدى. شىخ على دىشتى، او جوملەدن دىكتاتورلوق دۇورونون باشقا ادلى-سانلى آدمالارىنا محبوسلار اعىنا ائتمەيىر، حتا عادى بىر آدم قدر علاقه بىلمەيدىلەر. بعضىلرى فورست الە كىچىردىكە اونلارى تحقىر اندىب و حتا، سۇبوش دە وئىرىدىلەر.

## سردار رشىد كوردوستانى

منیم عقیدەمەجە رشید کوردوستانییە ھامیدان چوخ صدمە دگدی. یازیق تخمین اون بنش ایل ایدی کی، زیندانا ساخالنیلیردی. سون واختلاردا داھا دا روحدان دوشموش، ناقتی سارسیمیشدی. آروادینین اولومو ایله علاقەدار اولاراق وضعیتیی تامامیلە پوزولاراق دۆزولمز اولموشدو. گوندە ان آزی اون سککیز ساعات گزردی. چوخ واختلار کدرلی و غملی گۆرونردی.

بوتون بونلار باخمایاراق، یئنه دە باشقالارینا تسلی وئردی. محبوسلاردان هر ھانسی خستە اولوب و یاخود غیری- طبیعی اولوملە فؤت ائتدیکدە، اونون حالی بوس-بوتون دگیشەرک دئیردی: «نهایت، بیزیم دە نؤوبەمیز گلیب چاتاجاق». موختاری شخصن اونون ان قورخولو حریفی ایدی. او، ایستەیردی کی، نە واسیطە ایله اولورسا-اولسون سردار رشیدین آتاسینی املاکینی الیندن چیخارتسین. بو ایش نهایت محکمەیه و عدلیەیه دە چکمیشدی. سردار رشید بو مسالەدن چوخ قورخوردو. او، حتا اۆز املاکیندان ال چکمگە بئله حاضیر اولموشدو.

## گنرال لئیتنانت جھانبانی

گنرال لئیتنانت جھانبانی من شخصن گۆرمەدیم. چونکی، اونو مرکزی زیندانا گنیرمەدیلر. ائشیندیگیمە گۆرە، مووقتی حبسخانادا سایر محبوسلارلا اونون رفتاری پیس اولمامیشدیر. ایماکان داخیلیندە باشقالارینا کۆمک ائدیرمیش. اونون حاقیندا زیندانا یاییلمیش شایعەنین نە قدر دوزگون اولوب-ولمادیغی بارەدە ھنچ بیر سۆز دە نئیە بیللمرم. لاکین دئییلدیگینە گۆرە، شاه اوندان سوروشموشدو کی، ایرانین حربی قوولر بویوک دۆولتلردن بیرینین قارشیسیندا نە قدر موقاویمت گۆسترە بیلر. جھانبانی بو سوالین جاوابیندا دئیمیشدی: اونلار ھوجوم ائتدیکلری آندا ایرانین اوردوسو بوتونلۆکلە محو اولاجاقدیر.

بو جور شایعە، اکثر حالدا کئچمیش شاهلا موخالیف اولان آدمالار طرفیندن یاییلیردی. مثلاً، پولکونیک نصروللا خان کلەر دئییردی کی، شاه ھنچ بیر دۆولتلە محاریبە اندە بیللمز. او، یاخشی بیلیر کی، بئله بیر تشبوتلە ایلک نۆوبەدە اۆز شاهلیغی سونا چاتاجاقدیر. بونا گۆرە دە قونشو دۆولتلر نە ایستەسلەر شاه اونی قبول ائتمەلیدیر.

## گنرال لئیتنانت شیبانی و باشقا بیر آغا

گنرال لئیتنانت شیبانی دە، او قدر شوھرت قازانمادی. او، زیندانی خستەخاناسیندا یاشاییردی. چوخ محدود آدمالارلا رابیطە و علاقە ساخالییردی. دئییردی کی، چوخ جیدی آدمادیر، گاهدان بیر زیندان مأمورلاری ایله دە حؤجتلشیردی. مثلاً، بیر گون ائویندن گۆندریلمیش خورگی تحویل آلاکن پورتاغاللارین بیری اسکیک گلمیشدی. گنرال پورتاغاللاری گنری قایتارکن دئیمیشدی: - بونلار منیم دئییل. منیم اوچون اون عدد گۆندریلمەلیدیر. بو ایسە دوقوز عددیر...

آدینی قئید ائتمک ایستەمدیگیم بیر آغا زیندانا بئله بیر شایعە یایمیشدی کی، شیبانی دە بیزلردندیر. دئییردی کی، بو خبر گنرالین قولاغینا چاتاندان سونرا عصیبیلشەرک ھمین آدمی داھا اوتاغینا یول وئرمەمیشدی. بو گنرال آغادان بیز چوخ ضرر گۆردوک. او، بئله خیال ائدیردی کی، زیندان دینی تبلیغات اوچون موناسیب بیر یئردیر. آج و لوت آدمالاری آسانلیقلا الە کئچیرمک اولار. او، دینی تبلیغاتی سادە و عوام آدمالار دئییل، سیاسی محبوسلار ائدیردی. بونا گۆرە دە لازیمی نتیجەنی ائمیردی. بئله اولدوقدا او، بویوک تبلیغاتچیلار کیمی ایستیقامت، صبر و متانت گۆسترمک عوضینە، اینتیقام آماق قرارینا گلیردی. دئییلدیگینە گۆرە او، سیاسی محبوسلار علیینە کئچمیش شاه یازیلی صورتدە راپورت گۆندرمیشدی. ھمین راپورت نتیجەسیندە زیندانی ایدارە ائتمک ساحەسیندە بویوک دگیشیکلیک تۆرەندی. زیندانا قزنت کئیریلمەسی قاداغان اولوندو. اوردونون باش پروکورورو پولکونیک خلعتبری و بیر نئچە نفر گنرال ایله بیریلکدە زیندانی یوخلاماغا گلدیلر. تصادوفن بو آغالارین زیندانا گلدیکلری گون من آغیر خستە ایدیم. محبوسلاری حیطە چیخارمیشدیلار. من ایسە اوتاقدان تک قالمیشدیم. ظابیطلر بیر-بیر اوتاقلاری یوخلادیلار. نهایت، منیم اوتاغیم چاتیب

قاپيني آچدىلار. بو دېدېلې ھىياتى گۇردوكدە علاجسىز قالىپ چارپايدان قالخىدىم. زىندان مودىرى ايشاره ايله منە باشا سالدې كى، اۇز سۇزلىمى دىنىم. من ايسە بىلە بىر فرصت آختارىدىم. ايرەلې يە گلىب دىنىم: - عرضيم وار.

گنرال اسماعيل خان دىدى: نه ايسته بىرسن؟

دۇرد ايلدىر كى، منى بورا ايا اتميشلار. ايسته بىرم كى، سىشىمە يىتىشىنلر، تكلېفيمى موعين ائىسىنلر.

اسماعيل خان سوروشدو. مگر سنى موھاكىمە ائتمەيشلر؟

- بوخ؟

- بس سنى نۇجە بورادا ساخلاميشلار؟

من بىر قدر اوركلنەرك فېكىرلشدىم كى، ياخشى فرصت الە كىچمىشىدىر. باشقالار يىنن دا وضعيتىنى دىنىم داھا ياخشى اولار. بونا گۇرە دە دىنىم: - آغا، من تەك دىنىل، بورادا تكلېفيمى موعين اولونمايش شىخصلرىن ساپى چوخدور.

- مگر سىزدن ھىچ بىر سورغو- سوال اولونمايش، ايسىنطق ائدىلمەيشدىر؟

نه اوچون، ايطىلاعات ايدار سىندە بىر- ايكى دفعة ايسىنطق ائتميشلر.

اسماعيل خان قاشلارنى چاتاراق دىدى: - داھا نه ايسته بىرسن، نه اوچون دىبىرسن كى، تكلېفيم موعين ائدىلمەيشدىر.

بو عىبەجر منطق قارشىسىندا داھا نه دىنىم اولاردي. اۇز- اۇزومە دىنىم: «يىنە دە آلاھ كىچمىش كفن اوغروسونا رحمت ائىسن». «يىنە دە آلاھ آىرومون آتاسىنى باغىشلاسن». ھىچ اولماسا او، دىبىردى: قانون سىزىن وضعيتىنيزە شامل دىنىل.

خولاصە، كومىسيون زىندانان چىخىپ گىتىدىكن سونرا ايشگىنچەلر باشلاندى. شاھىن انلچىلرې گىدىب دىمىشىدىلر كى، زىندان گویا مۇھانخانایا اوخشاير، انلە بىر تدبیر گۇرولمەلیدیر كى، محبوس تىبئە اولونسون. گىچەلر اوتاقلارین قاپىلارې قىفیلانمایدیر. بوتون محبوسلار زىندان پالتارى گىمەلیدیر. موختلیف كوریدورلاردا ياشایان آدمالار بىر- بىرې ایلە علاقه ساخلامایدیر لار. خستە محبوسلار كوریدوردا موعاینەدن كىچىر یلمەلیدیر لار. خولاسە، یوخلامادان سونرا وضعيتیمیز داھا دا آغیرلاشدى. جناب گنرالین اۇزو دە ائدیگی خیدمتلرینین حاقینی آدی. اونون راپورتو نتیجەسىندە حیاتا كىچىریلن قایدالار قیسا مودت اوچون اولسا بىلە اۇزومە دە شامل اولدو. زىندان مأمورلاریندان حاجى خان گنرالین سىنەسىندن یومروق ایلە ووروب تحقیر ائدیكن سونرا، قاپىنى اونون اوزومە باغلايىب قىفیلادى. ھىمىن گوندن اعتیبارن اوغورلوق و ساير گوناھلار اوستونده توتولموش آدمالارین سیاسى محبوسلار ياشایان كوریدورا گلەلرینه اىجازە وئریلمەدى. گنرالین اۇزو دە اوغورلوق اوستونده توتولموش غونا گۇرە بىزیم كوریدوردان كۇچوب گىتمەلې ایدى. لاکین او، بىزیم كوریدوردان كۇچورولمەدن اول، شاه طرفیندن باغىشلاندى و زىندانان چىخىپ گىتدى.

## گنرال- مایور پىسیان

گنرال- مایور پىسیان ھىمىن یوخلاما كومىسيونونون تائیرلې عوضولرىندن بىرې سايلىردى. ھىمىن اوزدن ايراق یوخلاما و كوبود قایدالار تطبیق ائدیلىكن دۇرد- بىش ایل سونرا گنرال- مایور پىسیانین اۇزونو اوغورلوق و روشوت آماقدا تقصیرلندیرمك زىندانان گىتیردىلر. بىر گون حمام كوریدوروندا اونونلا راستلاشدىم. بىزیملە تانىش اولماغا چوخ مئیل گۇستىرىدى. سالام علئىكن سونرا بىرىنجى اولاراق من سۇزە باشلايىب دىنىم: ھلە دە سىزې موھاكىمە ائتمەيشلر؟

- نه دىنىم ايسته بىرسن؟

- تكليفسيز حبس اولماغي خوشلايبر سينيز مي؟

- مقصديني باشا دوشمورم؟

او، آرتيق عادي بير محبوس ايدي. اوزو ده بونو حبس ائتميشدي كي، داها گنرال-مايور دئييل. بونا گوره ده صؤحبتيميز چوخ عادي قايدادا گنديردي. بو دفعه آذربايجانجا اونا دئديم: داداش بير نئچه نفر روتيهلي ظابطله بورايا گلگيني ياديدان چيخار ميسان؟ او گون هئچ فيكييرلشميردين كي، بير گون گلجك سني ده همين يئره سالاجاقلار؟

- نه دئمك ايستهديگينيزي ايندي باشا دوشدوم. او واختدان هله ده بورادا قالميسينيز؟

- بلي، گورورسونوز كي، خيدمتينيزده داينميشام. لاکين بير چوخلاري سيزين قويدوغونوز قايدالارا مقاويمت گؤستره بيلمه يهرک عليم الدوله\* قاپيسيدان چيخيب گنتميشلر.

- ياخشي ياديمداير، سيز همان خسته اولان آدامسينيز، ياخشيدير كي، آياق اوسته دولانا بيلير سينيز.

- البته، بونا شوکور ائتمک لازيمدير.

بو حاديشه دن سونرا داها اونولا گوروشمگه چاليشمايم. محبوسلارين ديگر دولت قوللوقچولاري کيمي پئسياندا دا خوشلاري گليردي. لاکين پئسيان محبوسلارلا، خصوصيله اشاغي طبقهيه منسوب اولان محبوسلارلا گوروشوب صؤحبت ائتمگه چوخ منيل گؤستريردي.

چوخ تأسوف كي، هر شئي يازماق اولمور. بيز بير چوخلاريني گوروشوک. مازندان مولکدارلاريني، چاهکوتاهي خانلاريني. بونلار دا ساده و ياخشي آداملار ايديلر. کلهر طائفاسي نين رييسلري سايبلان امير مخصوص و خسرو خان دا بير سيرا خصوصي ايختيلاقلارا ماليک اولدوقلارينا باخمايلاق، ضرر سيز آداملار کيمي گورونوردولر. جعفر سولطانين اوغلانلاري و کوردلرين کوبود اولمالارينا باخمايلاق اولنلاري دا ياخشي آداملار سيرا سيندا سايماق اولار. موختارينين قارداشي ينددي ايل اگينه اوزون بير کؤينک گنيب، چيگينه عبالاراق ينددينجي کوريدوردا قالميشدي. او واخت او، مؤمين آداما چئوريلمرک ناماز قيليردي. لاکين انشيدديگيمه گوره، زيندانان بوراخيليدقان سونرا، لاله مئهمانخاناسيني آچراق ايچکي ساتماق و جورجور يوللارلا زينداندا قالدغي ينددي ايلين عوضيني چيخماق ايسته ييردي.

قاتيل عسکر ده مرکزي زينداندا ساخاليليردي. اونون دا چوخ غريبه اخلاق و داورانيشي وار ايدي. حاجي محمد باغير گلپايگاني ايله دوست اولموشدو. زيندان ايداره سي طرفيندا ايستيتنا اولراق اونا وئريلن قند ايله ايسگنجين دوزلدیب، ساتيردي. انشيدديگيمه گوره، او، بو يول ايله اللي-التميش تومن پول بيغميش ايدي. اونون اوچون ايسته ديگي خورگي دوزلديرديلر. بير گون ياي فصلينده تزه باليق ايسته ميشدي، باها قيمتله آيب گتيرديلر. او، اعدام انديله جگيني هئچ ده فيکيرلشميردي. چوخ قانماز آدام ايدي. دئييردي كي، «من بيس عملرين کؤکونو کسمک ايسته ييرديم. اعلى حضرت بو ايش اوچون منه ياخشي موکافات وئرمجکدير.»

عومورلوك حبس جزاسينا محکوم انديلميش بير نئچه محبوسو اونون يانينا سالميشديلار كي، احتمالي جينايلتره يول وئرمه سي نين قارشيسيني آلسينلار. بونلار ايسه عسکرين طاماحکارليغيندا ايستيفاده اندهرک تومنه بير قيران هفته ده فايض وئرماک شرطی ايله اونون پوللاريني بورج آلميشديلار. اولار ياخشي بيليرديلر كي، بير نئچه گوندن سونرا عسکري اعدام اندهجکلر...

مشهور آقازاده ني ده بيزيم کوريدورا گتيرديلر، او، چوخ قورخوردو. حتا ديگر محبوسلارلا گوروشماک و دانيشماق دا ايسته ميردي... تأسوفلر اولسون كي، حاضيركي وضعيته بير چوخ مسالهلرين اظرافيندا بحث آچماق مومکون دئييل. اوميد انديريک كي، داها موناسيب مؤقع گليب چاتاجاق. مؤلفين ايختياريندا داها گننیش واسيطهلر اولاجاق، همين مسالهلر بوتون تفصيلاتي ايله باز يلاجاقدير.

\* علم الدوله ايران پوليس ايدار مسي نين قانوني حكيمة ايدى. محبوسلارين اولوسونو زيندانين دال قاپيسيندان چىخارىب آپارىر دىلار. هامان قاپيني محبوسلار علم الدوله قاپيسي آدلاندير ميشدىلار.

## كاظمين قاتىلى ابولقاسيم چور كچى نين اعترافلارى

ابولقاسيم چوخ غريبه بير آدم ايدى. اونو عادى قاتىلر و جينايتكارلار سيرا سيندا سايماق اولماز. عادى، سياسى تئرورجو دا دئىلدى. ابولقاسيم تاماكار و پول سئون حاجى محمد باغير گلپايگانى يه، جينايتكار، شهوتپرست قاتىل عسكره ده اوخشاميردى. فاناتيزم، قيصاص آماق و ديگر حيسلر اوزوندين جينايت اندىب زيندانا دوشموش آدمالار لا اونون داورانىشى آراسيندا بؤيوك فرق وار ايدى. موعين سياسى مقصده چاتماق اوچون شاهى اولدورمك ايستين يوسيف ائرمينى و فيروز نميني ايله ده اونو بير سيرا دا سايماق اولماز. اونون سياستدن قطعين باشى چىخميردى. چوخ عادى و عىني حالدا عصبى و اينجه آدم ايدى. او اوزونو تقصيركار حساب ائتمير و جينايتى بوينا آلميردى. بيز بله تصور ائديرديك كي، ديگر جينايتكارلار كيمي، او دا اينكار يولو ايله اوزونو مودافيعه ائتمك ايستيمير. لاکين اونون روحىسي ايله تانىش اولدوقدان سونرا معلوم اولدو كي، جينايت ائنديگى واخت او، طبيعى حالدان چىخميش، نه ائنديگىنى اوزو بيلمهميشدير. بو حادىتهنى او، بيزه دانيشاندا حيسلرى او قدر يوكسلير و جوشوردو كي، قياقهسى هامىنى حىرته سالىردى.

ابولقاسيم دئىيردى: من شبوسترلي يم. بير مودت توركوستاندا قالميشام. اورادان ايسه على آبادا گنديب چور كچى دوكانى آچديم. گنت- گنده ايشيم ياخشىلاشديردى. لاکين دولت مأمورلارى منى راحت قويوردولار. اونلار، جورجور بهانه لرله هر گون گليب مندن پول ايستيميرديلر. من ايسه آزاد بير موحيطده بويا-باشا چاتديغيم اوچون تيربيكى پوليسلر، شيره چكن مستطيقلره يالوارا بيلمزديم. قازانديغيم چورگى اوزگلره وئرمك ايستهميرديم.

بونا گوره ده پوليسلره تام قولوزورباليقلا جاواب وئريب دوكاندان قووردوم. آخى من هارادان بيلميديم كي، وطنمديكى دولت مأمورلارى فاحيشه قادينلاردان داها آچاق و داها نامردديلر. دئمه بو آغالار تولكو كيمي قورخوب قاچيرسالار دا، اوز كينلرينى پرده آئيندا حياتا كنجيريرديلر. نهايت، اونلار ايشى بير شكله سالدیلار كي، موفتتيش گليب دوكانى باغلادى و ديليمدن كاغيز آدى كي، درحال شاهى شهريندن چىخيب تئهرانا گنديم. اونلار منه دئديلر كي، بير مودت توركوستاندا قالدیغين اوچون باشين هاواليدير. سنين شاهى كارخاناسى اطرافيندا قالماغين تهلوکه توره ده بيلر. بير حالدا كي، من هنج واخت سياست فيكرينه دوشمه ميشم. كومونيست و سوسياليستين ده نه اولدوغونو بيلميرم. ساير شئيلردن ده باش چىخارميرام. علاجسيز قالراق بوتون وار-بوخومو ساتيب تئهرانا گلدیم. بوتون يوكسك مقاملارا عريضه يازديم. عاغىلا گلن هر هانسى آدامين يانينا گئتدم. لاکن هنج بير نتيجه آلا بيلمهديم. شاهان، محكمه حاكيميندن، مجلس ريبسيندن توتموش، بوتون قزنتلرهدك، هر يئره اوز درديمى چاتديرديم. سوزلريمه هنج كيم جاواب وئرمه دي. بير نچه آي او يان-بو يانا قاچيب نتيجهسيز قالدیقدان سونرا بوتون پوللاريمى دا خرجه ييب قورتاردیم. علاجسيز ليقدان پالتارلاريمى دا ساتديم. همين پول ايله بير ايش گورمك ايستهميرديم.

شوبه سيز كي، بو يول ايله تئهراندا آليش- وئريش ائتمك اولمازدي. آلونر اوچون ايجازنامه و مين جور شئى ايستهميرديلر. نهايت، چورك آليب- ساتماقلا دولانماق ايستهميرديم. لاکين چورگى ده آلان يوخ ايدى.

سحردن آخشاما قدر گزيب، انله يورولوردوم كي، يئريمدين ترينه بيلميرديم. باشيما جورجور فيكيرلر گليردى. اينتيقام آماق، شاهين، ناظيرلرين، وكيللرين، قارشىما چىخان بوتون آدمالارين قارنينى بيرتماق ايستهميرديم. آخى، منيم كسب- كاريمى اليمدن آلميشدىلار. بير نيکه چورك قازانيب آبيرلى حيات سورمگيمه مانع اولموشدولار. آخى، رضا خان اوزو كيم ايدى؟ ايلك واختلاردا بله خيال ائديرديم كي، او دا بير كيشيدير، خواهش، تمنا باشا دوشر. حياتى نين ايلك چاغلاريندا بيزيم كيمي چتيليكه دولانديغىنى ائشيتيميشديم. لاکين تئهرانا گلندن سونرا اونون ساراينا باخيب، قزنتلرين يالان هاي- كويونو گوردوكدن سونرا، اونون چوخ نامرد اولدوغونو، اطرافينداكى آدمالارين اوزوندن داها ويجدانسيز اولدوغونو آنلاديم، بو نامردلردن اينتيقام آماق، خصوصيله اونو تعريفلهمين، اونا يالتاقلىق ائدن قزنتچيلردن اينتيقام آماق

قرارىنا گلديم. قزنتچيلرين يالان سوزلريندن خوصوصيله اطلاعات كلمه سيندن آجىغيم گليردي. اونلار ي سسيني ائشيدنده بدنيم اسيردي.

«اطلاعات» قزنتي موديرينين بيساواد اولدو غونو ائشيتيميشديم. اونون يالتاق و يالانچي اولدو غونو بيليرديم، آخي، بو قدر يالان، بو قدر ايفتيرا، بو قدر يالتاقلق نهيه لازيمدير؟ حقيقتده بو بوش سوزلري و يالانلاري اوخويوب سسيني چيخارمايان خالقاندا دا آجىغيم گليردي. هاميدان اينتيقام آلماق ايستهيرديم. سانكي سرخوش اولموشدوم. لاکين مني سرخوش ائدن شراب دئييل، دهشتلي خيالات، اينتيقام حيسلري اولموشدو. هارا گنتديگيمي بيليرديم. شاهي، محكمه حاكيميني، پوليس ايدار هسي رييسيني، موقتتيلر ي، «اطلاعات» قزنتي نين موديريني، هاميني اولدورمک ايستهيرديم. بوتون كاغيز لارا، قزنتلره اود ووروب يانديرماق ايستهيرديم. آخي، منه ظولم ائتميشلر، حياتيمي تهلوکيه سالميشلار. من آچيندان اولمعلي ايديم. ايستهيرديم هاميني دا اوزومله او بير ي دونيايا آپارام، هاميني اولدوروم. نه اوچون ايشلهمک قابيليتينه ماليک اولدو غوم حالدا، من آچيندان اولوم، بو قدر حيس سيز حئيوانلار ايسه شهرده آچاق حياتلاريني داوام ائنديرسينلر. باشيم او قدر قيزيشميشدي كي، هار ايا گليب چاتديغيمي بيليرديم. يالانيز بو يادىما گلير كي، بير نفر قزنت ساتان منيم يانيمدا قيشقيريب «اطلاعات...» قادينلار ين چارشابلارين گوتورولمهسي سوزلريني دئدي. بو سندن سونرا نه ائنديگيم يادىما گلير. درحال همين قزنتين آچاق، يالتاق و يالانچي موديري يادىما دوشدو. او، بيزيم بدبختليکلريميزي اورت-باسدير ائيردي. بو سس شاهين نامردليکلري و جينايتلريني پردلهين آدمي، قدار ليغي عدالت کيمي گوسترمگه چالیشان آدمي يادىما سالد ي. بو سس سانكي اوز او غورلوقلاريني، غارتچيلىگيني، ويجدانسيزليغيني، هابئله قادينلار ين چارشابلار ي گوتورمگي باشقا جور قلمه وئرمک ايستين شاهين سسي ايدى. من بئله بير سسي بو غماق، همين قزنتلري چيريب داغيتماق ايستهيرديم.

## حقيقتي اولدو غو کيمي دئمک، ياخود عومور لوک زينداندا قالماق

پوليس ايدار هسي مأمورلاري عذاب-ايشگنجه و هده-قورخودان باشقا آيري بير عادى و دهشتلي سيلاحدان دا ايستيفاده ائدير و هر بير محبوسون توتولدو غو ايلک گوندن اونون حاقيندا همين سيلاحي ايشه سالىرديلار. بو سيلاح «يا عومور لوک حبس جزاسيني قبول ائتمهلي، يا دا حقيقتي دئمهليس. بو ايکيسيندن بيريني اوزون سئجه بيلرسن» سوزلريندن عيبارت ايد ي.

پوليس مأمورلاري هميشه دئييرديلر: حقيقتي دئمکله بيزه يارديم ائتسن، بيز ده سني حيمايه آلتينا آلا ريق، سنين ايستهديگين بوتون شئيلر، ايش، روتبه، پول، نوفوذ، نهايت هر نه ايستهسن، بيزيم اليميزدهدير. اوزونو بدبخت ائتمه، تاجبخش حقيقتي اولدو غو کيمي دئديگينه گوره ايندي گنديب فيلان ايدار ده ايشلهمير و فيلان قدر ماعاش آلي ر. سن كي، فيلانکسدن آرتيق دئييلسن. خاريجده بير دسته هايکويچو سني و سنين کيمي آداملاري الينده اويونجاغا چئويرهرک اوز مقصدلري يولوندا بدبخت ائنديلر. ايندي ايسه سن اوزونو هميشه ليک بدبخت ائتمک ايستهيرسن. بيز يالانيز سندن بونو طلب ائدير يک كي، حقيقتي آچيب دئيه سن. اوز منيايله گل و بوتون بيلديکلريني آچيب دئ، سونرا چبخ گنت. بيزيم يالانيز سنه و قوهوملارينا اورگيميز يانير. يوخسا او قدر ده آجيز دئييل يک. ايستهديگيميزي زور ايله اويرنه بيلير يک. بير چوخ مسالهلري اونسوز دا بيلير يک... و سايره.

محبوس هئج ده آخماق دئييلدي. او، ياخشي بيليردي كي، نه پوليس ايدار هسينده حقيقتلري آچيب دئمک جوملهسي آلتيندا خيانتلر، يالان سوزلر توخوماق، بير چوخ گوناھسيز آداملاري بدبخت ائتمک، ايفتيرا و توهمت وورماق، ويجدانسيز ليق و ناموس سوزلوق ائتمک دئمکدير.

اوز ويجدانينا اعتينا ائتمهين آدامين ايشي چوخ راحت ايد ي. او، مستنطق قارشيسيندا اگلشهرک بير سيرا يالان و افسانهلر توخويور، اونون آلتينا قول چکير، سوز وئرمک، اقرار ائتمک، بويون اگمکله، پوليسه پولسوز خيدمت

گۆستر مەجگىنى بىلدۈرىدۇ. لاکىن ئۆز وىجدانى و حىثىيەت قىمەت و ئرن ئادەم زىنداندا قالمىشى و تدرىجىي ئۆلۈم، يالان و ايفتيرا دىمكىن ئۆتۈرۈدۇ.

سىياسى ايدارەن ايشچىلارنى بو يول ابل، نۇجە دىئىرلەر، بىر اوخلا نۇجە نىشان ووروردولار. ايلک نۆويەدە اونلار اوزون مودت زىنداندا تەكلىفسىز ساخالانلىمىش گوناھسىز ئاداملار غلئىيەتە مەلۇمات و سىندلر گنيرىدىلر. دىگر طرفدن همىن ئاداملارنى يالان سۆزلر ئىندن اىستىفادە ئىدەرک بىر دىستە ايرى ئادەمى تورا سالىب، ئۆزلرى اوچون يىنى دوکان آچىر، اوزون-اوزادى راپورتلار يازماقلا يوكسک روتبەلرە چاتىردىلر. نەھىت، اونلار اعتراف انتمىش شىخسى روسواى ئىدەرک، اونو ابدى صورتە اىجتىماعى حىاتدان محروم ئىدردىلر. موختارى دۆورەسىندە دە اونلار همىن اوصولدان اىستىفادە ئىدردىلر. لاکىن او واخت ئۆز و عدلرەنە عمل انتمەيەرک يالان ساتانلارنى دا محكوملار كىمى جزالاندىرىدىلر. موختارى هر هانسى خىانت و جىنايەتە يول وئرسە دە، منىم فىكرىمچە اونون بو ايشى ياخشى ابدى. بو ايشدن اونون هۇچ بىر مقصدى اولماسا دا، هر حالدا مذکور حركتىن نىجەسى گوناھسىز ئاداملارنى خىرىنە تامام اولوردۇ. موختارى هۇچ دە ايروم كىمى تسليم اولماسىنا قناعت انتمەيەرک، اعتراف آلدىغى ئاداملارنى سونرا جزالاندىرىدۇ. بىللەيكلە، فىرىلداقچىلىق يولو موعىن قدر باغلانىر، خاينلر جزاننى لذتىنى حىس اندىكىن سونرا ئۆز سەھولرەنى باشا دوشور، زىنداندا ئۆز سەھولرەنى دوزلتمگە چالىشىرىدىلر. بىر چوخ آدانمىش ئاداملارنى سون و اختلارداكى فعالىتىنى يالنىز همىن سىب اوزوندىن ايدىنلاشدىرماق لازىمدىر. اونلارنى داورانىشىندا اىنتىقام حىسلرى دە موعىن يئر توتوردۇ. لاکىن بوتون بونلار باخماياراق، بو هۇچ دە موختارى و اونون الئىتلارنىن الچاق حركتلرەنى ارادان آپارمىر و خاينتلرەنىن اوستونو پردەلمەيدۇ.

### 1310-جو ايل تارىخىي قانۇن\*

بىر دىستەننى توتولماسى و خىانتكارلارنى يالان اعترافلارنى سىياسى ايدارەننى اىنە بەھانە وئردى. اونلار بو مسالەنى بۆيۈك ھاي-كۆيلە شاھلار چاتدىر اراق كىسى-تەكلىف اندىلر. شاھ و اونون الئىتلارنى هۇچ بىر بۆيۈك حادىئە باش وئرمەيدىگىنى ياخشى بىلىرىدىلر. اونلار بىلىرىدىلر كى، پولىس ايدارەسىنىن سىياست اىتتەھامى اىلە توتدوغو ئاداملار حقىقتە گوناھكار اولمامىش و قانۇننە عكسىنە هۇچ بىر ايش گۆرمەيشلر. حتا، پولىس ايدارەسىنىن ان عادى بەھانەلرى اولان جاسوسلوق، سوي-قصدچىلىك اىتتەھاملارنى دا بو دىستەھە هۇچ بىر بەھانە اىلە ياپىشىدىرماق مومكون دىئىلدى. خاينلر، شارلاتانلار دا ئۆز بۇھتانلارنى لازىمى يىرلەرە چاتدىرا بىلمەيدىلر. لاکىن آزادىخاھ اولمالارنىا هۇچ كىسنى شوبەھ انتمەيدىگى همىن دىستەھە دە بىللە سادەلەيكلە زىنداندا بوراخماق اىستەمىردىلر. بونا گۆرە دە اىستىر-اىستەمز ايرى بىر يوللا فعالىتە باشلايدىر. «ئۆلكە تەھلۈكەسىزلىگى غلئىيەتە تىدبىرلر گۆرمەك» مسالەسىنى اورتايآتاراق قانۇنى-اساسىيە صىد اولان 1931-جى ايلنى 1 مائى آيى (1310 جو ايلنى خورداد آيى) تارىخىي قارا قانۇنن داورىن ايلە مجلسە گنيردىلر. كورمونىست مرامى غلئىيەتە بۇنلمىش بو قانۇن ظاھىرە دە «ئۆلكەنىن تەھلۈكەسىزلىگىنى قوروماق اوچون تىدبىرلر گۆرمەك» عايد اولدوغو حالدا، حقىقتە او قدر اتلاستىك شىكىلدە حاضىرلانمىشدى كى، اىستەنلن تشىكلاتى تەقىب انتمگى، اىستەنلن ئادەمى اوچ ايلدن اون ايلەدك حىس جزاسىنا محكوم انتمگە اىمكان وئردى. بىز همىن قانۇنن اوخودوقدان سونرا هم تأسوفلندىك، هم دە سۇيىندىك. تأسوفوموز اونا گۆرە ابدى كى، دموكراتىك و مشروطە اوصولو اىلە حۆكم سورن بىر ئۆلكەدە قانۇنى-اساسىيەنىن بونۇورەسى حساب اندىلن بىغىنچاق آز ادلىغى ارادان گنيردى. غنىنى حالدا بونا گۆرە سۇيىندىك كى، همىن قانۇنن او بىغون اولاراق بىزى حىسدن بوراخماي ايدىلر. قانۇندا آچىقچاسىنا دىئىلر كى، بو قانۇن كىچمىشە عايد دىئىل. 1931-جى ايلنى ابيون آيىنىن اولىندن (1310 جو ايلنى تىر آيى) اعترىبارن اىجرا اولونمايدىر.

من 1930-جو ايلنى دىكابر آيىندا (1310 جو ايلنى دئى آيى) توتولموشدوم. حتا، سىياسى ايدارەننى مأمورلارنى دا بىللە بىر عقىدەدە ايدىلر كى، قنىد اولونان قانۇن تىدبىق اندىلدىكىن سونرا بىزى زىنداندا بوراخماقلا. لاکىن عملە بىللە بىر ايش گۆرمەيدىلر. بىزى يىنە دە تەكلىفسىز وضعىتە ساخالدىلر. سوروشدوقدا، دىئىرىدىلر كى، «سىزى همىن قانۇنلا موخاكىمە انتمك اولماز. چونكى بو قانۇن سىزىن وضعىتىنىزە شامىل اولمور. سىز قانۇنن صىد اولاراق توتولدوغونوز اوچون، قانۇنن صىد شىكىلدە دە آزاد اولونمايسىز.»

بو او دئمک ايدي كي، حبس دن بوراخيلماغينيز اوز الينيز ده دير. هاچان حقيقتي سؤيله سنيز، سياسي ايدار ميه صادق اولماغينيزي گؤستر سه نيز او زمان بوراخيلماق سيز. البته، بو سؤزلري بيزه اوللر ده دئيير ديلر. سونرالار رسمي صورت ده بيلدير ديلر كي، « سيزين ايشينيز آلاها قاليب، موعين ايتيفاق و حاديشلرين باش وئريلمه سيني گؤز له مئليس ييز. عريضه يازماق و تئلقراف گؤنر مگينيزين فايداسي بو خدور. هدر يئر ه بو كي مي ايشلره ال آتماين. »

نهايت، بيزي همين قارا قانونلا موحاكي مه ائتديلر. لاکين بو موحاكي مه دوققوز ايل تکليف سيز ساخالانيلديقدان سونرا حياتا کئچيريلدي. بو موحاكي مهنين اوزونون ماراقلې بير داستاني واردير.

\* 1931- جي ايله اون اوچ چاغيريش مجلسي نين كومونستلري 10 ايل حبس جزاسينا محكوم ائتمک حاقيندا تصديق ائتديگي قارا قانوندور.

## عذاب و ايشگنجه

سؤز يوخ كي، ان بؤيوك و ان گئنش تطبيق ائديلن ايشگنجه نؤوعو قارائليق اوتاقدا، (كامئرادا) تك ساخالانيلماقدان عيبارت ايدي. سياسي ايدار مهنين مأمورلاري ديگر جينايتكار ايشلر ده اولدوغو كي مي، همين ايشده ده چوخ ايفراطا يوورالانير ديلار. بير نفر ليك قارائليق اوتاق ايستر قيش فصلي نين سوبوق گونلرينده، ايستر سه ده ياي فصلينده خفله مئيجي و عوفونتلي ايدي. خصوصيله يايده بو اوتاكلار موختلېف حشرات ايله دولو اولوردو. بوندان علاوه پالاز، يورغان-دؤشك و حتا پالتارلاردان دا ايستيفاده اولونماسينا يول وئريلميردي. بورادا محبوسلاري بو قارائليق اوتاكلاردا بير گون، ايكي گون دئييل، آيلارلا و بلكه ايللر له ساخالانير ديلار.

آخي اينسان ايجتيماعي بير جانلير. او، آغاج، داش و يا كرپچ دئييل. او، دانيشماق، ظارافات ائتمک، درلشمک، كيتاب اوخوماق، چاي اچمک، پاپيروس چمک ايستيمير او، اوز يولداشلاري و تانيشلاري ايله قونوشماقدان لذت آلماق، فايدالي بير شخص كي مي جمعيتين ترقيسي يولوندا چاليشماق ايستيمير. او، ايشل مئيب بالالاري اوچون حيات شرايطي ياراتماق ايستيمير. بوتون بو عادتلري بيردن- بيره ياددان چيخارتماق هنج ده آسان ايش دئييل. هماهنگ، مقصد سيز و يوورجو حياتا هنج ده آيلار و ايللر له دؤزمک اولماز. اينسانين بدني پولاد اولسا دا بو تضيق قارشيسيندا نهايت داوام گنيره بيلمز، و، اوز قودرت و ايراده سيني ايتيرير. بير نئچه دقيقه ليك آزاد بوراخيلماق، نفس آلماق اوچون ايمكان الده ائتمک خاطر يينه، ان آغير گوناھلاري بنله بو يونا گؤتورمگه، حتا اولومه، اعدام بنله راضيليق وئرير. دوست و تانيشلارينين بير چوخو آلتې، يئددي و سككيز آيلارلا بو جور چتين شرايطده ياشايبيلار. اولاردان بير نئچه سي آغير اورك، رنوماتيزم و ساير خسته ليكلره توتولموشدولار. من اوزوم جور بچور خسته ليكلردن باشقا گؤزلريمين ياريدان چوخ نورونو ايتير ميشم. يولداشلار يميزدان بير نئچه سي حتا، سيفليس ناخوشلوغونا دا توتولموشدو. بيز بو وضعيته تأسوفلنديك. لاکين دوكتور (س) دئدي كي، بو هنج ده تعجولنديريجي دئييل. اونا گوره كي، بير قايدا اولاراق محبوسلارين خورک قابلاري يوولمور، بعضاً يوولدوقدا وضعيت داها پيسلشير. بنله كي، مين عدد كاساني بؤيوك بير قاب اچينده، ناتميز سو ايله يووب هاميسي ني چيركلي، كؤنه بير پارچا ايله سيليرلر. بوندان علاوه، جور بچور آدمالرين ياتديغي كؤنه يورغان-دؤشك بير محبوس گئتديكدن سونرا ديگرينه وئريلير، ونلاري دنر ينفكسييا ائتميرلر...

موختار نين ريبس اولدوغو دؤورده محبوسلارين اچري سينده كيمين قهرمان سنجيلمه سيني سسه قويسايديلار، من اوز سسي مي اردبيللي قاچاق عزته وئرديم. او، اوچ ايلدن آرتيق بير مودته الي و آياغي باغلانميش شرايطده قصر زينداني نين ان دهشتلي و قارائليق تكتفريك اوتاكلاريندان بيرينده ساخالانيلدي و نهايت، اونون باشينا نه كي مي بلالار گنيريلمه سي معلوم اولمادي. من بو ايراده لي آدمين شرحي-حاليني اولدوغو كي مي يازسام، بو، اوخوجولار اوچون ان ياخشي بير هديه اولار. صؤحبت قهرمانلېقدان گئتديكده خانابا، اسعد و دوكتور اراني كي مي قهرمانلاري ياددان چيخارماق اولماز. اولار دا تام جسارت و مردليكله موقاويمت گؤستر هر ك عؤمورلرينين سونونادك تك و قارائليق اوتاكلاردا قالديلار.

قنيد اتنديگيميز كيمي، اوزون مودت قار انليق اوتاقتا قالماق چوخ آغير و تهلوكله يدير. متهييم نهايت، جانيندان دويور، ايستهنينل گوناھي بويونا آير، اوز دنديكلري اوچون دليل و ثبوت دا گتيرير.

يوخوسوز ساخلاماق و يا پوليسلرين ديلى ايله دئسك، يوخونو آلماق دا، آيري بير ايشكنجه نؤو عودور. بو ايشكنجه او متهيملر حاقيندا حياتا كئچيريليري كي، اونلارين تنزليكله موحاكمه اولونملاري و ايتيهاملاري تئز بويونلارينا گؤتورملاري لازيم گليريدي.

ھاميا آيدندير كي، اينسان ھئچ ده اوزون مودت يوخوسوز قالا بيلمز. بو، بير چوخ حاللاردا آجليق و سوسوزلوقدان داھا چتيرن اولور. دوستلار يمدان بيري دئييريدي كي، دامغاندا اونو اوچ گنجه-گوندوز عرضينده ياتماغا قويماييلار. باشقا دوستومو آلتيميش ساعات يوخوسوز ساخلاميشديلار. او، دئييريدي كي، اطراف يما دؤرد نفر آدم قويموشدولار. گؤزلريمي يوماق ايستيمدكده اونلار چنمين آلتيندان يوموروق ايله ووروب مني آيلديرديلار. باشيم شيشميشدي، عصبلريم تيتريبيدي، اورگيم دويونوردو. خصوصيله اوچونجو گنجه بوسوتون دلي اولموشدوم. ھاراي چكمك ايستيميديم. حنا، حاضير اولموشدوم كي، نئچه دقيقه ياتماغما ايجازه وئريلسين، سونرا آپاريب مني گولللسينلر، اودون ايجينه آتسينلار. كئشيكچيلر مانقالين اطرافيندا اوتوروب تيريك چكيريديلر، آراق ايجيريديلر. اونلار نؤوبه ايله چارپاييلارين اوستونه اوزايب ياتير و بلهليكله مني اينجيدير، ياتماغا تحريك انديريديلر. اسنمه مني تاقتن سالميشدي. بدنيم باشقا بير شكله دوشموشدو. بير يئرده اوتورا بيلميديم. ھئچ اولماز سا آياغا قالخيب دولانماق، ال-اوزومو يويوب، يوخومو قاچيرماق ايستينده مأمورلار قوللار يمدان ياپيشير، تريمگه قويموردولار، سايقلايرديم...

پوليس قارشىما كاغيز - قلم قويوب دئييريدي: «حقيقتي ياز، اوزونو خيلاص انت.» بونلار داش اوركلي، قدار و ھئچ بير شئي باشا دوشمهن آداملاردان عيبارت ايدي. منيم آغير و دؤزولمز وضعيت يمدن لذت آليرديلار. من ايسه ايلان چالميش آداملار كيمي چابالايرديم. اونلار يئنه ده اوز سؤزلريني تكرار انديب گولوشوردولر. اونلار گاهدان منه اؤچشير، بعضاً ھدلھير و يئري گلديكله مني دويوردولر.

قاپان آدلي ال قاندالي داھا آغير ايدي. بو ايشكنجه نين تائيري داھا تنز ظاھيره چيخيريدي. بو دھشتلي آلتن موختاري دؤورونده داھا چوخ ايستيفاده اولونوردو. آزاجيق آدم تاپيلار كي، بو ايشكنجه ده دؤزه بيلسين. 53 نفرلرين بير نئجه سيني ھمين ايشكنجه نتيجه سينده قولو چيخيمش و الي شيكست اولموشدو. اونلاردان بيري دئييريدي كي، منيم قوللاريم كيچيك و كؤك اولدوغونا گؤره اوچ-دؤرد نفر اللريمي بوروب، كورگيمين آرخاسيندان بير-بيري نين اوستونه قويماق قاندال ووردولار. سينم آز قاليريدي پارتلاسين. اسفندياري سينه مي و قوللاريمي يوموروقلاير و بونونلا ايستيميدري كي، قاندال اوز يئريني آلسين. دھشتلي آغريلار باشلاندي. گؤزلريمين اود چيخيريدي. سانكي بوتون سوموكلريمي ازيرديلر. قوللاريم آز قاليريدي سينسين پوليسلر ايسه مني تك بوراخراق او بيري اوناغا كئچيب بيري-بيري ايله مرج باغلايرديلار. بيري دئييريدي: گؤنو قاليندير، بو تنزليكله گوناھلاريني بويونا آلماياجاق. بلكه ده بئش-آلتى ساعات تاب گتيره بيلهجك.

ديگري دئييريدي: يوخ آغليلي و ذكالي گنجدير، ظنيمجه اوزونه چوخ دا زحمت وئرمه يه جك، بير آز اوزه دوشوب.

ديگري سؤزه قاريشراق دئييريدي: داھا بسدير. گلين قاندالي آچاق، اورگي ضعيفدير، تهلوكله لي وضعيت قارشىيا چيخا بيلر، قاندالي آچين حقيقتي دئير...

شاللاق وورماق دا گننيس ياييلميش ايدي. متهيمي تاختابند اوزرينه اوزايب اوچ طرفدن اونو خصوصي ايلرله موحكم باغلايرديلار. سونرا اوچ نفر زوربا پوليس اوتوموبيل تكرلرينين حاشيه سيندن دوزلدلين رئين شاللاقلاري گؤتورهرك بيري-بيري نين آرينجا متهيمين كورگينه دؤشمگه باشلايرديلار. آيري بير پوليس كارانداش ايله شاللاقلارين ضربه سي نتيجه سينده گويرن يئرلرين اوزرينه خط چكيريدي. بونون عذابي شاللاقدان داھا دھشتلي اولور. ايكنجى كوريدوردا اولدوغوم وخت بو قيبيل بدبخت آداملارين آه-نالھ سيندن گنجلر ياتا بيلميديم. خصوصيله بيزي تك اوتاقلاردا ساخلامدوقلاري و اختلاردا گؤزوموزو قورخوماق اوچون تئز-تئز بئله اويونلار دوزلديريديلر. ايشكنجه نين باشلانماسي نين ايلك مرحله لرينده قيشقيريق و فرياد داھا چوخ اولوردو. شاللاق ووردوقجا اونلارين سسي گنت-گننه

آزاد، محزون نالهه و سوزيلتيا چنوريليردي. نهايت، شاللاغين سسيندن باشقا آيري بير سس ائشيديلميردي. سانكي محكومون حياتي سونا چاتيردي. بعضي واختلاردا موتهيم اوچ-دورد و يا نچه دفعه هوشونو ايتيريردي. لاکين هر هانسي يوللا اولورسا-اولسون اونو هوشا گتيرير و جينايي او قدر تکرار ائديرديلر كي، محبوس موستتبيقلرين کونلو ايستهدیکلري سوزلري تکرار ائتسين. محكوم ايسه بو آغير و دوزولمز وضعيتدن خيلاص اولماق اوچون اونلارين دندگي ايله راضلاشيردي. عكس تقديره شاللاق آلتيندا اولوب آرادان گنديردی. قانوني حکيم ايسه درحال حاضر اولوب «عادى خسته ليک» نتيجه سينده محبوسون اولمه سيني تصديق ائدەرک اونون باسديريلماسينا ايجازه وئيردي.

اوز جانيني خيلاص ائتمک اوچون ان بويوک تقصيرلري بنله بوينونا گوتورمک مجبور يتينده قاليردي. عدليه ايسه پوليس ايدارهي طرفيندن حاضر لانان ايشي سند کيمي قبول ائديب، گوناھسيز آداملاري چوخ آغير حبس و يا اعدام جزالارينا محكوم ائديردي.

ايشکنجه جوربور يوللارلا وئريليردي. هر بير موستتبيق اوز منيلي ايله موعين ايشکنجه و عذاب يولونو تطبيق ائيردي. حاجى محمد باغير گلپايگاني يه داغ باسماق و بيز باتيرماق يوللاري ايله اونو، حنير تندنيريجي اقرارلار وئرمگه مجبور ائتميشديلر. بير موتهيم دئيردي كي، آرواد-اوشاغيمي حبس ائديلر. اوز آبير و ناموسومو خيلاص ائتمک اوچون يالان سوزلر دوزلتمک مجبور يتينده قالديم.

حسن هاشم دئيردي: «پوليس هارادانسا منيم رفيقهي تانيميش و اونا حدينن زياده محبت بسلهدگيمي بيلميشدي. بير گنجه شوعه رييسي مني زيندانان چيخاريب اوزو ايله بيرليکده دروازه-قزوينده رفيقه مين يانينا آپاردی. او، ياخشي سوفره دوشه نيلمه سي حاقيندا قاباقچادان گوستريش آلميشدي. مني اينجيتديلر. سونرا شوعه رييسي نين گوستريشي اساسيندا رفيقه منه يالوار ماغا باشلادي. او، خواهش ائتدي كي، رييس آغانين تکليف ائتديگي بوتون سوزلري بوينوما گوتوروم. منيم ايسه وضعيتيم آيدين ايدی. دنديم: اهميتي يوخدور هر نه ايستهيير سينيز يازين آلتينا گوزيومولو قول چکرم. صاباحی گونو اون دفعه او غورلوق ائتمک ايتيهاميني بوينوما قويدولار. بير حالدا كي، اونلارين بير چوخوندان هنج روحومون دا خبري يوخ ايدی.»

## کوردلر و لورلار

عموميتله، لورلار، کوردلردن داها مولاييم آداملارديرلار. زيندان ايدارهي کوردلرله لورلار آراسينداکي ايختيلاقدان ايستيفاده ائدەرک، اونلاري بيري-بيرينين جانينا ساليردي. لورلار ايسلام ديني نين شيعه طريقتينه منسوب اولدوقلاري حالدا، کوردلر همين دينين سوني طريقتينه منسوب ايديلر. پولکونيك راسخ ايسه بو وضعيتدن چوخ ياخشي ايستيفاده ائيردي. او، داها چوخ لورلارين طرفيني ساخلايردي. نيرومند ايسه کورد اولدوغونو بيلدير ميشدي. بنله بير شايعه ياييلميشدي كي، موختاري ده کوردور. نيرومند کوردلري ايرهلي چکير، لورلارا ايشکنجه وئيردي. هم کوردلر و هم ده لورلار عوام، لاکين پاک قلبي آداملار ايديلر. اونلارين شهرليلره نيسبت تاقت و دوزوملري آز ايدی. اونلاردان بير چوخلاري زيندانا يولوخوجو خسته ليکلر نتيجه سينده اولوب آرادان گئتديلر. کوردلر و لورلارين دوردده بير حيصه سي مقاويمت گوستريب ساغ قالا بيلدي. لورلار کيشميش، کوردلر ايسه خورماني چوخ خوشلايرديلار...

لور عبالی چوخ هوشلو گنج ايدی. او، زيندانا اولدوغو واخت گيزلي صورتده اوخويوب يازماغي اويرندي. لورلارين حاقيندا شيرين حکايه لر دانيشاردی. دئيردي: «بيز چاپين نه اولدوغونو بيلمزدیک. بير گون بير نچه سانديق چاي اله کنچيرديک. بيز اولجه ائله خيال ائتديک، بو يارمادير. اونو قازانا توکوب بيشيرمک ايستهدیک. بيشيرنده آجي و بير تهر اولدو. بيلديک كي، بو يارما دئيل «او، دئيردي:» من اوزوم مين عددن آرتيق گوموش چنگه لين نه اولدوغونو باشا دوشمه ديگيم اوچون توللاميشام». سونرا او، علاوه ائتدي: «بيز او قدر ده لياقتسيز دئيلديک، بيزي آلدانديلار. قوران گتيريب آند اچديلر. آيدا نچه باتمان کيشميش وئرمجکلريني بيلديرديلر. بونا گوره بيز تسليم اولدوق. آلاه کندخودا چوغوندورون ائويني بيخسين. بوتون بو بلالاري او بيزيم باشيميزا گتيردي.»

لور كرىم ده غريبه بىر تىپ ايدى. او حدىدن زىاده قادين دوشكونو ايدى. مقصدىنه چاتماق اوچون حَتّي، اعدام اولونماغا بىله راضى اولدوغونو بىلدىردى. گوردوگو ايلك قادي نين ماجراسى حاقيندا دانىشاردى...

## ديگر محبوسلار لا علاقه

قصرده ياشايانلار ايله چوخ تنز تانىش اولدوق. ايلك نؤويهده قئيد انتمه لي بيك كي، تك ساخلانيلان محبوسلارين كوريدورو زىندانين عئيني حالدا سياست مركزى حساب انديليردى. قايدا-قانوندان كنار ايش گورنلر محض همين كوريدورداكي تك اوتاكلاردا ساخلانيلير ديلار. زىندانين لوتولاري، قصدن ساواشاراق بيزيم گوروشوموزه گلير ديلر. او واخت بيزيم سايميز آز ايدى و هامى بيزي گورمك ايسته مييردى. اكبر ولي، حسنقولو، اكبر لطيف، اكبروف، على بروجردى و اونلارين سونرالار دلي اولموش بدبخت يولداشي فيروز، قصدن قايدا-قانوندان كنار حركت اندهرك اوزلريني ايكنجي كوريدورا چاتدير ديلار. بو بىر قدر چتتين واسيطه ايدى. اونا گوره كي، ساواشماغي و يا پوليسى دؤيمگي هامى باجارا بيلميردى.

ايكنجي كوريدورا گللك اوچون باشقا بىر آسان بهانه ده وار ايدى. او دا حكيم يانينا گللك ايدى. هامى خسته-خانايى گنديب حكيم ايله گوروشه بيلردى. بىله ليكله، دوكتورون قبول اوتاغي ان ياخشى گوروش اوتاغي ايدى. آيري-آيري كوريدورلاردان محبوسلار گلير و دوكتوردان درمان آلير ديلار. نؤويه گوزلهمه و اختيندا هامى مانعەسيز صورتده بيري-بيري نين وضعيتندن خبر توتوردو.

كافيه گنتمك، شئي آلماق دا آيري بىر بهانه يولو ايدى. حمام ايسه هر يئردن داها موناسيب و داها دردرسيز ايدى. بونلاردان علاوه، محرم و رمضان آيلار يندا زىندان داخيلينده تشكىل اولونان روزمخانيق و موعظه مجلسلري ده چوخ ياخشى ايكان ايدى. تك اوتاكلاردا ساخلانيليب هنج كس ايله گوروشمگه ايكانيميز اولماديغي، حتا عادى و اختلاردا كوريدورا چيخماغي ميزا بىله ايجازه وئريلمه ديگي اوچون، روزمخانيق و موعظه مجلسلرينه گنتمگي بهانه اندهرك، اخشاملار اورادا بيري-بيري ميزله صؤحبت انديردىك.

زىندانين و حتا سياسى ايدار نين ايشلريندن باش چيخارماق اولموردو. بورادا بعضى آداملاري ايللر بويو تك اوتاكلاردا ساخلانيلان محبوس حساب اولوندوقلارينا باخماياراق، زىندان داخيلينده آزاد بوراخيلير، ايسته ديكلري يئرله گندير، حتا، زىندان خاريجه ده چيخير ديلار. مثلا، لاپيدوس ايشلريني انله ساھمانا سالميشدي كي، هر گون زىندانان چيخيب، حَتّي شهرين ان ياخشى رستورانلار يندا ناھار دا يئيه بيليردى. محكمه ريبيسي بىر گون اونا دنميشدي كي، موسيو لاپيدوس! آخي سيز فارس ديليني بيلمه ديگينيزي سؤيله مييردينيز؟ بس نئجه اولدو كي، ايندي فارسجا بىله روان دانيشير سينيز. لاپيدوس جاوبيندا بىله دنميشدي: دورد ايل بوندان اول مني گوندرديگينيز تك اوتاقدا، يعنى هنج بىر آداملا علاقه ساخلاماغا و گوروشمگه ايجازه وئرلمه ديگينيز بىر اوتاقدا اويرنميشم.

قصرين اون بىر ايل بوندان اولكي وضعيتي بىله ايدى. بيز ايسه تكليفي موعين اولونمايش محبوس سايلير ديق. ايستر زىندان مأمورلاري و ايستر سه ده محبوسلار بيزه حورمت انديرديلر. بىر حالدا كي، موختاري دؤورونده تحقير محبوسلار اوچون عادى بىر حالا چنور بيلميشدي.

## آجلىق اعلانى

بىله بىر روايت وار، دئير لر كي، قديم چينده آداملار ظولم و تجاووز قارشيسيندا عاجيز قالديقدا حورمتلي آداملاردان بيري داها چوخ ظولم اولونموش شخصلردن بيري ايله گنجه شهر دروازاسينا گندهرك اوزونو دروازادان اسپردى. شهرين حاكيمي بو خبري انشيتديكده اوز تكليفيني باشا دوشوب تاخيره يول وئرمه دن، يوخاري اورقاني حؤكومونو گوزلهمه دن چول-پالازيني بيغيشدير اراق شهردن چيخيب گنديردى. كئچميش ايراندا دا علاجسيز قالان و چاره يولو تاپا

بېلمهين مظلوملار اۆز لرني شاهين و يا حاكيمين كار ئتاسي نين قارشيسينا توپلايىر و باشلارينا نئفت تۆكوب، شاه كوچمەن گنچن زامان، اۆز لرينه اود ووروب يانديرىدىلار. بئله ليكله، شاه و يا حاكيم، خالقين جانا گلدیگيني، بېچاغين سوموگه دايدنديغيني باشا دوشوردو. محبوسلار ين ايسه بو كيمي تدبيرلري حياتا كنجير مگه ايمكانلاري يوخ ايدى. اونلار ين اۆز لرني يانديرمالاري و يا آيري واسيطه لرله اينتيحار ائتمه لر ينين ده هنج كسه تاثيري يوخ ايدى. زيندان مأمورلاري عادي بير راپورت يازماقلا بو جور مسؤلينلري اۆز بو يونلار يندان آتيردىلار. بئله حاديه لر تئز تئز باش وئرير، لاکين هنج بير مأمور تعقيبه معروض قالميردي. حتا، اينتيحار ائتميش آداملار ين عايله لر ينه بئله معلومات وئريلميردي.

زيندانا جور بجور بهانه لر دن بيري ده دليلك، خيالات خسته ليگينه توتولماق و سايره دن باشقا، اۆزونو اۆلدورمك ايدى. آداملار ين تيريك ينمه لر ين، اۆز دامار لار ين كسمه لر ينه، اۆز لر ين زيندان ين پنجره لر يندين آسمالار ينا چوخ تصادوف اولونوردو. لاکين بو تدبير لر ين هنج بيري زيندان ايشچيلار ينه تاثير گۆستره بيلميردي. حتا، محبوسلار دن بيري اۆزونو اۆلدورمك مقصديله بير دفعه ميخ، سونرا ايسه ايگنه ادموشدو. او، زيندانا بور اخيلاندان بير نئچه گون سونرا اۆلموشدو. لاکين قئيد اولونوغو كيمي، بو تكباشينا اعتيراضلار ا هنج كس اعتينا ائتميردي. بو حاديه لر زيندان ين ديوار لار يندان كنارا چيخميردي. يالنيز اينتيحار ائتميش آدم اۆزونو اذيتدن خيلاص ائدير و بونولا دا ايش قورتار يردي.

بوتون دونيا زيندانلار يندا چوخ قديم زامانلار دن عومومي اعتيراض واسيطه سيندن ايستيغاده ائدليميشدي. هله بو گون ده محبوسلار قانونسوز تضييق لر حد يندن آشديغي واختلار دا همين اعتيراض واسيطه سيندن ايستيغاده ائدير لر. بو اعتيراض محبوسلار ين عومومي شكيله يئمكدن ايمتيناغ ائتمه لر يندين عيار تدبير. انشيتديگيمه گۆره، بو تدبير هنج ده بوتون يئر لره عيني شكيله حياتا كنجير يليردي. بعضي آروپا اۆلكه لر ينده محبوسلار يالنيز يئمكدن ايمتيناغ ائدهر ك پاپيروس چكير، چاي و سو اچير لر. لاکين بير چوخ زيندانلار دا پاپيروس چكمك و سو اچمكدن ده ايمتيناغ اولونور. حتا، بعضي حاللار دا يورغان-دۆشك و چارپايدان دا ايستيغاده ائتمه يهر ك قورو يئر ده اوز انيب ياتير لار. قانون حۆكم سورن اۆلكه لر ده محبوسلار آجليق اعلان ائتمزدن اول، اۆز قرار لار ين، هابئله تكليفلر ين زيندان ايدار سه ي نين ره بر لر ينه چاتدير ير لار. بئله بير وضعيته پروكورور و قانوني حكيم در حال زيندانا گلير لر. محبوسلار طيبي موعاينه دن كنجير يلير لر. آجليغا داوامي اولمايان خسته و ضعيف محبوسلار ين طلب لر ينه در حال يئتيشير، اونلار قناعتلنديريجي جاوابلار وئريلير. بئله ليكله ده آجليق اعلان اولونماسي نين قارشيسي آليير. ديگر محبوسلار ايسه آجليق سونا چاتان مودته ك جيدي صورته حكيم ين نظار تي آلتيندا ساخالانيلير لار. بير قايدا اولار اق خۆرك يئمكدن ايمتيناغ اولونماسي مودتي بير نئچه گوندن آرتيق چكمير. مطبوعات و افكار عومومي همين حاديه ني بۆيوك نيگار انچيليقلا ايزله يير. بعضي حاللار دا زيندانن خاريج تشكيلاتلار دا ايشه قاريشير لار. اۆلكه نين پارلمان و ديگر بيغي نجاقلاري بو قبيل حاديه لر ه بي طرف و لاقئيد ياناشا بيلمير لر. بئله ليكله، حۆكومت مجبور اولار اق محبوسلار ين ايشينه يئتيشير. هر هانسي قيمته اولور سا-اولسون خۆركدن ايمتيناغ ائتميش آداملار ا قناعتلنديريجي جاوابلار وئرير. زيندان و يا پوليس ايدار سه ي مأمور لار ينين قايدادان كنار حر كتلر ينين قارشيسي آليير.

بيز زيندانا ساخالانيلان واخت ايراندا حتا محبوس اولمايان آداملار دا اعتيراض ائتمك ايجاز سه ي وئريلميردي. هنج كيمين اۆز حوقوقونان مودافيعه ائتمگه جسار تي يوخ ايدى. بيز ياخشي بيلير ديك كي، حاقيمي زي الدهه ائتمك يولوندا هر هانسي آدديم گۆتورسك، يالنيز اۆز وموزه آر خالانمالي ييق. ياخشي بيلير ديك كي، نه پارلمان، نه مطبوعات، نه پروكورور، نه قانوني حكيم، نه شاه، بير سۆزله، هنج كس بيزيم داديميزا چاتمايلاق. بيزيم سسيميز سياسي محبوسلار ا خاص اولان كور يدور لار دن كنارا چيخماياق دير. ديگر طرف دن راي لري بير لشدير مك ده چوخ چتين بير ايش ايدى. پوليس ايدار سه ي بيزيم نه مقصد داشيديغيميزي، عومومي آجليغين نه اولدو غونو او واخت باشا دوشمه سه ده، موختليف بوش و عدلر ايله محبوسلار ين باشيني قاتير دي. حتا، ساده محبوسلار ين بير چوخو مأمور لار ين سۆزونه اينانار اق هر گون يوخودان دوران كيمي زيندانن گنتمك اوچون حاضر لاشير ديلار. زيندانا كيچيك مقصدلره چاتماق اوستونده، مثلا، اوتاغين قابيسيني آچيق قويماق، تك اوتاقدا ساخالانيلماق، بير نؤمره لي كور يدور ا كۆچمك اوستونده تك-تك و يا بير نئچه نفر دن عيبارت آداملار طرفيندن آجليق اعلان ائدليميشدي. بعضيلري بو ايشدن موعين نتيجهر ده الدهه ائتميشديلر. لاکين بوتون بونلار ا باخمايار اق، محبوسلار ين هاميسيني بو ايشه جلب ائتمك هنج ده آسان دئييلدي. بونا گۆره ده هنج كس بو ساحه ده ايلك آدديم آتماغا جسارت ائتمير دي...

## ايلك قوربانلار

بىزىم ايلك قوربانىمىز محمد باغىر صادقپور اولموشدو. بو تمكىنلى محبوسو، ديگر اون سىكيز سىياسى موتهپمىله بىرلىكده آستارا و اردبيلدن گنيرميشدىلر. ديگر محبوسلار كيمي اونون آراد-اوشاغى باشسىز قالمىشدى. دئىلدىگىنه گۆره ايكي قىزى و ايكي اوغلو وار ايدي. بۆيوك اوغونو داها چوخ سئوردى. همين اوغلانين اوز خطى ايله مکتوب يازماسينا چوخ سئوينىردى. محمد باغىر بىزدن بىر ايل سونرا، ينى 1931-جى ايلده حبس انديلمىشدى. او، بىر نۇمرلى موقتي حبسخانادا ورم خستىلىگىنه توتولدو. محمد باغىر قىصرين خستىلىگىنه گۆندريلدىگىن سونرا آجلىق، قارانلىق و اوتاغين ناتمىز هاواسى اونون خستىلىگىنه داها دا آغىرلاشديردي. نهايت، آغزىندان قان گلدى. چوخ آرىقلامىش و جانداش دوستلارنى دوشموشدو. بىزىم جىدى تشبوتوموز نتيجهسىنده زىندانين حكيمي سىياسى ايدارمىه موراجيعت انديپ نه كيمي تدبير گۆرمىگىنى سوروشدو. بو حادىئەدن سونرا درمان گۆندرمك، خستىلىگه علاج ائتمك و يا اونو بوراخماق عوضينه، سىياسى ايدارمىن نومائىندەسى زىندانغا گلدى. همين نومائىندە ايندىكى كيمي يوكسىلمىشدى. هنج ده بىر نچە اوتوماشين ساحىبي و بو گونكو كيمي كۆك و قارنى يوغون دئىلدى.

## خستىنن دانىشماغا قودرتى بوخ ايدى

- آغا اۆزونوز ده منىم تقصيرسىز و گوناھسىز اولدوغومو بىليرسىنيز. من هنج كسىن ديوارىندان دوشمىشمىز. هنج كسىن ناموسونا پىس گۆزلە باخمىشمىز. اگر اوز الينىز دەدىرسە اۆزونوز، ياخود تنزلىكلە اعلى حضرتە راپورت و نرەرك، منى زىندانان آزاد ائدين، آراد-اوشاغىم آج-ياللاواجدير، باشسىزدير. هنج اولمازسا ايمكان و نرين اوز آراد-اوشاغىمىن يانيندا جان و نريم.

پوليس اعتىناسىز، قورو، شىدتلى و دهشتلى سسلە بئله جاواب و نردى: اول، جهنمكى! هامىنيز گرگ اولەسىنيز! نه ده باشيندان يئكه دانىشير. اعلى حضرتين ايشى قورتارىب كى، سىزىن كيمي آداملارين حاقيندا راپورت اوخوسون!

بو حادىئەدن ايكي ساعات سونرا محمد باغىر اولدو. بو خبر سىياسى محبوسلار آراسيندا بومبا كيمي سسلندى. هر كس اوز گلهجگىنى دوشونور، حبس لرى جوشا گلير و قانى قاينايردى. هامىنين صبرى توكنمىشدى.

تدرىجى اولوم بىزىم اوچون ياراماز. بىزى ده محمد باغىر كيمي تدرىجە، عذاب-اذىئە اولدورمك اىستەبىرلر. بونا دۆزمك اولماز. بىز يا هامىلىقلا بىر يئردە اولمەلى، يا دا ايشلر يىمىزە مومكون قدر تنز يئتىشىلمەسىنە نايىل اولمالى بىق.

بو سسلر بوتون كورپدورلارى بوروموشدو. داها هنج كسى تىبلىغ ائتمك لازىم دئىلدى. اعتىراض باشلاندى. يارما دولدورولموش بوتون كاسالارا هنج كس الينى وورمادى. دولو كاسالارى قايتارىب آپاردىلار. اوتوز آلتى نفر سىياسى موتهپم، واحيد بىر آدام كيمي خورك يئتمكدن ايمتىناع ائتدى. سىياسى ايدارمىن و زىندانين قوللوقچولارى ال-اياقلارىنى ايتيردىلر. نه ائندەجكلرىنى بىلمىردىلر. جوربجور هده-قورخولار، موختلىف وعدلر ده تاثير ائتمەدى. قرار قطعى ايدي. سىكيز گون عرضينده هنج كس بىر قورتوم سو اىچمەبىب، پاپيروس بئله چكەمدى. بو ايلك سىياسى آجلىق اعلانى ايدي. زوراكلىق و اۆزباشىنالىغىن حؤكم سوردوگو زىنداندا بو قبيل حادىئە لر گۆزلەنىلمز ايدي. بوتون «قىصر» حركتە گلەمىشدى. كوردلر، لورلار و حتا عادى موتهپملر بئله هيجانلانا راق بىزه قوشولماق اىستەبىردىلر. زىنداندا پوليسين سايبى هر ساعات آرتير بىليردى. عليم الدولەتىن اوزو ده گنجە-گوندوز خستىلىگىنغا قالمىغا مجبور اولموشدو. پولكوونىك راسخ قورخوسوندا تئلفونون دستگىنى يئره قويا بىلمىردى. زىندانين مودىرى سرتىپزاده هئى او يان بو يانا گندير، بعضاً محبوسلارا يالوارىر، بعضاً ايسه تهديد ائدىردى. او، مسؤلىتدن قورخدوغو حالدا، بىزىم طلبلر يىمىزىن دوزگون اولدوغونو دا بوينا آلير، تانىشلىق و خصوصىتدن دم ووروردو. جوانشيري، فروزشى و سىياسى ايدارمىن ديگر مأمورلارىنى چكىب بىزىم يانيمىزدا كئيرىردى. اعلان ائتىگىمىز آجلىق زامانى هامىمىز چوخ جىدى و متين، نىظام-اىنتىظامىمىز ايسه چوخ مؤحك ايدي. هامى پوليسين فېرىلداق دوزلدەجگىنى گۆزلەبىردى. هامى بىليردى كى، پوليس هاي-كوي و شولوقلوق تۇرتمك يولو ايله چاليشماق كى، سوزلر يىمىز يوخارىلار چاتماسين. هر كورپدوردا محبوسلاردان يالنىز بىر

نفر مأمور اندیلمیشدی کی، پولیس ایدارهسی ایشچیلرینین جورجور سوللارینا قیسا جاواب وئریب سونرا اؤز اوتاغینا قاییتسین. اونلاردان باشقا هنج کس ایشه قاریشمیردی. زیندانی هر یئرینده محبوسلاردا بؤیوک تمکینلیک و مردلیک روحیهسی حیس اولونوردو. حتا، جینایتکار محبوسلارین ساخالاندیقلاری کوریدورلاردا بئله، خصوصی متانت گۆزه چارپیر، ساکتلیک حؤکم سوروردو. بیرلیک، وحدت، نظام- اینتیظام تام معناسی ایله اؤزونو گؤستریردی. خصوصیه یئددینجی و سکیزینجی گونلرده اوچ، دورد و یئددی نؤمرلی کوریدورلاردا داها شیدتلی منظره تۆرنمیش اییدی. دالانلاردا و قاپیلاردا پولیسردن باشقا هنج کس یوخ اییدی. هامی اؤز اوتاغینا اوزاناراق اولومون گئندیکجه یاخینلاشان دهشتلی کابوسونو گۆزلهیریدی. بیر-بیرینه کؤمک حیسی اولدوقجا قوتلی اییدی. حتا، بعضیلری اؤزلرینی یاددان چیخاراق سس-سس-سمیرسیز، آجیندان هوشونو ایتیرمیش دوستلارینا خیدمت گؤستیردی. هنج کس شیکایتلنمیر و هنج کس بئشیمان دئییلدی. هنج کس، حتا، ان شیدتلی قوتسزلیک اوز وئردیکده بئله، اؤزونه قوه ایگنهسی وورولماسینا ایجازه وئرمیردی. هامی آغلاما، سس-لاما، اومیدسزلیک حاللارینی عیب ساییردی. یا ایفتیخارلا آزاد اولماق، یا اولماق!!! مرکزی زینداندان ایلك آجلیق اعلان ائدنلره قوشولانلارین هامیسی نین شو عاری بئله اییدی.

## سیاسی ایدارهنین مأمورلاری

...نهایت، سکیزینجی گون بیزلردن بیر نچه سینی شهره، سیاسی ایدارهیه چاغیردی. احتشام، فروزش، جوانشیر و سایرملری ایله چوخ جیدی موداکیرلردن سونرا آشاغیدا قئید ائدیلن شرطلر اساسیندا آجلیغا سون قویماغا حاضر اولوغوموزو بیلدیردی.

1-بیر آیداک بوتون تکلیف سیز محبوسلارین تکلیفی مو عین ائدیلمه لیدیر.

2-ایستینطاق جریانی قورتارمیش بوتون محبوسلار داها تک اوتاقلاردا ساخالانیمالیدیرلار. اوتاقلارین قاپیسی گنجه- گوندوز آچیق قویولمالی، محبوسلار زیندانی داخیلینده آزاد اولمالیدیرلار.

3-دیگر کوریدورلار کیمی کیچیک کوریدورلارین دا حیط قاپیلاری آچیق اولمالیدیر. ایستینتا اولونمادان بوتون سیاسی محبوسلار هاوا یا چیخیب حیطده گزیشمک ایمکانینا مالیک اولمالیدیرلار.

4-سیاسی محبوسلار اوچون کیفایت قدر خصوصی یئمک وئریلمه لیدیر. بو یئمک، هنج اولماسا گوندوز بئش سیر \* سوددن، ایکی عدد یومورتادان و عادی چؤرگین دوردده بیر حیصه سیندن عیبارت اولمالیدیر.

5-مونتظم صورتده محبوسلار ساابین وئریلمه لی و اونلار هاماما آپاریلمالیدیرلار.

آجلیق اعلانی نتیجه سینده وئریلمیش همین طلبلرین بعضیلری حیاتا کئچیریلدی، بعضیلری ایسه مورور-زامانلا آرادان آپاریلیب وضعیتیمیز یئنه ده ایل-به-ایل پیسلشدی. داها بیر آجلیق اعلان اولونماسی لازیم گلدی. مثلا، یوخاریدا قئید ائدیلن خورگی جمعی اوچ آی وئردیلر. محبوسلارین آز بیر حیصه سینی بوراخیب بیر چوخونو ایسه سورگون ائدیله. لاکین داها اهمیتلی حساب ائدیله آداملاری یئنه ده ساخالاندیقلا. حیطه چیخیب هاوادان ایستیفاده ائتمک مساله سی داوام ائدیله لیدر. تک اوتاقدا ساخالانیماق و محدودلوق تدبیرلری سونرادان یئنه ده برپا اولموشدو. بونا گوره ده ایکینجی آجلیق اعلانی اوچ ایل سونرا باش وئردی. پریموس ساخالماق مساله سی بونا بهانه اولدو. خورکدن ایمتیناع ائتمک جمعی اوچ-دورد گون چکدی و عومومی شکیلده یابیلما دی. بو مساله ایلك باخیشدا ساده گورونسه ده، بیزلر اوچون حیاتی اهمیته مالیک اییدی. زیندانی خورکلری سو یوق اولوردو. ایستیفاده اولان کتیف و اییلنمیش سویو قایناتماق لازیم گلیردی. خستلر اوچون ایستی سو دوزلتمک لازیم اییدی. بیر سؤزله، یاناجاق سیز یاشاماق چتین اییدی. بونو دا نظره آلماق لازیمدیر کی، بیز محبوسلار محدود، کیچیک شهردن اوزاق بیر یئرده یاشاییردیق. هر هانسی یاشاییش واسیطه لریندن محروم اییدی. بو دوزولمز حال اییدی. لاکین هر هانسی زیندان مأمورو یئنی قایدالار قویور، تزه گؤستریشلر وئیردی. بیز ایسه یئنه ده جانیمیزدان دویموشدوق. گونو-گوندن آرتان یئنی قایدالار داها دوزه بیلیردی. بونلارین قارشیسیندا موخالیفت گؤستیردی. همین موخالیفت گؤسترمک اوچون الیمیزده اولان یئگانه واسیطه اؤز وارلیغیمیز و جانیمیزدان

عبارت ایدی. بیز حیاتیتمیزلا پولیسه قارشی موباریزه اندیر و بونولا اونون کؤنلو ایستهدیگی کیمی بیزی تایدالاماسینا یول وئرمیردیک. بو یول ایله بیز اؤز حیاتیتمیزی قورویوب، اولوم واختینی مومکون قدر گنرییه آتماق ایستهبیردیک.

زیندان بیزه گنئدیگجه داها پیس تاثیر اندیردی. آخی، بئددی ایل ظارافات دئییل. بئددی ایل زیندان گوشه سینده، گنجه-گونوزلرین هماهنگ اولدوغو بیر وضعیتده، اینسان اوچون هئچ بیر معنوی و جیسمانی بیر مشغولیت اولمادیگی شرایطده حیات نه قدر قودرتلی اولسا بئله یئنه ده چتیندیر. بو وضعیت نجه مؤحکم آدم اولسا بئله، اونو نهایت بیخار. حقیقتده بیز هامیمیز مورور زامانلا بئله بیر وضعیتده دوشموشدوک. ساده بیر سوزدن عصبی لشر، باشقالارینین اهمیتسبز بیر حرکتی ایله اؤزوموزدن چیخیردیق. حتا، ساده و کیچیک بیر ظارافاتا بئله دؤزموردوک، جوربجور اساس سبز عیب و نوقصانلار قوراشدیرماقلا گنئدیگجه بیری-بیریمیزدن اوزاقلایمیشدوق. زیندان مأمورلاری ایسه بو وضعیتدن ایستفاده ائدهرک آرامیزداکی تفریقهنی مومکون قدر درینلشدیردیله. اونلار بو یول ایله اؤزلری اوچون همیشه ضرر تورتیش اولان وحدت و بیرلیگیمیزین قارشیسینی آیردیله.

تکلیف سبز قالماق چوخ آغیر ایدی. بیز بئددی ایل زینداندان تکلیف سبز قالراق آز ادلیقدان بوتونلوکله مایوس اولموشدوق. سیاسی ایدارهنین مأمورلاری ایله تصادوفن راستلاشدیقدا اونلار بیزی داها دا اومیدسبز اندیب، دئییردیله کی، ایشینیز آلاها قالیب. بیز بهانه آختاریب و ایستهبیردیک کی، جساتلی بیر تشبوت ایله بلکه ده اؤز حیاتیتمیزا سون قویا بیلک.

کوریدورلارداکی محبوسلار بیر نچه دستیه بؤلونموش ایدی. اونلار بیری-بیریلرینی تقصیرلندیریردیله. بو وضعیت داها پیس و داها کثیف ایدی. بیر گون عادی بیر بهانه منی چوخ عصبیلشدیردی. زیندان ریسی منیم بیر گوشهده اوتوروب تک قالمغا چوخ منیل گؤستریدیگیمی بیلیردی. او، منی اینجیتیمک مقصدیله منیمله همفیکر اولمایان ایکی محبوسون اوتاغیما گتیریلمهسی حاقیندا گؤستریش وئردی. او، بو یول ایله منیم ایستیراحتیمی تامامیله پوزدو. اوتاق کیچیک و خفه ایدی. من ایسه اورک خسته لیگینه توتولموشدوم. بونا گوره قیش گنجه لری بئله، نفس آلماق خاطرینه پنجرهنی آچیق قویوردوم. اوتاقدا اوچ آداما یئر وئریلمهسی منیم حاقیمدا اولوم حؤکمو چیخارماق دئمک ایدی. علاج سبز قالیب اعتراض ائتدیم. بورغان-دؤشگیمی گؤتوروب کوریدورا توللادیله. ریسیس یانینا گنדהرک وضعیتینی اونا ایضاح ائتدیم. معلوم اولدو کی، موخالیف آداملارین وئردیکلری راپورتلارلا علاقمندار، مندن چوخ آجیقلیدیر. او دندی: «موظلق اوچونوز بیر یئرده یاشامالیسینیز». قایدیب کوریدوردا اوتوردوم. بوتون تکلیف لری رد ائتدیم. بیر طرفدن هاوا سویوق ایدی. دیگر طرفدن ایسه قریب خسته لیگینه توتولموشدوم. بوتون بونلارا باخمایاراق آجلیق اعلان ائدهرک بیلیردیم کی، تکلیفیم معلوم اولمایانداک خورک یئمیه جگم. من هئچ ده محبوس دئییلیم، منیمله محبوسلار کیمی رفتار اولونمامالیدیر. سبز محبوسلارا ایتدن ده پیس یاناشیر سینیز. بونا دؤزمک اولماز.

بئله بیر گرگین وضعیتده دوز سککیز گون یئمکدن ایمتیناع ائتدیم. ریسیس، اونون مو عاوینی، حکیم و سایر آداملار گلیب جوربجور و عدلر وئرسله ده اونلارین هامیسینی رد ائتدیم.

\* سیر چکی اولجوسودور.

## آجلارلا نجه رفتار ائدیردیله

دوقوزونجو گون چوخ ضعیف و ناقتسبز اولموشدوم. بیر قایدا اولاراق آج قالماق اوچونجو گونهدک چتین اولور. آدم سونرالار عادت اندیر. اوچ گوندن سونرا داها آدامین قارنی آغریما ییر. عذاب حیس اولونمور. سانکی بوتون معده-باغیرساق حیس سبز اولور. من یالنیز سو ایچیردیم. سانکی سویون اؤزونده ده مو عین قیدا ماده لری وار دیر. بو آداما بیر قدر قوت وئریر. دوقوزونجو گون چوخ آغیر وضعیتده ایدیم. بو غازی قوروموشدو. ترپنمگه، دانیشماغا قودرتیم چاتمیردی. باشیما دهشتلی فیکرلر و دوشونجه لره هوجوم اندیر، روحیه می ازیردی. عصبیلشدیردیم، او یان بو یانا چؤنوردوم. سونرا ایسه ضعیفلیک غالب گلیر، هوشومو ایتیریردیم. خورکدن ایمتیناع اتمک، اولوم قرارینا گلیمک اولسا دا، اینسان بو یول ایله یاشاماق اوچون موباریزه اندیر و اولومدن قورخمور. بئنده هر بیر عضله غیری-ایرادی اولاراق اؤزو مو عین فعالیت گؤستریر. من ایکی قوه قارشیسیندا قالمیشدیم. ایراده ایله طبیعی اولاراق یاشاماق منیلی آراسیندا

جېدى موباريزه گندېردې. بېله-بېله تدریجی اولوم يولونا دوشمک چوخ چتېندېر. لاکین شرفی قوروماق، حاقلی اولوغونو ثبوت انتمک، نهایت، هر بېر اینسانین طبیعی حاقلی اولان آزادلیغا چاتماق اوچون اولومدن باشقا آیری بېر چاره یوخ ایدی. موختارینین گۆستریشینه گۆره زیندان مأمورلاری آلتینجی گونهدک منیم یانیم گلمهدیلر. راسخ عیناد اوزوندن بېر یاخشی خۆرک حاضیر لاییب اوتاقدا منیم گۆزومون قارشیسینا قویولماسی حاقلیندا گۆستریش وئرمیشدی. دوستلوق و منه یاردم خاطرینه آجلیق اعلان انتمیش بېر دوستومون وضعیتی مندن داها آغیر ایدی. او، یاتدیغی چارپاییدان ترینه بېلمیردی. من ایسه تام ضعیف و قوتسیز اولدوغوما باخماپاراق چوخ واخت هوشونو ایتیرمیش دوستوما یاردم گۆسترمک مجبوریتینده قالمیشدیم. زیندانی ریبسی بیزدن اینتیقام چکمک، بیزی ازمک، مغلوب انتمک و بونولا اۆز قولوزوربالیغینی باشقالارینا گۆسترمک ایستهمیردی. زیندان ریبسینین نیسبتن یومشاق اخلاقا مالیک اولان موعاونی، اوزونون اوزون-اوزادی نصیحتلری ایله روحوموزا قوروا چکیردی. بیز هوشدان گندیب بولداشلاریمیز ایسه آغزیمیزا سو تۆکهرک بیزی حالا گتیرمگه سعی انندیکلری بېر حالدا، او، هله ده اۆز ایصفاهان ضرب المثلینی و نصیحتلرینی قورتارمیردی. بو آدام شخص مننه حۆرمت انتمیش و بېرینجی آجلیق اعلانی زامانی منیم اورک خستلیگیمی سیاسی ایدارهیه یازیب بیلدیرمیشدی. بو دفعه ده بوغازیما زورلا خۆرک تۆکولمهدیگی تقدیرده حیاتیتم اوچون تهلوکه تۆرهنه جگینی بیلدیرمیش ایدی. زیندان حکیمی نندسه بو دفعه سیاستینی دگیشمیشدی. او، آغیز آچماق اوچون ایستیفاده اولونان خصوصی آپاراتینی و سایرهنی گۆتورهرک ان رحمسیز مأمورلارلا بېرلیکده کوریدورا گلدی. او، طیب کۆمکچیسینه یازیلی صورتده گۆستریش وئرمیشدی کی، زورلا آغزیمی آچسین و منه خۆرک یندیرتسین. بو وضعیتی گۆردوکده من برک عصبی اولدوم. ضعیفلیک و قوتسیزلیک بوتونلوکله یادیمدان چیخدی. اوزومده گوجلو اینتیقام حیسی، موباريزه حیسی، جاوانمردلیک و شرفیمی قوروماق حیسی دویدم. چارپاییدان قالخاراق بئله قرارا گلدیم کی، نه قدر جانیمدا جان وار، جلاد حکیمین ایستکلرینین حیاتا کئچیریلمهسینه مانع اولوم. چوخ سرت و کوبود سۆزلر دنمگه باشلادیم:

- گندین زیندان ریبسینه دئیین کی، اگر کیشیلیگی چاتیرسا اۆز و گلسین. اگر ویجدان و ناموسو وارسا بو حینایتکار ایشی اۆز و گۆرسون. بیزی نه واختادک تکلیفسیز اولاراق بورادا ساخالایاقلار... سیزین کی، ویجدانسیز قاضیلرینیز، آچاق و لیاقتسیز پروکورورلاریز چوخدور. اونلارا گۆستریش وئرین منیم اوچون اعدام حۆکو چیخارسینلار.

همیشه ریاکارلیقلا اوزونو حۆکومتین موخالیفی کیمی قلمه وئرن حکیم، بو دفعه اۆز چیرکین نیتینی ظاهیره چیخاراراق، تام معناسیندا قورو و کوبود بېر پولیسه چنوریلیمیشدی. سۆزلریمی کینایهلی گولوشلرله قارشیلایاراق، طیب کۆمکچیسینه مو عین ایشارلر وئریب چیخیب گنتدی. من اوزومده غریبه بېر زور و قودرت حیس اندیردیم. خیالیما بئله گلیردی کی، بوتون دونیا ایله دؤیوشوب هامینی مغلوب انده بیلرم. اوزومو طیب کۆمکچیسینه توتاراق دندیم: آغالار مندن ال چکیب اۆز ایشینیزین دالینجا گندین. سیز یازیق و ایرادهسیز مأمورلار اولدوغونوز اوچون منیم سیزه قارشى هنج بېر دوشمنچیلیگیم یوخدور. لاکین منه اذیت انندیکه لابود صورتده اۆز توتدوغوم قراری مودافیعه انتمک خاطرینه سیزینله موباريزه ميه گیریشمهلی اولاجام. مندن اینجیمهیین. گندین اوزونوزدن بؤوکلرینیزه چاتدیرین کی، میر جعفر دئیر: «نه قدر دیریم، نه قدر کی، زور و قودرتیم واردیر، اوزومدن مودافیعه اندهجگم. تحقیر و یا ادبسیز حرکتلره ال آتسانیز، اوندان من باشقا بېر تدبیرلره ال آتاجام.

منیم قیافه و دانیشیق طرزیم موختارینین مأمورلارینی قورخوتدو. اونلارین هنج بېری ایرهلییه گلگه جسارت انتمهدی. حکیم قاپی نین دالیندا منیم سۆزلریمی انشیتیمیشدی. او، درحال پولیس چاغیرماق حاقلیندا گۆستریش وئردی. قاپی آچیلدی، سککیز نفر هئیره پولیس بېری-بېرینین آردینجا گلیب چارپاییمین قاباغیندا دوردولار. بوتون بدنیم تیتیرمیردی. گنت-گنده اوزومو داها گوجلو حیس اندیردیم. حکیمین گۆستریشی حیاتا کئچیریلدی. پولیسلا ال-ایاغیمی مؤحکم توتوب قوربانلیق قویون کیمی اوزاتدیلار. چاپالاماق و هر جور چالیشماق هنج بېر نتیجه وئرمهدی. (جک) آدلانان خصوصی ماشینی دیشلریمین اوستونه قویوب ایشه سالدیلار. ناشیلیق اوزوندن و یاخود قصدن، ماشینی انله ایشلندیلر کی، دیشلریمین بېری سیندی، آغزیمین ایچی بېر نچه یئردن یاراندی. قورو رنژین زونتو بوغازیما سوخاندان آز قالا نفسیم کسلیلریدی. آغزیمدان قان آخماغا باشلادی. هوشومو ایتیردیم. لاکین خۆرک بئمهک حاقلینداکی قراریم بئنه ده قطعی ایدی.

بیر قایدا اولاراق زوراکي خورک وئرلن محبوسلار ایشگنجیه دؤزه بیلیمیب آلیغی سیندیر دیلار. لاکین من بئله بیر عادتیی پوزماق ایستهبیردیم. اونا گوره ده زیندان رییسینه سیفاریش گوندیرهک بیلدیردیم کی، سیاسی ایداره نین ریسی منی چاغیریب وضعیتیه بئیشمهسه آج قالماغی داوام ائتدیره جگم. سیز بئنه ده اؤز جلالدیغینیزی داوام ائتدیرمک مجبوریتینده قلاجاقسینیز. بئله بیر وضعیت اوج گون ده داوام ائتدی. سیاسی ایداره نین ریسی بیلدیرمیشدی کی، بئله بیر وضعیتیه منی اصلا قبول ائتمه یه جکدیر. من ده اؤز قطعی قراریمی بیلدیرمیشدیم. نهایت، چرشنه گونو منی شهره ایستهدیلر. ماشیندا دایانا بیلیمک، یولدا هوشومو ایتیرمه مک خاطرینه یولداشلارین مصلحتی اساسیندا، پولیس ایشه قاریشمانان، آلیغی پوزوب بیر آز سود ایچدیم... بو آلیق اعلانی شوبه سیز کی، منیم ساغلاملیغیم اوچون چوخ آغیر باشا گلدی. بیر نچه آی یاتاقدا قالدیم. قووممی بوتونلوکله ایتیرمیشدیم. لاکین بو آلیق اعلانی سیندیرماق فیکرینی بوشا چیخارماق نوقطه یی-نظریندن اولدوقجا اهمیتلی ایدی. سایر محبوسلار نهایت، باشا دوشدولر کی، همین یول ایله زیندان مأمورلارین سون تدبیرینی ده پوچا چیخارماق اولار.

## داها بیر موفقیته کوتلوی آلیق اعلانی

حبس خانادا ساخلانیدیغیمیز مودتین دوقوزونجو ایلینه دک اهمیتلی آلیق اعلانی اولونمادی. سیاسی ایداره نین مأمورلاری دئیردی کی، ایراندا بو مساله آرادان قالدیریلما لیدیر. آلیق اعلان ائتمگه اهمیت وئرسک، باشیمیزا هر گون موختلیف اویونلار آچیلماق، محض همین نوقطه یی-نظرین آلیق اعلانی یولو ایله چوخ اهمیت سیز طلبلری بئله قبول ائتمیردی. بونا باخمایاراق بیز دوز ایکی ایل مودتینده داها گنیش بیر آلیق اعلانی اوچون زمینه حاضر لایبیردیق. محبوسلار داخلی ایختیلافلار و کیچیک چکشمه لر اوزریندن بیرگه آلیق اعلان اولونماسینا حاضر اولموردولار. هر آدم بیر بهانه گنیردی. زیندان ریسی ایسه اؤز تضییقینی گونو-گوندن آرتیرماق ایدی. کوریدورلاری چوخ محدود ائتمیشدی. خسته خانایا گنتمگه ایجازه وئرلمیردی. خورکلر گوندن-گونه آز الیر و پیس لشردی. قبالار گنندیکجه داها کثیف ساخلانیلیردی. وضعیت او قدر گرگین ایدی کی، حاماما گندن و اخندا آیری کوریدورلارداکی وضعیتیه اؤیره بیلیردی. پولیس باشچیلاری اؤز حدلرینی آشمیشدی. هر هانسی عادی پولیسین بیر کلمه سوزو ایله بیزی آیلارلا قارانیق اوتاقلاردا ساخلایبیردی. کیچیک بیر بهانه اوستونده منی اوتوز دورد گون قارانیق اوتاقا سالدی. زیندان بوتونلوکله جاسوسلارین، موفتیشلرین ایله کچمیشدی. پول خرجه یین، زیندانین وضعیتیه حاقیندا پولیسه راپورت وئرن آدمالار آزاد بوراخیلیردی. بو ایشلره قول قویما ییب، بویون اگمه یین بیزیم کیمی محبوسلارین وضعیتیه ایسه دوزولمز ایدی.

زیندانا قزنت گنیریلمه سینی ده قاداغان ائتمیشدی. سیاسی محبوسلارین بیر چوخو اوچون اهمیت سیز گلیر منبعی ساییلان پاپیروس بوکمک کارخاناسینی دا باغلامیشدی. سیاسی محبوسلار زیندانین کارخاناسیندا ایشله مک ایمکانی وئرلمیردی. مادی و معنوی وضعیتیمیز گونو-گوندن پیس لشردی. نهایت، بیر گون حامامدا سیاسی محبوسلاردا بیر ایله حامام ریسی آراسیندا خوشا گلمز دئییشمه باش وئردی. هامام ریسی محبوسو سویدو. او گونهدک سو یوش ائشیتمه ییش سیاسی محبوس بئله بیر وضعیتیه دؤزه بیلیمز دی. دیگر طرفدن سو یوشه معروض قالان شخص، یعنی اسدالله شریفی تامامیله تقصیر سیز، بی طرف و غرض سیز بیر آدم ایدی. اونا ایصفا هاندان توتوب قصره گوندیرمیشدی. اوج ایلدن آرتیق حبس اولدو. وکیل، محبوسلاری اینجیتمک یولو ایله اوزو اوچون یئنی مقام و روتبه الده ائتمک ایستهبیردی. نهایت، دانیشیق لار اوجالیدقا یئنیجه سو یونوب حاماما داخل اولماق ایستهمین یئندینجی کوریدورون محبوسلاری حامام ریسی وکیل دی دؤرله دیلر. وکیل چوخ قورخویا دوشموشدو. شریفی اونا دؤیمک ایستهبیردی. لاکین بو، محبوسلار اوچون الونریشلی دئییلدی. بیز حامامدان خاریچ اولدوق. وکیل ایسه احوالاتی راپورت وئرگه گنندی. محبوسلار او یاندان بو یاندان بیغیشیب بیر گوشه ده همین مسالهنی موداکیره ائتمگه باشلادی. هامی نین فیکری بیر ایدی. هامی ایستهبیردی کی، بئنه ده کوتلوی آلیق اعلانی یولو ایله مأمورلارین اوزباشینالیغی نین قارشیمی آلیسین. یواش-یواش مساله بؤیودو. نهایت، تکلیف لری مو عین ائتمک، زینداندان بوراخیلماق فیکری اورتایا آتیلدی. کوریدورداکیلر ایکی دسته یه، موافیق و موخالیف دسته لره آیریلدی. کوریدوردا دانیشیق لار هله قورتارما میشدی. بیردن قاپی آچیلدی. کاسالارا دولدورولموش قوروتلو شیله لری بئنه گنیردی. داها موداکیره اوچون اخت قالما میشدی.

هر كس در حال اوز را ييني بيلدير مهلي ايدي. خوركلري بولوشدورن كيمي، تقريبن اوتوز كاسايا هنج كس اليني وورمادي. خوركلري گنري اپارديلار. نيرومندين ساغ الي حساب انديلن ناييب گورجويه بو حاقتا معلومات وئرديلر. او هميشه اولدوغو كيمي يئنه ده باشدان-اياغا هده-قورخودان عيبارت اولان نيطقيني ايشه سالدې، لاکين محبوسلارين قرارې جيدي و قطعي ايدي.

همين گون اليميزده اولان واسيطهلردن ايستيفاده اندهرك آجليق اعلاني نين باشلانماسيني ايکينجي، دوردونجو و سگيزينجي کوريدورلاردا ساخلانيلان محبوسلار چاتديرديق. او کوريدورلاردا دا بير سيرا محبوسلار بيزه طرفدار چيخديلار. آجليق اعلاني دئمک اولار كي، اوزونه کوتلوي خاراکتئر آلدې. موخالفلر مجبور قالاراق اوز اوتاقلارينا گنديب سسلريني چيخارماديلار.

هله آجليق اعلان اولماميشدان اول، نيرومند تزه زيندان رييسي اولموشدو. موختاريدن محدود انديلمز صلاحيت آلميشدي... بيز ياخشې بيليرديک كي، کيچيک بير بهانه، شرايطه اويغون اولمايان هر هانسي بير حرکت، يئرسيز هاي-کوي بوتون ايشلري کورلاياجاق و بوتون چکيلميش زحمتلر هدره گندهجکدير. بونا گوره ده هامي پوليسله علاقه ساخلاماقدان چکينهرك اوز اوتاغيندا تک اوتورموشدو. ايلک عومومي آجليق اعلاني كيمي بو دفعه ده هامي نين سوزو بير ايدي: «يا تکليفيميز موعين انديلمهلي، يا دا هاميميز اوله جگيک».

نيرومندين جورجور هده-قورخوسو هنج بير نتيجه وئرمهدي. پوليسله هنج كس دانيشماغا حاضير اولمادي. بيزي قورخوتماق اوچون رسمي تحقيقاتا باشلايب بيريني ديگرينين آرينجا ايستينطاقا چکيرديلر. قاباقچادان هنج بير شرط اولونماسا دا، آجليق اعلان انتميش بوتون محبوسلارين سوزو بير ايدي. زينداندا كي جاسوسلار داخلي تفرقه و موخالفتدن ايستيفاده انتمگه و بونولا آجليق اعلاني حرکتيني نين داها گننيس ياييلماسينا ايمان وئرمگه چاليشيرديلار. نئچه نفري ايستينقا انتمکله دئمک اولار كي، هنج كس جاسوسلارين سوزونه اهميت وئرمهدي. اولار وضعيتي بنله گوردو كده سسلريني كسديلر.

نيرومند هله ده زيندانين بوتون داخلي ايشلريني تام صورتده الينه آلا بيلمه ميشدي. بونا گوره ده پولكونيك راسخين آلآتيلاري و همكارلارينين بو آجليق حرکتيندن او قدر ده آجيقلاري گليردي. گنتديكجه ديگر کوريدورلاردا ساخلانيلان محبوسلار دا اعتبار سسلريني اوجالتديلار. نيرومند چوخ بويوك بير اود ياندير ميشدي. بوتون محبوسلار اوز گلجكلريندن قورخوردولار. صؤحبت داها سرت تدبيرلرين حياتا كنجيريله جگيندن گنديردې. نيرومند دئميشدي كي، هاميني عادي کوريدورلارا دولدوراجاق. سياسي محبوسلاري دا اوغرو و يولكسنلرين وضعيتينه سلاجاقدير. او، دئيردي كي، يالنيز بير دست پالتار و ياتاقدان باشقا سياسي محبوسلارين دا بوتون شئيلريني علاجاقدير... نفعت چيراقلاريني، خورک قيزديرماق اوچون ايستيفاده اولونان پيريموسلاري بيغيب اپارميشديلار. بوتون كيتابلارين، ژورناللارين، كاغيز و كار انداشين بيغيلاجاغي گوزله نيلنردي. روشوتخورلار و بختياري خانلارينين ساخلانيلديغي يئددنجي کوريدور اوچون نظرده توتولموش گوزشلتلر بوتونلوكله لغو اولونموشدو. دانيشماغا، اعتبار سسلريني انتمگه هنج كسين جسارتي چاتميردي. اوزون مودتلردن بري زينداندا ساخلانيلاراق بير دري و سومويو قالميش سياسي محبوسلار بنله بير تهلوکله و اختدا آجليغا آل آتماقلا موباريزه به باشلاميشديلار. يئنه ده شيرين جانيميزدان باشقا آيري بير سيلاح و موباريزه واسيطه ميز بوخ ايدي. هامي ضعيف، آريق، خسته و تاقئتسيز ايدي.

عادي گونلري چوخ چتيليكه باشا ووروردوق. خورک يئمهمک نتيجه سينده بير چوخلاري تاقئتدن دوشموشدو. كنجميش آجليق اعلاني و اختيندا اولدوغو كيمي بو دفعه ده هنج شئي يئميرديک. لاکين بو دفعه قوه ايينه سي وورولماقدان ايمتيناع انتمه ديک. دوردونجو گون يئددنجي کوريدوردا محبوسلارين سسي اوجالدي. لورلارين باشچيلاري بيلديريرلر كي، گوناھسيز بير دسته اولنارين گوزو قارشيسيندا آجيدان اولدوگو شرايطده خورک يئنه بيلملر. طايفا باشچيلارينين بو سوزلرينه موختاري و نيرومند اعتيناسيزليق گوسترسهلر ده او، بيزيم اوچون چوخ فايده لي اولدو. بو سوزلري انشيتمکله ايراده ميز مؤحکلندي. داها چوخ مواقيمت گوسترديک. نهايت، نيرومند بيزلردن بش نفريني چاغيريب قيسا مودت عرضينده قطعي جاواب وئرهمگي باره ده ويجدانلا سوز وئردي. آجليق اعلاني حرکتيميز مو فقيتله قورتاردي. بنله ليکله دو قوز ايل تکليفيميز موعين اولونمادان زينداندا ساخلانيليدقان سونرا نهايت، ايشلريميزي محكمه يه گوندرديلر. محكمه ده ايشلره نئجه باخيلماسي باره ده سونرا معلومات وئرهمگيک.

## محبوسلاری نئجه اولدوروردولر

زیندان داخیلبنده بعضاً آدمین روحو کیچیلیر. او، مؤوهوماتچی اولور. هر هانسی بیر حادیثمیه خصوصیه قیمت وئریر. او، بوتون انشیتدیکلرینی اوز نظرینده آیری جور معنالاندیریر و تعبیر اندیر. محبوس حتا، کولگین اسمه سیندن، آغاج یارپاغی نین یئره دوشمه سیندن، عادی سترچهنین اوچماسیندان، کیچیک حنیوانلارین سسیندن اوزو اوچون مو عین نتیجهلر چیخاردیر و اونلاری اوز موقدراتی ایله علاقه لندیریر. نوخود فالی، حافظ و سعدینین اثریندن فال آچماق، ایستیخاره اتمک، یوخولاری تعبیر اتمک، الین ایچینده کی خطلری اوخویوب اویرنمگه چالیشماق محبوسلارین دنمک اولار کی، گونده لیک ایشلری ایدی. بو ایشلر بعضاً اونون اورگینی ساکیلتشدیریر، اومیدینی آرتیریر، بعضاً ایسه مایوس و اومیدسیز اندیردی. یولداشلاریمیزدان بیرری آغیر خیالا دالماق خسته لیگینه توتولموشدو. او، هنج کسه قوشولمور، همیشه بیر گوشده اوتور اراق دیزلرینی قوجاقلاییر، اوزون-اوزادی فیکیر و خیالا دالراق اوزونو یوروردو. بیز اونو بو تهلوکملی وضعیتدن خیلاص اتمک اوچون چوخلو چالیشیردیقا دا موثیت نتیجه الدهه ائده بیلیمیردی. گونلرین بیر گونونده او، تصادوفن بیر محبوسون الینده حافظین اثرینی گوروب اوندان خاهیش ائتمیشدی کی، بیر فال آچسین. فال آچارکن حافظین (ایتمیش یوسیف یئنه ده کنعانا قاییدار، غوصه ائتمه) میصر اعسی ایله باشلانان مشهور غزلی چیخمشدی. ساده گنج بو تصادوفن اورکلنمشدی. او گوندن اعتبارن او، بوسوتون دگیشمرک، بیر-ایکی هفته دن سونرا زیندانین ان یاخشی ایدمانچیلاریندان بیرینه چنوریلدی. او، خاریجی دلیل ده اویرنمگه باشلادی. گوشه نیشینلیک خسته لیگیندن اوزونو خیلاص ائتدی. فیزیکی، ذهنی و مدنی فعالیت ساحه سینده قدم قویدو.

قئید اتمک لازیمدیر کی، همین حادیثمین عکسی ده باش وئره بیلردی. موناسیب اولمایان بیر فال مو عین محبوسو اومیدسیزلیک و مایوسلوک گیرداینا سووق ائدرک، اونو تاقتدن سالیردی. یازیق سنید محمد تنهانین باشینا محض بنله بیر حادیثمه گلدی. خاریجده اونون یالینز بیر آناسی وار ایدی. بو یازیق آنا بیر ایل ایدی کی، ایصفاهاندا قالاراق اوز اوغلونان خبرسیز ایدی. نهایت، زیندانا ساخالنیمیش بیر یولکسن بوراخیلیدقان سونرا تصادوفن سنید محمد تنهانین حبسه آلینماسی خبرینی اونون آناسینا چاتدیرمیشدی. بو بدبخت قاری اولرده قوللوقچولوق اتمک و پالتار یوماق یولو ایله بیر طهر حیات سورورموش. او، اوغلونون توتولماسی خبرینی انشیتدیگده اوزونو بیر طهر تنهرانا چاتدیریر، چوخلو زحمتدن و اوچ آي اواراچیلیدقان سونرا، نهایت، قصر زیندانینا گلیب، دمیر معجرلر آراسیندان اوغلونو گوره رک اونون سارالمیش اوزوندن اویوب دئمیشدی: «آنان سنه قوربان اولسون، اینشالله تنزلیکله سنی بوراخاقلار. قاپیداکي پولیسله دانیشدیم. او، سنین تنزلیکله بوراخیلجاغین حاقدینا منه سوژ وئردی. غم ائتمه، یئنه ده سنین یانینا گله جگم. آل بو کؤینگی گئی. ایکینجی دفعه گلنده سنین اوچون ایپ کؤینک توخویوب گئیرمگم. قاباق قیسا گئدیر، قوی سنه سوپوق اولماسین...»

سنید محمد تنها آناسینان آیریلاندان سونرا بیر-ایکی هفته اومیدلی و فرحلی یاشادی. اوچونجو هفته یئنه ده داریخدی. دوردونجو هفته یئنه ده نیگاران اولدو. هفته لر، آیلار اوتوب کنچدی، آنادان بیر خبر چیخمادی. او، زیندان ایدارمه سینده موراجیعت ائتمه ده قناعت لندیرجی جاواب آلا بیلمه دی. سیاسی ایدارهنین ریسی پولکونیک سیفه-عریضه یازدی... عریضه ده آناسی نین چاغیریلماسینی طلب اندیردی. انشیتدیگیمیزه گوره سنید محمد تنهانین آناسی هله ده تنهراندا ایدی. او، هر گون سیاسی ایدارمه گئدیر، ایکینجی دفعه اوز اوغلونو گورمگه ایجازه وئریمه سی اوچون چالیشیردی. لاکین آغایی پولکونیک سنیف-ین اورگی داشدان و پولاددان مؤ حکم ایدی. سیاسی ایدارهنین مأمورلاری قوجا آنانین دوشوندن ووروب انشیکه سالیردی لار. نهایت، بو قارینی چاغیریب دئمیشدی لر کی، عبث یئره پولیسه درد-سر وئرمه، سنین اوغلون بوراخیلما یاچاق. بوتون نیجات و خیلاص یوللاری اوغلونون اوزونه باغلانمیشدیر. بو وضعیت آرتیق گنج فهلمنی تاقتدن سالمیشدی. بیزیم و سایر یولداشلارین نصیحتلری اونون روحیه سینده تاثیر گؤستره بیلمه دی. بیر گوشه یه چکیلیب خیال و دوشونجه لر دنیزینه غرق اولدو. بیر آیدان سونرا او، دلی اولدو. داها بیر نئجه گون سونرا انشیتدیگ کی، زیندان جلالداري سنید محمد تنهانی دا علم الدوله قاپیسیندان چیخاریب آدسیز قهرمانلار قبریستانینا آپارمیشلار. بنله جینایتلر تورتیمش آدمالار هله بو گون ده ایش باشیندا دیرلار.

سیاسی محبوسلارین ایکینجی قوربانی محمد دادیزاده (انزابی) اولموشدور. بو گنج یوخسول بیر عایلهده دوغولموش، هله کیچیک یاشلاریندان عذاب-اذیته و چتینلنکله عادت ائتمیشدی. او، اوز قوجا آناسینی، باجی و قارداشلارینی دولاندیرماق اوچون گنجه-گونوز چالیشیردی. ایبتیادی مکتبده درس دئییردی. بعضی تیجار تخانالاردا میرزملیک و محاسبلیک وظیفه لرینده ده ایشله میشدی. بوش واختلاریندا ایسه شعر دئییب مقاله یازاردی. اونون یاخشی ایستعدادی پارلاق گلجهگه مالیک اولدوغونو گؤستریردی. هله چوخ گنج یاشلاریندا گؤزل اخلاقی، مولایملیگی و صمیمی لیگی سایه سینده چوخلو دوست قازانمیش و هامی نین سئویملیسی اولموشدو. زینداندان ساخلانیلدیگی ایکینجی ایله قفلتن خسته لندی. او، دایما قوسور، شیدتلی قارین آغریلاری چکیردی. بو وضعیت جمعی بیر نچه ساعات عرضینده انزابینی تاقندن سالدی. چوخ چالیشیدقان سونرا اونون گؤروشونه گنتمک اوچون ایجازه آلا بیلدیم. رنگی قاچمیش، اوزو آریقلامیشدی. لاکین سیماسیندا هنج بیر وحشت و نیگار انلیق گؤرونموردو. اوتاغا گیرن کیمی گولهرک دندی: یاخشی گلیب چاتدین، وضعیتیم دئیسن آغیردیر. دئییرلر کور باغیر ساغیم چیرکله ییب پارتلامیشدیر. نهیین بهاسینا اولورسا- اولسون جراحیه عملی آپاریلما یلیدیر. باشیم چوخ برک آغریبیر، قارنیمین آغریسی سانکی آزالیب. شعرلریمی محمد نونه کرانییه تاپشیرمیشام. ائلهیه بیلسن اونلاری زینداندان چیخار.

زینداندان اولدوغوموز ایلك دؤورلرده خسته یولداشلارا اوزوموز خیدمت گؤستریردیک. زیندانی حکیمی محبوسلاردان بیر یی ایدی. او واخت بیزیم اوچون بئله بیر ایجازه وئر یلیردی. زیندان حکیملری محبوسلاری اوزلری مو عالیجه اندیردیله. سونرا ایسه بو کیچیک ایمکان دا الیمیزدن آلیندی. خسته محبوسلار قدیم دؤورلرین دوستقابانلاریندان داها کوبود، داها اخلاقسیز، داها جینایتکار اولان برانده لرین، دوکتور احمدیلرین، دوکتور خسرو خاورلرین ایله دوشدولر. اونلار خسته لره داوا-درمان عوضینه سؤیوش وئریدیلر. آغیزیندا بیر قیزیل دیشی و یا اگنیده بیر دست تمیز پالتاری اولان آدم اوزونو بو حکیملرین الیندن خیلاص انده بیلمزدی. دوکتور احمدی قیشدا خسته محبوسلاردان بیرینی خیطده ساخلایراق دونورموش، سحر ایسه اونو سس-سبیز-صداسیز علیم الدوله قاپیسیندان قبر یستانا گؤندریمک ایسته ییرمیش. گونورتایا یاخین مئتی چیخاران زامان معلوم اولموشدور کی، خسته هله ده اؤلمه میشدیر. دئییلدیگینه گور، بو جینایت یالینیز محبوسون بیر دست یاخشی پالتاری و نچه تومن پولو خاطرینه حیاتا کنچیر یلمیشدیر.

دادیزاده (انزابی) عؤمرونون سون دقیقه لرینده بئله گولر اوزلو ایدی و ظرافات اندیردی. بیر سیرا مرحمتلی. سوزلردن سونرا دندی: آغایی (سین) بئنه ده منیمله دوکتور جاسینا رفتار اندیر. او منی کؤلوم ایسته دیگی شئی بیئمگه قویمور، رنژیم ساخلا ماغا مجبور اندیر. من ایسته ییرم اولنده ده آزاد اولوم. درمان و لیموناد نهیه لازیمدیر. حالیمین گنتدیگجه یاخشیلاشماسینی حیسن اندیرم. دئیسن قیزدیرمام یوخدور...

الیندن توتدوم. اللری سویموشدو. نه قدر چالیشدیم نبضینی تاپا بیلمه دیم. من اونون یانیندان چیخاندان بیر نچه دقیقه سونرا جراحیه عملیاتی آدی ایله خسته نی زینداندان گؤتوروب آپاردیلار. جانسیز بیر جسد پولیس خسته خاناسینا تحویل وئر یلیدی.

بو کدرلی حادثه دن ایکی-اوچ آی اول انزابی نین آناسی اوز اوغلونو خیلاص ائتمک اوچون تئهرانا گلیمشدی. او، بو ایش اوچون بیر چوخ ایدارلره گنیدردی. بیر گون گوروش زامانی دئییردی: «بالا، من کی، فارس دیلینی بیلیمرم، سؤزومه هنج کس قولاق آسمیر. سیرا گون پولیس ایدارسی ریسی نین آز قالا ماشینی نین آلتیندا قالاچاق ایدیم. نهایت، عریضه نی اونا چاتدیردیم. ایکی-اوچ گون اول سیاسی ایدارمه گنتمیشدیم. اورادا منیمله چوخ پیس رفتار اندیلر. پولیس یومرو قلا دوشومدن ووروب منی چوله آتدی. بئنه ده سیاسی ایدارمه گنیدرم، بئنه ده گنده جگم، سنی آزاد اندنه قدر گنده جگم».

باشقا گوروش زامانی قوجا آنا بویوک سئوینجه اوغلونا دئییردی: «پولیس ایدارسی نین ریسی سنی بوراخماق حاقیندا سوز وئر میشدی...»

بو حادثه دن بئش آی سونرا یازیق آناتین اورگی تاب گتیرمه یهرک اوز ائو اشیالارینی ساتیب بئیندن تئهرانا گلدی. بو دفعه داها او عریضه وئر میر، اونا-بونا یالوار میردی. اوغلونون اولوم خبرینی انشیتیمشدی. بالاسینی ایتیرمیش شیر

كيمي ناله انديردي. او تحقيردن، حتا اولومدن ده قورخموردو. داها هئچ كس اونون سينه سينه يومروق ووروب چوله آتماغا دا جورأت ائتميردي. او اوز اوغونو ايسته بيردي.

- او غلومو اولدور موسونوز، هئچ اولماسا اونون مئيتيني وئرين. هئچ اولماسا اونون قيريني منه گؤسترين...

قوجا ارواد پوليسلري تحقير انديب، سؤيوردو. او، اوز ضعيف و تيترك اللري ايله جلالداري بوغماق ايسته بيردي. بونولا اورگينده كي حسرت آلونو سؤندورمگه چاليشيردي.

- سارايي اود توتوب يانسين، اورگي كاباب اولسون، جيگري منيم جيگريم كيمي آلوانسين، -دئيب هاراي چكيردي. نهايت، آنانين اينه بير دست كؤهنه پالتار وئريب يولا سالديلار.

## دوكتور اراني نين اولدورولمه سي خبري

يندديجي كوربيوردا آرتيق اوجا گولوشمهلردن، شوخ ظارافاتلاردان اثر گؤرونموردو.

سياسي محبوسلار گيزلي واسيطه لر ايله الدهه ائتديكلري كاغيز، كيتاب و كار انداشي دا بير كنارا قويموشدولار. هئچ كس گونده ليك مشغله سي ايله ده باشين قاتميردي. هر طرفي تام اولوم سوكونو بوروموشدو. احساساتلي باشلار آشاغي ساللانيب، آلولو اوركلر محزون و توتقون ايدي. هئچ كس باشقاسيندان بير كلمه سؤز سوروشماق، ياخود اوز نيگار انليغيني اوز ياخين دوستونا بيلديرمك، بو هيچانلي خيرين دوغرو اولوب-اولماسيني موعينلشديرمك ايسته بيردي. هامي ياييلميش شايه نين دوزگون اولاييله جگيندن قورخوردو.

حتا، او گون هئچ كس حيطه چيخماق، تزه هوا آلماق دا ايسته بيردي. كوربيورلاردا گزن بوخ ايدي. حتا، حيطه چيخماق ايمكانيندان بير دقيقه ده بئله غفلت ائتمه ين سردار رشيد كوردوستاني ده اوتاقدان باييرا چيخميردي.

محبوسلارين چوخو آغلايير، اونلارين كدرلي اوركلري كين و اينتيقام حيسي ايله دولموشدو.

اونلار بير-بيرينين گوزونه بئله باخا بيلميرديلر. انشيتديكلري خبرين دوغرو لوغونو بيلديرن هر هانسي بير علامتي گوروب مأيوس اولاجاقلاريندان قورخوردولار. اوركلر بير ايدي. هامي نين حيسي اتيني بير قوهه هيچانلانديردي.

هامي بير جور فيكيرلشير، بير جور حركت اندير، بير جور اينتظار چكيردي. بدبخت حاديه دنمك اولار كي، هاميني واحيد شكله سالميشدي.

گونورتايا بير ساعات قالانداك هئچ كس يئمك-ايچمك فيكرينه بئله دوشمهدو. عصييليكدن هامي نين بوغازي قوروموشدو. نهايت، گونورتا رادملرينده هميشه گولوشو ايله زيندان موحيطيني لرزميه گئيرن (ي) زيندان قاييسي نين سلكيز قات دمير معجلرلي آرخاسيندا گوروندو. او، قارا عباسي آلتيندا بوزوشموش، گوزلريني يئره ديكميشدي. داها هميشه كي كيمي شن گورونموردو. چوخ جيدي و سون درجه كدرلي ايدي. سانكي باشينداكي آغ توكلرين سايب داها دا چوخالميشدي.

نهايت، او ايچري داخيل اولدو. هئچ سؤز دنمك ايسته بيردي. لاكين محبوسلار اينانماق ايسته ديكلري حاديه نين باشا دوشدولر. او، بيزه طرف گلmeden اوز اوتاغينا گئتدي. يولدا دا هئچ كيمله دانيشمادي. بير دقيقه دن سونرا قتل حاديه سي بوتون تفصيلاتي ايله زيندانا ياييلدي. معلوم اولدو كي، دوكتور ارانيني نچه آي بوندان اول تيف خسته ليگينه توتولموش بير محبوسون ساخلانيلديغي اوتاغا سالميشديلار. او، همين يئرده درحال خسته لنيب زيندان خسته خاناسينا كؤچورولموشدو. قوهوملاري و دوستلارينين تاكيدينه باخمايلاق، ائودن اونون اوچون يئمك، داوا-درمان، حتا مئيوه گئيريلمه سينه ايجازه وئر مەيشديلر. قيرخ درجه قيزديرمانين ايچرييسينده اولان زامان اونا كينين ايگنه سي ووروب اولدورولموشدولر.

بو حادېتهن بير ساعات سونرا، زیندانیڼ بوتون کوریدور لاریندا گیزلي ماتم بیغینجاقلاري تشکیل اندیلدي. من بیر چوخ بو قبیل ماتم بیغینجاقلاري گورسم ده، قنید انتمه لیم کی، ارانی په حصر اندیلمیش ماتم بیغینجاغي اونلارین هنج بیرینه اوخشامیردی. بو ماتم مراسیمینده هامی نین سیماسیندا اینتیقام حیسی دویولوردو. باخیشلار محزون، غضبلی و دهشتلی ایدي.

محبوسلارین انندیکلری حرارتلی نیطقلر آدامین عصبلرینی تیتره دیر و هیجانلانیدیردی. هامی دوکتور ارانی نین قصدن مو عین پلان اساسیندا اولدورولمه سینی باشا دوشوردو. هامی دوشونوردو کی، زیندان ریسی بو یول ایله ایران آزادیا هلا رینی باشسیز و رهبرسیز قویموشدور.

## پولکونیک فولادی و اونون یولداشلاری

من زیندانا پولکونیک فولادی نین اوزونو گورمه دیم. حبسه آیندیغیم زمان آرتیق اونو گوللمه میشدیلر. من اونون یولداشلاری ایله راستلاشیدیم و اوزون مودت اونلار لا یاخیندان علاقه ساخلا دیم.

فولادی نین سیماسی و خاطره سی محبوسلارین یادیندان هله چیخمامیشدی. اونلار بو باره ده منه چوخلو سؤزلر دانیشدیلار. تأسوف کی، اون بیر ایل مودتینده باشیمیزا گلن دهشتلی حادیه لر نتیجه سینده اونلارین بیر چوخونو یاددان چیخار می شام. بورادا یالنیز بیر سیرا اهمیتلی مساله لری، دومانلی شکیده ذهنیمه قالمیش بعضی حادیه لری شرح انده جگم.

عومومیتله بوتون محبوسلار فولادی نین چوخ رشادتلی و متانتلی بیر ظایبط اولدو غونو قنید اندیر دیلر. حبس اولوندو غو و ایستینطاق اندیلدیگی مودته اصلا ضعیفلیک گؤستر مه میشدیر. او، اعدام اندیله جگینی یاخشی بیلیردی. لاکین بونا اصلا اهمیت وئر میردی. دنیلدیگینه گور، گوللنه جگی اونا خبر وئر یلن گنجه ده، چوخ متین و ساکیت ایمیش. اونا هنج بیر هیجان و قورخو علامتلی گورونمه میشدیر. او، باشینی و اوزونو قیر خدی ریب، تره لیباسلارینی گنئیپ، حتا، اوزونه عطیر ده وورموشدو. اعدام آریلارکن هامی ایله ویدا علا شیب فاتح بیر عسکر کیمی یولا دوشوب گنتمیشدی. دنیلدیگینه گوره گوللنمه زمانه آتش حؤکمونو ده اوزو وئر میشدی. علیمردان خان بختیاری نین، خانابا خان اسعدین و دوکتور ارانی نین قهرمانلیقلا هلاک اولونمالاریندان اول، فولادی سیاسی محبوسلارین قهرمانی سایلی ردی. آدلاری قنید اولونان شخصلرین فداکارلیقلاریندان سونرا فولادی نین مؤوقعی ایکینجی و اوچونجو یئره کئچدی. تدریجله محبوسلار اونون آدینی یاددان چیخار دیلار.

«هایم» دا زیندانا یئددی ایل مو قاویمت گؤستر دی. او، فولادی نین یولداشلاریندان ایدي. واختی ایله قرئت مودیری اولموشدو. «هایم» چوخ دیقته لایق بیر اینسان ایدي. او، تام یئددی ایل مودتینده اوز سوزونون اوستونده مؤحکم دایاناراق موستنتیق لرین سوالینا جاواب وئر مگه حاضر اولمادی.

او دئییردی: «حبس اندیلدیگیم واخت من شورا مجلیسی نین وکیلی اولموشام. توخونولما مازلیق قانونو منه ده عایدیر. بوتون سیاسی ایشلره قاریشا بیلر دیم. بوندان علاوه، من حربچی اولمادیغیم اوچون ایشیمه حربی محکمه باخا بیلمز».

بو اعتبارلارینا باخما یاراق اونون ایشینی حربی محکمه یه وئر دیلر. محکمه-«هایم» اوچون مو دافیه وکیلی تعیین انندی. نهایت، یئددی ایل عذاب و اذیت چکدیکدن سونرا اونو اعدام انندیلر.

او گونلرده بیز یئنیجه حبسه آینمیشدیق. بو حادیه بیزه چوخ درین تاثیر انندی. آخی، بونا نه آد وئر مک اولاردی؟ بیر آدمی یئددی ایل ایشگنجه و عذاب آلتیندا ساخلا دیقدا سونرا نهایت، مو حاکیمه سیز، مو دافیه یه ایمکان وئر یلمه دن اعدام انده سن. اوللر بو ایش بیزه چوخ تعجوبلو گلیردی. لاکین سونرالار یاواش-یاواش عادت انندیک...

قصر زیندانی نین تیکینتسی باشا چاتمازدان اول منی ده ایکی نؤمره لمی موقتی حبسخانادا واختی ایله «هایم» بِن ساخالاندیقی داخامادا حبس انتدیله. او، بو قارنلیق داخمانین دیواریندا اؤز دیرناغی ایله آشاغیداکی سؤزلری یازمیشدی: «ایران! ائی عزیز وطن! سن هئج واخت سعادتته چاتما یاچاقسان! اونا گۆره کی، سنین اوغوللارین پوزغون اولموش و آلچالمیشلار».

سؤز یوخ کی، بو سؤزلرین تاثیر قودرتی زامان و مکاندان آسیلی اولاراق فرقله نیر. یئنیجه زیندانا دوشدوگوم واخت همین سؤزلر منه چوخ درین تاثیر انتدی. اؤز-اؤزومه دندیم: «هایم» دوز دئییر. ایرانین اوغوللاری حقیقتن پوزغونلاشمیش، اونلارین ایگیدلیک و کیشیلیگیندن اثر و علامت قالمامیشدیر. چوخ تعجوبلودور. بیر میلّت بو قدر آز غینلیغی، ظولم و تجاوزو گۆره-گۆره سسینی چیخارمیر، دؤزور، یئنه ده دؤزور! شوبه سیز کی، بو اخلاقی دوشگونلوک اولکهنی فلاکت و بدبختلیگه سؤوق ائتمگه بیلمز.

«هایم» زیندانا اولدوغو بوتون مودتده قاپینی باغلایب هئج کس ایله دوستلوق ائتمیردی. یالنیز گنجملر اؤز سو قاپینی تاپماق اوچون پولیس ایله بیر یئرده باییرا چیخیردی. یای فصلینده، هوا آچیق و بولودسوز اولان گنجملرده، بوتون محبوسلار یاندیقان سونرا «هایم» عبانی باشینا چکمرک حیطه چیخیب اوزون مودت بیر گوشه ده دایانیردی. او، بیر دونیا کدر و غوصه ایله اوجسوز-بوجاقسوز سمالاری، اولدوزلاری سنیر اندیردی. او واخت زیندانا کیتاب اوخوماق هله قاداغان ائدیلمه میشدی. «هایم» گنج-گوندوز دایما اؤز واختینی کیتاب موقالیعه سی ایله کنجیردی. او، فلاماریونون «عمومی هنیات» ادلی کیتابینا داها چوخ مارق گؤستریردی. او، سما جیسیملرینین حئیرتلندیرجی، عینی حالدا دقیق قایدا-قانونلا حرکت ائتمه سینی اؤیرهنیر، فرانسوز عالیمنین گنیش باخیشلاری ایله اوجسوز-بوجاقسوز سمادا خار دالدان دا کیچیک گورونن یئر کورسه سینی و اونون ساکینلرینی ایستئهزا اندیردی. «هایم» رسمی صورتده عالی تحصیل آلامیشدی. لاکین دایما عومرونو موطالیعه ده و کیتاب اوخوماقدا کنجیرمیش بیر آدم ایدی. فارس دیلینی، عرب دیلینی شام لهجه سینی یاخشی بیلیر و دانیشیردی. فرانسوز و اینگیلیس دیلرینی ده کیتابلاردان ایستیفاده ائتمک حودودوندا بیلیردی. او، هئج ده خیال ائتمیردی کی، آخیردا اعدام اولوناجاق. اونون باجیلارینا منیم چوخ اورگیم یاناردی. بو یازیق قادیلار یئددی ایل مودتینده اونا یئمک داشیدیقان سونرا بیر گون نهایت، بئله جاواب آدیله. «موسیؤ هایم داها قصرده دئییل، هدر یئر اوزونوزه زحمت وئر مه یین!».

بئله بیر شایعه یاییلمیشدی کی، یهودیلره منسوب صهیونیست پارتیاسی طرفیندن «هایم» اوچون آیدا اللی-آلتمیش تومن خرلیک وئر بیلیر. من «هایم»ی زینداندان خار یجده گۆرمه میمش و اونولا هئج ده دوستلوقوم دا اولمامیشدی. «اتحاد» قزنتی نین باش رئاکتور و اولدوغو واخت یاخشی شؤهرت قازانا بیللمه میشدی. رضاخانین منیدانا چیخدیغی ایلک گونلرده اونون جیدی طرفدارلاریندا ساییلیردی. بونا گۆره ده آزادیخاهلار «هایم»ا دبیین ایدیلر. بونلارا باخمایاراق «هایم» موثبت سیاسی محبوسلاردان بیری ایدی. یئددی ایل موقاویمت گؤستریمک، یئددی ایل مودتینده اؤز سؤزونون اوستونده دوروب تسلیم اولماماق، یئددی ایل مودتینده هامیدان آریلاراق بیر گوشه ده تک یاشاماق هئج ده آسان ایش دئییل. بو قبیل ایشلری گۆرمک اوچون ایراده، قودرت و مؤحکم صبر لازیمدیر.

پولکونیک نصروللاخان کلهر و پولکونیک فولادینین دیگر دوستلاری «هایم»ا یاخشی نظرله باخمیردیله. پولکونیک نصروللاخان دئییردی: «من «هایم»ی یاخشی تانیبیردیم. کیرمانشاهدا او، واسیلی آدی ایله شؤهرت تاپمیشدی. خار یجیلرله علاقه ساخالاییردی. من ایشین اولینده رحمتلیک فولادییه دئمیشدیم کی، بو قبیل عونصورلرله ایشلمک اولماز. او، یاخشی حربچی ایدی. لاکین یاخشی سیاستچی دئییل ایدی. بو آداملارین هامی سینی محض او، ایشه جلب انتدی».

پولکونیک کلهر، فولادییه بؤیوک علاقه بسله دیگینه باخمایاراق، اونون ایشلری حاقیندا یاخشی نظری یوخ ایدی. کلهر دئییردی: «من دفعه لرله اونا دندیم کی، بیزیم ایشیمیز هئج ده گیزلی ورقملر یازیب اونلاری خالق آراسیندا یایماقدان عیبارت دئییلدیر. بیز عملی تدبیر گۆرمه لی بیک. او، اؤز ده موعین تاکتیکا و ایش قایداسی ایرملی سورموردو. گۆردوگو ایشلر ایله نه مقصد داشیدییینی بیلمیردی».

عمومیتله، «هایم»ی هنج کس سئومیردی. او، محکمه اولونان گونلردن بیرینده کلهر منه دئدی: «قورخورام دوستوموزو شاهنشاه ظابیطلرینی یولدان چیخارماق کیمی ساختا بیر اینتیهام ایله گولله سینلر».

منیمله دوست اولان کوردوستانلی سردار رشید ده «هایم»ا خوشبین دئییلدی. او دئییردی کی، «هایم کیرمانشاهدا اوزوندن هنج ده یاخشی خاطرملر قویمامیشدیر. بوتون بونلارا باخمایاراق «هایم» دیکتاتورلوق دؤورونده آرادان آپاریلیمیش گورکملی سیاسی شخصلردن بیر ی اولموشدور.

## پولکونیک نصروللا خان

حبسه آیلندیغیم ایلك ایله تصادوفي اولاراق پولکونیک نصروللا خان ایله تانیس اولوب دوستلاشدیم. او، بوتون حبس مودتی نین یئددی ایلینی زیندانین خسته خاناسیندا کئچیرمیشدی. بو مودته او، اوزونو تام متانتله آپارمیشدی. وضعیتین آغیر اولماسینا باخمایاراق روحیه سی مؤحکم اییدی. زیندان مأمورلاری اونولا حسابلاشماغا مجبور ایدیله. او، محبوسلارین بیر چوخو ایله دوستلاشمیشدی. منه ده یاخشلیق گؤستریردی. اوچ-دورد آی مودتینده هر گون سحرده آخشامادک خسته خانانین حیطینده بیرگه دولانیردیق. کئچمیش شاهین احوالی-روحیه سی حاقیندا درین معلوماتا مالیک اییدی. او دئییردی: «رضا شاه قورخاق بیر آدمیر». نصروللا خانین بو سوزلرینی غرضلی حساب اندیردیم. لاکین اونون مینرله قناعتلندیریجی دلیللری وار اییدی. «داخیلینده هنج بیر شئی یوخدور. رضا شاه های-کویله آداملارین ساده لیگیندن ایستیفاده اندیر».

نصروللا خانین قوشوندان، حربی ایشلردن یاخشی خبری وار اییدی. او واخت بو باره ده بویوک های-کوی قویاریلماسینا باخمایاراق او، مؤوجود وضعیتین دوزگون قیمتلندییردی. نصروللا خان دئییردی: بوتون بو های-کوی پاراد و نوماییش اوچوندور. قوشونون بوتون حربی تعلیماتی یالینز ظاهیری گورونوش اوچون حیاتا کئچیریلیر. ناشی ظابیطلر حربی تئخنیکانان یالینز آیاهی یئره مؤحکم گویسه مگی بیلیرلر. بو ایسه قارین-باغیر ساغین بیر تیلماسیندان باشقا آیری بیر ثمره وئر میر.

نصروللا خان دئییردی کی، شاهین حتا، بویو هوندور ظابیطلردن ده خوشو گل میر. او، اوزوندن اوجا آدامی گورمک ایسته میر. باشقا بیر آدام منه دئمیشدی کی، پولکونیک کلهری یالینز بویو اوجا اولدوغونا گوره تقاعده چیخارمیشدیله...

پولکونیک نصروللا خان اوشاق خاصیتلی بیر آدام اییدی. او، فولادی دسته سی نین خاربیچیلر طرفیندن تحریک اولونماسی حاقیندا یاییلمیش شایعه لر دن، هابئله خالقین نادانلیغی و معلوماتسیز لیغیندان چوخ کدرله نیردی. او دئییردی: بئله شایعه یاییلمیشلار کی، بیز اولکهنی گویا هر ج-مرجلیگه سؤوق ائتمک ایسته مییرمیشیک. بونولا دا قادینلاری، بیزی قارغیش ائتمگه مجبور اندیردیله.

## نه ایسته دیکلری معلوم دئییلدی

بوتون بونلارا باخمایاراق، فولادین دوستلاری وطن و خالق حاقیندا چوخلو سوزلر دانیشدیقلارینا باخمایاراق، هانسی اوصولی-ایداره نی یاراتماق ایسته دیکلرینی، حاکیمیتی اله آلدیقلاری تقدیرده هانسی مقصدی گودوب نه کیمی پلانلار حیاتا کئچیرمک لری بیزه آیدینلاشدیرا بیلمیردیله. اونلار دؤورون بیر چوخ منفی سیاستچیلری کیمی یالینز تنقید ائتمک و بدبین فیکیرلر یایماقلا کیفایتله نیردیله. پولکونیک فولادی ده بو جهتنن ضعیف اولموشدو. معلوم دئییل اییدی کی، موقدیمه سینی اوزو حاضیر لادیغی دؤولت چئوریلشینی حیاتا کئچیردیگی تقدیرده هانسی یول ایله گنده جک. اونلارین تاکتیکاسی و ایش قایدالاری یوخ اییدی. انله همین نوقصان دا اونلارین ایشی نین ایرملیله مه سینه مانعچیلیک تورتیمیش و حبسه آیلمالارینا سبب اولموشدو. اونلارین هانسی اینقیلابی ایش اوسته بئله بیر عاقیبتیه دوچار اولمالاری معلوم دئییلدی.

دئیلدیگینه گۆره، مایور لاهوتی همین حادثه دن بیر نجه ایل اول مرحوم فولادینی آذربایجانین شرفخاننا منطقه سینده تومتوش و اونو نظارت آلتیندا تبریزه گؤندرمیشدی. او واخت فولادی آذربایجانا گؤندریلمیش اوردو حیصه سی نین کوماندیری اولموشدو. لاهوتی اونو رضاخان علئینه عوصیان انتمگه راضی سالا بیلیمیشدی. بورادان آیدین اولور کی، ایلک واختلاردا فولادی رضاخانلا موخالیف دئیلمنش. سونرالار ایسه اؤز سهوینی تجروبهده باشا دوشهرک لاهوتی نین تجروبه سیندن اؤز خنیرینه ایستیفاده انتمک ایستیمیشدی. لاکین او، زامانین دگیشدیگینی درک انتمیمیشدی... بوندان باشقا لاهوتی نین اؤز عسکرلری ایچری سینده بؤیوک نوفوذو وار اییدی. عسکرلر اونون شوعارلارینی مودافیه اندیردیله. او واختلاردا حؤکومتین ده آذربایجاندا نوفوذو یوخ اییدی. لاکین فولادینین دؤولت چئوریلشی یاراتماق ایستدیگی و اخت حؤکومت بوتون ایشلری اؤز ایختیارینا آلمیشدی. فولادی حتا، اؤز الی آلتیندا اولان آدمالارا دا اینانا بیلیمیدی. اونا گۆره ده علاجسیز قالاراق امیر منظمین (آغایی میر قافقازینین) اربه چیلرینه حربی پالتار گنییندیره رک اونلارین الی ایله شاهیی حبس و ساری ایشغال انتمگه چالیشیرمیش...

بیر سؤزله. فولادی ده اؤز وندن سونرا اونون آیدین سیاسی عقیده مالیک اولماسینی گؤستره بیلن هنج بیر ایز قویمامیشدیر. بو، دیقته لایق موضوعلار دان بیری ساییلیر. دؤوروموزون تاریخچیلری همین مساله اطرافیندا دیقتلی آختاریش و تدقیقات انده رک اونون مووفقیتمیز لیگی سبب لینی ظاهره چیخارمالیدیرلار.

دئیلدیگینه گۆره، پولکونیک فولادی کاسیب بیر عایلهده بويا-باشا چاتمیشدی. اونون بیر و یا ایکی قارداشی بیرینجی دونیا موچار بیهسی زامانی شیرازدا باش وئرمیش حادثه نتیجه سینده اولموشدو. فولادینی گولله دیکن سونرا اونون اوغلانلارینی حربی مکتبدن ده چیخارمیشدیله. بو ایش پولکونیک نصروللا خانی چوخ غضبلندیرمیشدی.

دیکتاتور لوغون یارانديغي و ایرتیجاع نین جانلاندیغی بیر دؤورده مواریزه مؤیدانینا قدم قویاراق اؤز جانلارینی قوربان وئرن فداکار ظابیطلارین بؤیوکلوگونو و شخصی اهمیتینی هنج کس اینکار انده بیلمز. بو حادثه اؤز-اؤز لوگونه ظابیطلارین روحیه سینینی قیمتندیرمک نؤقطة یی-نظر بندن ده دیقته لایقیدیر. لاکین ظابیطلارین بو اعتراضلارینی ایجتیماعی بیر حرکات و یا عومومی اینقیلابی بیر حرکات کیمی قیمتندیرمک اولماز. فولادی آذربایجاندا بوتون قوولرین ریسی و باشچیسی اولدوغو و اختدا لاهوتی نین عملی تکلیف لارینی قبول اتسه ییدی، بلکه ده اولکده ایشلر ایندی آیری شکیلده اییدی. بیز لاهوتی نین سهولرینی اینکار انتمیریک. او، اؤزو ده شیخ محمد خیابانی نین قاتیلیندن اینتیقام آلسایدی، او قاتیلی سالامات تهرانا گؤندرمه سیدی، فولادینین دوستلاریندان بیرینین دئدیگی کیمی گووه بیلمیش پامبیق، مخبر السلطنه اوزون ایللر باش ناظیر لیک پوستونو اله کنچیرمزدی. بیر چوخ عایله عوضولرینی اؤز باشینا یوکسک ماعاشلار لای ایدارلرده مسؤل و وظیفه لره یئرلشدیرمزدی.

بعضیلری رحمت لیک فولادینی قورخاقلیقدا ایتیهام اندی بیلر کی، او، شاهلا اوز-اوزه گلدیگی و اخت اونو اولور سه ییدی اولکهنی خیلاص انده بیلردی. شوبه سیز کی، بو مودعا اساس سیز ایتیهام و بوش بیر فیکردن باشقا بیر شئی دئییل. او دیقته ده فولادی هنج بیر ایش گۆره بیلیمزدی. امیر موزمین و سایر لرینین قایا قجادان گؤردولکری تدبیرلر نتیجه سینده گنرال مایور درگاهی نین هر شنیدن خبری وار اییدی. شاهلا گؤروش و اختیندان قاباق او، زمینهنی انله حاضیر لامیشدی کی، فولادی یئر بندن بنله ترینه بیلیمزدی. بوندان علاوه، شاه فولادینی قایا قلا یاراق سیلاحینی اونون سینه سینه توشلامیشدی. فولادی بیلیردی کی، سارایدا یالنیز بیر نفر دوست و همکاری وار دیر. اونون دا وظیفه باشیندا اولوب-اولمادیغی معلوم دئییلدی. بوتون بونلاردان علاوه، شاهین گلهمسی اونون اوچون گؤزلهنیلمز بیر حادثه اییدی. بنله بیر آندا آدم نه قدر رشادتلی اولسا دا، فیکرینی درحال جمعلشدیره بیلمز. دئیلدیگینه گۆره، عالی روتبه لی اوردو ظابیطلارینین بیر چوخ فولادینین اعدام اولونماسی و اونون دوستلارینین محکوم اندیلیمه سینه موخالیف ایدیله. بونا گۆره ده محکمه دفعه لرله تکرار اولونموشدو. دئیلدیگینه گۆره، بیرینجی محکمه ده فولادی و دوستلارینا برانت قازاندیرمیشدیله. بوخاریدا قنید انندی کی، فولادی و اونون دوستلارینین سیاسی عقیدلری و اساس مقصدی معلوم دئییلدی. اونلارین ترقیپور و حتا بعضیلرینین آزادیخاه و اینقیلابچی اولمالارینا باخمایاراق، ایش متئودلاری و قایدالاری یاتلیش اییدی. چونکی چئوریلش دوزگون اولمایان متئوددور. تأسوفلر اولسون کی، سئید ضیا الدین طباطبایی نین قافقاز سفریندن سووقات گنیردیگی و رضا خانین «چئوریلشین سبب کاری منم» عونوانلی مشهور بیاننامه سی ایله اؤزونه یاپیشدیرماق ایستدیگی بو تهلوکه لی خسته لیک اولکهمیزده گننیش یاپیلیمیشدی. یوخودان تنز دوران، اؤز دؤور هسینده ایکی-اوچ نفرین توپلانديغینی گؤرن هر کس چئوریلش فیکرینه دوشوردو. حتئ، ادلی-سانلی آدمالردان بعضیلری ده

ھمىن غلط فيكره يوواریلاراق اۆز لرينين و بىر دستەنن حياتىنى تھلوكەمە ساليردىلار. چۆرىلىش ھىچ دە اينقىلاب دىمك دىيىل. خالقين عظمىلى كوتلەرى، جمعيت داخىلىدە عملە گان اينىتظاملى تشكىلاتلار ايشتىراك انتمەن، اىقتىسادى و سىياسى حرکات تۆرنەمدەن اينقىلاب حياتا كۆچىرىلە بىلمز. چۆرىلىش چوخ بىر آز اداملارین و ياخود واحد بىر شىخىن تشبوئو نتيجهسىندە مئيدانا گلىر. چۆرىلىش ھەر ھانسى شكىلدە ھەر ھانسى ادامىن اىلە حياتا كۆچىرىلسە دە، او، دىكتاتورلوقون موقدىمەسىدەر. چۆرىلىشىن اىگىرىمى اىللىك دىكتاتورلوق دۆورونە گۆردوكلرىمىزدن باشقا، آبرى نتيجهسى يوخدور و اولادا بىلمز. بىر نچە نفر ضىالىنن ياردىمى اىلە جمعيتى دگىشىدىر مەك اىستەن موعىن اداملار و دستەلر ھمىشە محو اولورلار. بو غلط تشكىلاتلارین مقصدلرينن نه اولدوغونا باخماياراق نھايت، اولار موقىتسىزلىگە اوغرايىب آرادان گندىرلر. موقىت قازاندىقلارى تقدىردە ايسە اۆز اىستك و آرزولارینن عكسىنە اولاراق نھايت، دىكتاتورلوق و اۆزباشىنالىق تدبىرلرینە ال اتىرلار. بىر دستە ضىالىنن اىلە جمعيتى دگىشمك ايدىعاسىندا اولان مشهور فرانسى اينقىلابچىسى لوى بلانن فىكرى تھلوكەلى و يانلىش فىكىر اولموشدور. بو گون حقىقى اينقىلابچىلارین ھىچ بىرى قئىد اولونان فىكرىن آرخاسىنجا گنتىمىر.

## مايور البرزون تشبوئو

مايور البرزون روشوتخورلوق اوستە حبسە آلمىشدىلار. حبسە آلىنمادان اول او، كىرماندا پوليس ايدارەسىنن رىيسى اولموشدو. واختى اىلە او، خوزىستاندا دا ايشلەمىشدى.

محبوسون كىم اولدوغونان آسلىلى اولماياراق، اونونلا دىگر محبوسلار آراسىندا موعىن علاقه واسىطەلرى واردير. آغايى البرز اىلە دىگر محبوسلار آراسىندا مؤوجود اولان ھمىن علاقه ايسە اونونلا ظارافاتلاشماغا و واختى بىر طەر صۇحبتلە كنجىرمگە گۆستردىگى مئىلدىن عىبارت ايدى. پوليس ظابىطى رەسمى پالتار گىندە اۆزونو چوخ اۆيور، لاکىن ھمىن گۆزل پالتارى اونون اليندن آلدىقدا درحال دگىشىر. يالنىز بىلە شرايطدە لازىم گلدىگى واخت بو تىپ اداملارلا صۇحبت انتمك اولور. البرز ايسە اۆز مايورلوق روتبەسىندەن بىر آدىم بىلە گنرى چكىلمگە حاضىر دئىلدى. لاکىن محبوسلار يواش-يواش اونونلا باش-باشا قويور و ظارافاتلاشىردىلار. البرز-اۆزو دە باشىنى قاتماق اوچون محبوسلارلا قوشولور و چاليشىردى كى، اولارین صۇحبت، موباحىثە و موناقيشەلرىندە مومكون قدر ايشتىراك انتسىن.

اوغونەدك مؤلفىن و دىگر محبوسلارین پوليس ايدارەسىنن داخىلى ايشلرى حاقىندا معلوماتىمىز يوخ ايدى. لاکىن زىنداندا ھمىن مايور البرزون ھابىلە بىر اىكى نفر باشقا پوليس ظابىطىنن واسىطەسى اىلە بىز بىر چوخ شىلرى اۆيرندىك. مثلاً، خوزىستانین پوليس ايدارەسى رىيسى دئىردى: «بىزە گۆسترىش وئرىلمىشدى كى، روس دىلى بىلن بوتون اداملارى تعقيب اندك». آبرى بىر پوليس دئىردى: «گۆسترىش وئرىلمىشدى كى، ھابىلارین بىغىنچاقلارینى تعقيب اندك».

باشقاسى تھلوكەسىزلىك ايدارەسى شۇعە لرىنن رىيسلرىنن گنچە ايشلرى حاقىندا آغىلاسىغماز صۇحبتلر اندىردى. او، دئىردى كى، فىلان موصتنتىق و فىلان رىيس زىرك اوغرو اىلە البىردىلر. گۆرورسونوز، گنچەلر اونو اوغرو توتماق ھانەسى اىلە حبسدن چىخارىب اوغورلوقا گۆندىرلر. بو اوغورلار خالقين ائوپنى تالايىب بىلاواسىطە موصتنتىق و يا شۇعە رىيسىنن ائوپنە تحویل وئرىلر...

اوغورلارین اۆزو دە ھمىن مؤوضوع حاقىندا چوخلو خبرلر سؤىلەبىردىلر. اولارین دندىكلرىنن حتى يوزدە بىرى دوغرو حساب اندىلسە، بىلە بىر نتيجه چىخارماق اولار كى، تھراندا باش وئرمىش اوغورلوقلار محض پوليس ايدارەسى ايشچىلرىنن الى اىلە حياتا كۆچىرىلر.

بىلە بىر ايدىعا دا اولونوردو كى، پوليس ايدارەسىنن اىللىك راپورتلاریندا بۆيوك اوغورلوقلارین كشف اولونماسى حاقىندا وئرىلن بوتون معلوماتلار، موعىن پلان اساسىندا آخارىش ايدارەسى مأمورلارینن اۆز اىلە ترتىب اندىلر مىش. خصوصىلە عربشاهى حاقىندا چوخ غرىبە صۇحبتلر اندىردىلر. بو صۇحبتلر دن نھايت بىز بىلە بىر نتيجه گلدىك كى،

آختاریش ایداره‌سی‌نین اؤزو موعین خصوصی مقصدلر خاطرینه اوغرو لار تشکیلاتی یارتمیشدیر. بئله‌لیکله، بیر و یا نئچه نفر موستطیق و یا شؤعه ریسی ایکی طرفلی ایشله‌بیر و نئجه دئیرلر، اوغرو ایله شریک، کاروان ایله یولداشلیق ائدیرمیش. شوبه‌سیز کی، شؤعه ریسلری باشقا پولیس مأمورلارینین خبری اولمادان اوزون مودت بو ایشی داوام ائدیره بیلمز دیرلر.

مایور البرزون تشبوئو حاقیندا صؤحبت ائتمک ایسته‌بیردیک. بیر گون گیزلی پولیس بودجه‌سی حاقیندا اونا سوال وئردیم. گوله‌رک دئدی: گیزلی پولیس اوچون بودجه لازیم دئییل. نه اوچون بودجه لازیم دئییل. اونون محدود ائدیلمز اعتباری بس هانسی اورقان طرفیندن اؤده‌نیلیر؟

- بئله بیر اعتبار دا یوخدور.

- ظرافاتدان ال چک. دوزونو دئی گۆرک پولیس ایداره‌سی‌نین تخمین نئچه نفر گیزلی پولیسی واردیر؟

- ایسته‌نیلن قدر. دئمک اولار کی، هامی گیزلی پولیس وظیفه‌سینی ایفا ائدیر.

من بئله بیر وضعیتین ایمكان خارجیچنده اولدوغونو دئدیکه، او، بو ایش چوخ آساندیر-دئییه جاواب وئردی. سونرا علاوه ائدی: من اؤز تجربهمده ساییز-حسابسبز بو گیزلی پولیس‌لرین هارادان مئیدانا گلمه‌سینی گۆرموشم. ایندی سیزه ده شرح ائده‌جگم. درگاهی‌نین دؤورونده من پولیس ایداره‌سی‌نین محاسیبات شؤعه سینده ایشله‌بیردیم. او، بیر گون منی اؤز یانینا چاغیریب دئدی: گیزلی پولیس اوچون نه قدر بودجه‌میز واردیر. من همین بودجه‌نین چوخ آز اولدوغونو بیلدیریب دئدیم کی، او، حتا مین تومندن ده آز دیر. درگاهی‌نین تعجوبله، -آخی سن کی، خوزیستانین پولیس ایداره‌سی‌نین ریسی اولوبسان. هامان ایداره‌نین گیزلی پولیسی اوچون نه کیمی وسایت آیریلیمیشدی، دئدی. من بو سوالین جاوابیندا: قوربان نئچه یوز تومندن آرتیق دئییلدی، -دئدیم.

- بو پول ایله سون نئجه ایشله‌بیردین؟ یقین کی، هئچ یئردن خبرین یوخ ایدی.

- هانسی واسیطه ایله ایشله‌مگیمی، کیچیک حادثه‌لردن خبر توتماغیمی ایجازه وئرسنیز سیزه شرح ائدرم، درگاهی ماراقلاناراق صؤحبتیمی ائشیتمگه حاضر اولدوغونو بیلدیردی. من دئدیم: پولیس ریسی اولان واخت من چوخ جوزی ماعاش آلان جمعی بیر نئچه گیزلی پولیسین بیر ایش گۆره بیلمه‌یه‌جگینی دوشونوب قارار گلدیم کی، ایشلری پولیس ایداره‌سی ایله علاقه‌دار اولان آدمالردان همین مقصد اوچون ایستیفاده ائدیم. بونا گۆره ده گۆستریش وئردیم کی، شهرده‌کی بوتون شؤئرلری، فایتونچولاری، نؤکرلری، چاپخانا ایشچیلرینی، رستوران ایشچیلرینی، دلاللاری و آلونرچیلری آختاریش ایداره‌سینه چاغیر سینلار. اونلاری هدمه‌لییب و عینی زاماندا طاماحلان دیردیکان سونرا هامیسی‌نین دیلیندن کاغیز آلدیم کی، اونلار حؤکومت حاقیندا اولان بوتون حادثه‌لری، بو باره‌ده دانیشیلان بوتون سؤزلری، هابئله کیچیک و بؤیوک روتبه‌لی بوتون دؤولت قوللوچولاری و خصوصیه‌لی علی حضرت حاقیندا هر جور منفی صؤحبتلری موافیق ایداره‌یه درحال معلومات وئرمه‌لیدیرلر. بو ایشدن بو یون قاجیردیقلاری تقدیرده اونلارین ایشینه مانعچیلیک تۆرمه‌لیجک و خوزیستاندان سورگون اولوناجاقلار. بئله‌لیکله، هئچ بیر پول خرجلمه‌دن چوخ گئنیش تشکیلات یاراندیم. همین تشکیلاتین کۆمگی ایله بوتون شهرده باش وئرن حادثه‌لردن، حتا، اولرده دانیشیلان صؤحبتلردن بئله خبریمیز اولوردو.

درگاهی منیم سؤزلریمی ائشیتدیکه چوخ سئویندیم. هامان تاریخدن اعیبارن هر گون شهرده‌کی فایتونچولار، شؤئرلر، نؤکرلر و س. دسته‌دسته آختاریش ایداره‌سینه جلب اولونوردولار. اونلارین دیلیندن کاغیز آلینیر و هامیسی‌نی خالقین جانینا سالیردیلار.

آغایی البرزون تشبوئو ایله پولیس و آختاریش ایداره‌لری اوچون حاضر لانان جاسوسلار چوخ فایدالی اولسا دا، اونلارین فعالیت دایره‌سی زحمتکش طبقه و عوام جامعاتین چرچیوه‌سیندن کنارا چیخا بیلمیردی. بو جاسوسلاردان یالینز اوغرو لاری و کیچیک حادثه‌لری کشف ائتمک اوچون ایستیفاده ائدیلیردی. دؤولت ایداره‌لرینده باش وئرن حادثه‌لری،

ھابئله بۇيوك سياسي عملياتي كشف ائتمك اوچون سياسي ايدارەنن «ذكالي» پوليس ظابطلاري باشقا بير يول تاپميشدىلار. بونلارن موعين حيصه سيني بيز اون بير ايلليک خاطرلر يميزده قنيد اندهجگيک.

## سئيد فرهادين زيندانان قاجماسى

محبوسلار نه اوچون قاجماق فيكرينه دوشورلر. «قصر-قاجار» آدانان زيندانين ايستيفاديه وئريلمەسي نين بيرينجي ايلي ايدى. زيندانين بۇيوك حيطينه هله ده تيكينتي ايشلري، آجاس باسديريلماسي و ساير تدبيرلر داوام انديردى. محبوسلار هر گون دستە-دستە قالا داخيلندن چىخاريلير، زيندان بيناسي نين تيكينتي ايشلرينه رهبرليک ائدن پولكوونيك راسخين گوستريشي اساسيندا تورپاق ايشلرينده و آيري چتين ايشلرده ايشلەديليلرديلر. وئريلن خورگين چوخ آز اولماسي، ديگر طرفدن زيندان مأمورلار نين پيس رفتاري و چيركين سوزلري محبوسلاري جانا گتيرميشدي. او واخت زيندان موديري اولان ناصر خان بئيني بوش و جفنگ بير گنج ايدى. او، محبوسلارا هر چور عذاب و اذيت وئرمكدن چكىنميردى. زيندانداكي سو كئيف و قوخوموش ايدى. سود، قاتيق و سايريه عادت ائتميش كوردلر و لورلار ايلنميش لوبيا شورباسيني و باشقا چيمچشديريجي خوركلري بئيه بيلميرديلر. حبسانادا عؤمورلوك محبوسلارين دا سايي گوندن-گونه آرتيردى. اونلارين هارايينا هنج بير كس اعتينا ائتميردى. بوتون مأمورلار محبوسلارا سويوش وئير، اونلاري شاللاقلا دويوردولر. زيندان موديري ناصر خان عئيني حالدا جلالد وظيفلريني ده يئرینه بئتيريردى. او، محبوسلاري دويور، اونلاري تحقير اندير، اوز باجاريق و قودرتيني گوستيريردى. عئيني زاماندا او، بو تضييق و كوبودلوق قارشيسيندا محبوسلارين مقاويمت گؤسترمةسي، هاميني اونا قول كيمي سجده ائتمەسي نين طلب انديردى. بو طلب يئرینه بئتيرمەين محبوسلارا او، اوز اليله كؤتك ووروردو. اونون تپيكلري آلتيندا بير چوخ مؤحترم آداملار عليل اولموشدولار. مثلا، فيروز نيميني به او قدر تپيک و رززين شاللاق وورموشدولار كي، نهايت، بو جاوان آغليني ايتيرميشدي.

بو متين و سياسي گنج دلي اولدوقدان سونرا، پالتارلاريني چىخارداراق محبوسلارين قارشيسيندا لوت دولانيردى.

زيندان مأمورلاري اخلاقي و ديني تحقيرلر ده ال آتيرديلر. لورلار اوز اوزون ساقاللاريني چوخ خوشلاير، اونو ووقار، مردليک و يوكسكليک علامتي حساب انديرديلر. ساقال قويماق ايرانليلارين قديم عنعنه لر يندن بير كيمي يادىگار قالميشدير. حقيقتده ده اوجا بويلو، گننيس سينهلي، اوزون صيفتلي، اينجه بورونلو لورلارا توم ساقال خوصوصي بير گوركم وئيردى. قيوراق گنج كيمي آدديملايان بو اوجا بويلو، هشتاد ياشلي لور قوجالاريني گورنده آدام لذت آليردى. اونلار اوزون، آغ ساقاللاري ايله زيندانين حيطينه دولاناندا خوشاگليم بير منظره ياراديرديلر.

على آلاهي كوردلري ايسه اوز بيغلارينا بۇيوك علاقه بسلەبيرديلر. اونلار بيغلار نين قيرخيلماسيني كافيرليک حساب انديرديلر. گونلرين بير گونونده ناييب ناصر خان اوز قودرت و سلطنتيني نوماييش ائتيرمك اوچون هاميني ساقال، بيغ و باشي نين اولگوج ايله قيرخديريلماسي حاقيندا گؤستريش وئرميشدي. دللكلر محبوسلارين بير چوخونون قاشلاريني دا قيرخميشدىلار. بئله بير حرکته دوزمك اولمازدي. قوجالار اوتانديقلاريندان اوز اوتاقلاريندان چيخا بيلميرديلر. على آلاهيلر باشلاريني آشاغي ساليير، اوزلريني ان آغير تحقير اولونموش وضعيته حساب انديرديلر. حيات و بزكدن يالنيز باشين توكونو ساخلاميش گنجلر اونون قيرخيلماسي ايله سانكي شخصيتلريني ايتيريب، كيشيلىگي الدن وئرميشديلر.

بو تدبير، مردم آزارليغين و سارساقليغين دنمك اولار كي، سون نوقطهسي حساب اولونوردو. سونرالار فاشيست آلمانياسينا جاسوسلوق اوستونده توتولموش پوليس ظابطلي اشرفي او گونلرده زيندانين رييسي ايدى. او، محبوسلارين آه-نالەسيني ائشيتميردى. اونلارين اعتيراضلارينا اهميت وئرمير، عريضلريني اوخوموردو. نتيجهده محبوسلارين غضبي گوندن-گونه آرتيردى. هر آدام اوز نوبه سينده حاضير اولموشدو كي، جانيني قوربان وئرمك باھاسينا اولسا بئله، اينتيقام آلسين. بوتون محبوسلار اولمو، بئله بي آبيرچي حياتدان داها اوستون حساب انديرديلر. زيندانين داخيلي دمير كورمسي كيمي قاينايردى. هامى ايشاره گوزلهير، فرصت آختاريردى. اونلارا موعين آدامين رهبرليگي لازيم ايدى. بو زمان يالنيز سئيد فرهاد اوز رشادتي، ايماني و دوزگونلوگونه گوره هاميني اعتيماдини قازانا بيلميشدي.

سئید فرهاد ظولم و تضییق علنیینه موباریزمه اوز ایمتاحانیی وئرمیشدی. او، اوز آبیر و ناموسونو قوروماق اوچون بیر نچه آی مودتینده دؤولت ایله تکجانینا ووروشموش، ژاندارم و سیلاحلی دؤولت مأمورلارینی جانا گنیرمیشدی. او، ناموسونا ال اوزاتمیش یوخاری روتبەلی بیر شخصی لایقینجه جزالاندیرمیشدی. سونرا ایسه عاجیزلیک گۆسترهمیش و تسلیم اولمامیشدی. یالنیز خیانت و نامردلیکله اونو آداداراق تئهرانا گنیریب سونرا آچاقجاسینا اونو حبس انتمیشدی. سئید فرهاد زیندانا اولدوغو مودتده بوتون محبوسلارین دیقینی اوزونه جلب انتمیشدی. او، چوخ دانیشمادی. تظاهوردن، بیر-بیرین آردینجا دانیشماقدان، بالانچیلقدان آچیغی گلیردی. بوتون محبوسلار اونو جاوانمرد، دیانتلی، دوز دانیشان و متانتلی بیر آدم کیمی تانیمیشدی. او، همیشه چالیشیردی کی، تظاهور انتمه سین. محبوسلار داخیلینده رقابت حیسسی تۇرمه سین. او، یاخشی بیلیردی کی، خیانتکار مأمورلار عادی اینسانلارین ناموسونو تاپدالامیش شخصلره حیمایت گۆسترن، اونلاری مودافیعه ائدن عنصورلر هئچ ده سادهلکله اونون یاخاسیدان ال چکمه یه جکلر. او، زیندانی ممبر قاپیلاریندان بیر داها خاریح اولما بیللمگه گینی حیس انتمیشدی. اونا گۆره ده ایلك گوندن اعتیبارن قاقماق فیکرینه دوشموشدو. محض بونونلا علاقه دار اولراق قاقماق اوچون واسیطه لر آختارماقدان باشقا آیری بیر فیکر انتمیردی. بو حاقدا دفعه لرله پلان چکمیشدی. لاکین اونلارین حیاتا کئچیریلمه سی نین مومکون اولمادیغینی سونرالار باشا دوشموشدو. نهایت بنله بیر فیکره گلیمیشدی کی، باشقا محبوسلارین یاردیمی اولمادان، تکلیکده قصر زیندانیندان قاقماق مومکون اولاسی ایش دئییل.

زیندان مودیرینین کوبود رفتاری، خصوصیه محبوسلارین ساققال، بیغ و باشلارینی قیرخدیрмаق، اونو داخیلن هیجانلاندیرمیش ایدی. اونا گۆره کی، شاهین قارشیسیندا اگیلمه میس بیر باشی، زور ایله آشاغی اگیب توكونو قیرخمیشدی. سئید فرهاد دللگین اولگوجو آلتیندا اولارکن سون قرازا گلیمیشدی. محض همین گون او. سون پلانی محبوس کوردلرین و لورلارین بؤیوکلری ایله موداکیره انتمیشدی. بو پلانی هامی نین طرفیندن رغبتله قارشیلانجاغینا باخمایراق، او، احتیاطینی یئنه ده الدن وئرمه ییب چالیشمیشدی کی، همین مساله بیر نچه نفر آدامین آراسیندا کنار چیخامسین. حتا، او واخت سایي چوخ آز اولان سیاسی محبوسلار دا بو حاقدا هئچ بیر معلومات وئرمه میسیدی. بو، موعین قدر دوزگون بیر حرکت ایدی. اونا گۆره کی، سونرالار همین محبوسلارین داخیلینده تهلوکه لی آداملارین نچه دئییرلر، او غرو ایله شریک و کاروان ایله یولداشلیق ائدن عنصورلرین اولماسی آشکارا چیخدی.

سئید فرهادین پلانی چوخ ساده و عملی بیر پلان ایدی. محبوسلاری هر گون تیکینتی ایشلرینه جلب انتمک، آغیر ایشلرده ایشلتمک مقصدیه بؤیوک خیطه گنیریردی. بو خیطین داروازالاری چوخ وخت کرپیچ، اهنک و سایر تیکینتی ماتریاللاری گنیرن عربلرین اوزونه آچیلیردی. قاراولخانا و داروازانین یانیندا ایکی نفر سیلاحلی پولیس کئشیک چکیردی. کئشیکچیلر اوچون سورسات ساخلانیلان آبارین قاپیسی ایسه همیشه آچیق اولوردو. بو قاراولخانا زیندانی بیرینجی دالانیندا، بؤیوک دهلیزین ایکی داروازا قاپیسی نین اورتاسیندا، یعنی قاقماق عزمینده اولان محبوسلارین یولو اوستونده ایدی. کئشیکچی ظابیطین دیگر اوتاقدان باشی قاریشیق اولوردو. اونون داروازا و آبارا الی چاتمیردی. قاقماق فیکرینده اولان محبوسلار کئشیکچی پولیسلرین باجاریغینی دا اؤیرنمیشدی. اونلار بو ایش اوچون انله بیر گون سئچمیشدی کی، دیگر محبوسلار اوچون بؤیوک مسؤلیت تۇرمه سین. قاقماق عزمینده اولان محبوسلارین هر هانسی نین نه ایش گۆرمگی قاقماقدان موعین اندیلمیشدی. بو وظیفه لر قاقماغا باشلایان زامان اونلار بیلدیریلمه لی ایدی. قاقماق پلانیندان و همین پلانی حیاتا کئچیریله گگی گوندن یالنیز سئید فرهاد و اونون ایکی نفر یاخین یولداشیندان باشقا، هئچ کسین خبری یوخیدی.

نهایت، موعین اولونموش گون گلیب چاتدی. هر آدامین نه انده گگی موعینلشدیریلدی. زیندان چوخ سس سیز و ساکیت گۆرونسه ده وخت یاخیلاشدیقجا اورکلر دؤیونور، قانلار جوشوردو. آداملارین داخیلی عالمی تشویشه دوشوردو. هر کس بیر جور فیکرلشیردی. آزادلیق عشقی بوتون اورکلره تکان وئرمیشدی. بیر چوخلارین الی تیتیرمیردی. قورخو، اومید و مینلرله دیگر حیسلر بوتون زیندان موحیطینی بوروموشدو.

هر کس آیریلیقدا سس سیز-صداسیز، جیدی احتیاطلا اوزونو آزاد انتمک اوچون قاقماغا حاضیرلاشیردی. هئچ کس اوز قرارینی حتا قارداشی و آتاسینا بنله دئیه بیلمزدی. او، حتا سوز و یا ایشاره ایله یولداشلارلا ویداعلاشمالی، گونده لیک ایشینی اولدوغو قایدادا داوام انتمیرمه لی ایدی. بونا باخمایراق هر بیر آدم اوزو اوچون لازیم اولان شئیلرین گۆتورموشدو.

هر كس اونون تكلېكده قاچاغاغيني و باشقالارينين قاچماسينا ياردېم كۆستره بېلمەمەسى اوچون تأسوفلەنېردى. بو هيجان و اينىنظار دۇورو جمعي بېر نىچە دقيقه داوام انتدى. پوليسلر قاپىنى آچىب محبوسلاري دستە-دستە بۇيوك خىطه بوراخدىلار. كىچمىش قايدا اوزره، مأمورلاردان هر بېري بېر نىچە نفر محبوسو تحویل آلدې. بىلەلىكلە دە گوندهلىك ايش باشلاندى.

مارت آيىنين آخىرلاري ايدى. هوا ياخشى ايدى. زىندان خىطىندەكى آرخلارين قىراغىندا نانه بېتكىلري تورپاغي دنشىب، اوز باشلاريني قالدېر اراق آج محبوسلارا كۆز قىرپىردىلار. لاكىن كىچمىش گونلردن فرقلي اولاراق، بو گون آجلىق هىچ كسىن يادىنا دوشمور، حتا بېتكىلره دە اعتىنا اولونموردو. گونش داغىن آرخاسىندان بېر سونگو بويو قدر بوخاري قالمىشدى. او دا اوز ايليق شو عالاري ايله محبوسلارين هيجانلى روحو نو اوخشاماق ايستەمىردى. لاكىن يازىق محبوسلارين اوز تهلوكملى قرارلاريني حياتا كىچىر مكدن باشقا هىچ بېر فىكىرلري يوخ ايدى. اونلار اطرافداكى شىلره بىلە باخمىردىلار. حتا، باشقا و اختلاردا اونلارين ان ياخشى دوستو، يولداشى ساييلان فرخي طرفىندىن «چىلىق اولدوقدا منى داها دا ايسىندىر بېر، هىچ بېر دوست گونش شو عالاري قدر مئهرىيان دىيىل» مىصر اعسى ايله مدح اندىلان گونش شو عالارينا دا اعتىنا ائتمىردىلر... هامى تىترەين اللره گوندهلىك ايشى حياتا كىچىر بېر، هامى ايشاره كۆزلەمىردى.

نهايت، عربلر گليب چاتدى. بۇيوك داروازا قاپىلار يىنىن هر ايكىسى آچىلدى. كۆز تچىلىك وظيفەسىنى ايفا اندن حسن قمى سىقتال علامتى اولان اوچا سسلە موعىن اندىلمىش واختىن گليب چاتدىغىنى محبوسلارا بىلدىردى. بېر آندان سونرا داروازا يانينداكى بوتون پوليسلرين سىلاخلاري آلىندى. زىندانين ان ظالم مأمورلار يىندان ساييلان حكيم رضا خان محبوسلارين يومروغو آلتىندا هوشونو ايتىرىب يئره سىلدى. كىشىكى ظابىط و ساير قوروقچو پوليسلر ال-آياقلارىنى ايتىردىلر. قار اوولخانداكى توفنگلر محبوسلارين اىنه كىچدى. سئىد فرهادىن كۆستريشینه اساسن محبوسلارين هر بېري موعىن بېر طرفه قاچمالي ايدى. اونا كۆره كى، هامىسى بىرلىكده قاچدىقلاري تقدىردە اونلاري داها آسانلىقلا تعقيب اندىب يىنىدن توتا بىلر دىلر. خارىجدهكى پوليسلر نهايت، ال-آياق اندىب محبوسلارين دالىنجا قاچاراق آتش آچماغا باشلادىلار. محبوسلار ايسه اىجباري صورتده جاواب آتشي آچدىلار. بېر نىچە نفر اولدو و يارالاندى. سئىد فرهاد و بېر نىچە نفر آيري محبوس ايسىتىنا اولماق شرطى ايله قاچان محبوسلارين هامىسى توتولدو. بېر نىچە نفر ايسه مجبور اولاراق، اوز مئىلى ايله يىنىدن زىندان قايىتدى.

سئىد فرهادىن قاچماسى ايله علاقەدار زىندانداكى قايدا-قانون داها دا آغىر لاشدى. ايلك نۇبەده ناصر خانى حبس ائىدىلر. سونرا ايسه اونو شەردەكى پوليس ايدارلر يىندن بىرىنه كۆندردىلر. زىندان رىبىسىنى دە ايشدن چىخارىب اونون يئرىنه موختاري دۇورونون مشهور جىلادى بولكوونىك راسخى تعيىن ائىدىلر. سرتىزاده زىندانين مودىري اولدو. بۇيوك خىطده محبوسلارين ايشلەبىلمەسى مووقتى اولاراق لغو ائىلدى. تعجىلى محكمە باشلاندى. سونرا زىندانين خىطىندە بېر نىچە نفرى هامىنىن كۆزو قارشىسىندا گوللەدىلر. بعضى محبوسلارين زىنداندا ساخلانىلما مودىتىنى بىر-ايكى ايل آرتىردىلار. يىنىدن زوراكىچىلىق، شاللاق ايله كۆتك وورماق كىنىش صورتده تطىبق اولوندو. زىندان تام معناسىندا يانار بېر جهنمە چنۇرىلدى.

## سئىد فرهادىن يئرىنه كىملرى حبس ائىدىلر

سئىد فرهاد موعىن مودت قاچاق ايدى. كاشان و اىصفاهان اطرافىندا اونو تانىيان آدمالاري توتوب زىندان كۆندردىلر. حتى، بول اوستو شوبهەلەندىكلرى آدمالاري دا توتوب زىندان سالدىلار. سئىد فرهاد اولنەدك اونلاري بوراخمايدىلار. سئىد فرهادىن هشتاد ياشلى آتاسىنى و اون ياشلى اوغلو نو دا كىروو كىمى توتوب قصر زىندانينا كىردىلر. ايسىنطق زامانى بو طاراقاتجىل قوجانىن وئردىگى جاوابلار چوخ مزەلى و دىشىسىندىرىجى اولموشدو. موستتطىق اوزون-اوزادى سورغو-سوالدان سونرا اونا دئمىشدى: عمى، آيري بېر چاره بوخدور. اعلى حضرت سئىد فرهادى سندن ايستەمىر. بو حاضىر جاواب كىشى درحال بىلە دئمىشدى: آيدىندىر كى، اعلى حضرت بو مسالەده چوخ تاكىد ائدىر. سىز ايسه سئىد فرهادى مندن ايستەمىر سىنىز و ياخشى بىلير سىنىز كى، منىم اىم اونا چاتمىر. بىلەلىكلە، ياخشى اعلى حضرتە دئەسىنىز

او، منیم حبسخانادا ائولنمگیم حاقیندا گۆستریش وئرسین. بالنیز بو شرط ایله من دوققوز آیدان سونرا سیزین اوچون آیری بیر سنید فرهاد تحویل وئره بیلرم. بوندان باشقا بیر یول منیم آغلیما گلیمیر.

گۆزومون قارشیسیندا جان وئرمیش آیری بیر قوجانین وضعیتینی داها کدرلی ایدی. او دئییردی: «دماوندن شهره گلیردیم. بایرامقباغی اوشاقلارا بیر آز یمیش و سایر شئیلر آماق فیکرینده ایدیم. دونیانین هنج یئریندن خبریم یوخ ایدی. بیردن آداملارین قاچماسینی گۆردوم. آیری بیر دسته اونلارین آردینجا قاچیردی. قاچانلار اوزاقلاشیب گتتیلر. اونلارین آرخاسینجا گلنلر ایسه منه چاتدیقدا سۆیوش وئرمگه باشلادیلار. نهایت، منی چوخلو دؤیوکدن سونرا ال-آیاغیمی باغلایب بورایا گتیردیلر. آخی، منیم دؤرد اوشاغیم وار. ایندی اونلارین گۆزو یولدا قالمیشدی. اونلار منیم هارادا اولدوغومو بیلیرلر. آریاشلی اوشاقلار. اللریندن بیر ایش گلمز. آروادیم ایسه علیدیر. او، یئریندن حرکت انده بیلیر. بو گوناھسز کیشی نچه گون کنجیدکن سونرا خستهلندی، چوخ آغیر بیر شرایطه جان وئردی.

## تئرورچولارین گیزلی تشکیلاتی موسوی و اونون دوستلاری

میرزه رضا کیرمانی، حئیپر عموغلو، عباس آغا و شاهبازینین تاریخده یوکسک مقاملاری اولسا دا، حیات تئرورچولوگون غلط بیر حرکت خطی اولدوغونو دفعه لرله ثبوت ائتمیشدیر. چونکی بو مئتود نتیجهسینده ایرتیجاج داها دا گوجلنیر، اینقیلابچیلار ایسه محو اولوب آرادان گتیرلر. آیدیندیر کی، بیر و یا نچه نفر باشچینی اولدورمکله هنج بیر اولکده حاکیمیت اوصولونو، جمعیتین ایجتیماعی اساسلارینی دگیشدیرمک مومکون دئییل.

سیاسی مقصدلر تامامیله باشقادر. بو مقصدلری جمعیتین اوزو، گنیش خالق تشکیلاتی حیاتا کچیرمه لیدیر. تک-تک آداملارین و یاخود محدود دستهلرین عملیاتی نه قدر حیسیات و فداکارلیقا حیاتا کچیریلرسه بنله، نهایت او فردی و محدود اولاجاقدیر. لاکین تأسوفلر اولسون کی، دیکتاتورلورگون گوندن-گونه شیدتلمه سی ساغلام اولمایان بنیئلرین و ضعیف عصبیلرین محصولو اولان بو غلط فیکری خالق ایچریسینده داها گنیش یاییردی. فداکار گنجلرین بیر چوخو تئرورچولوقدان باشقا آیری بیر یول و مباریزه اوصولو تاپا بیلیردیلر. هامی بنله خیال اندیردی کی، شخص دیکتاتور آرادان آپاریلدیغی تقدیرده آزادلیق یولو آپیلاجاق، نتیجه ده جمعیتین سعادت دؤورو باشلانماق و میلّت اوز موقدراتینی تعیین ائتمکده آزاد اولاجاقدیر.

هله بونو دئمیریک کی، تئرورچولوقدا نجه دئیرلر، «بیشیگین بونونا زینقروو آسا بیلن سیچانین» تاپیلما سی اوزو بیر پروبلّم ایدی. چوخ واخت بوتون مودعالار سؤز چرچیوه سیندن کنارا چیخمیردی. لاکین حؤکومت، پولیس، سیاسی ایداره، حربی تریبونال، ائلجه ده درگاهی، آیروم، موختاری، خلعتیری و اونلارین ال-آلتیلاری بو بارده گئدن دانشیقارلاردان اوز و اختیندا تام مهارتله ایستیفاده اندهرک، اولکهنین یاخشی، پاک و تمیز آداملارینین اکثریتینی همین اینیهام ایله تۆهملندیریب، اونلاری اوز وظیفه و روتبه لرینین ترقی اندیپ یوکسکتمک هوسینه قوربان وئیردیلر. بونونلا دا رضا خانین شاهلیق تاریخی صحیفه لرینه بیر چوخ سیلینمز، قانلی لکهلر و وروردولار. یاخشی و تمیز آداملار لوغتی ایشلتمگیمیز شوبهه تۆرتمه لیدیر. رضا خان دؤورونده بوتون آزادیخاھلاری تئرورچولوق اینیهامی ایله توتوب قصر زیندانینا گتیردیلر. بلکه ده اونلارین اکثریتی بنله تئرورچولوق دوشونجه سی و فیکریندن تامامیله خبرسز ایدی. بورادا حبس اندیلیمش آداملارین موقدراتی پولیس ایدارهلرینین مئیلندن آسیلی وضعیتده ایدی.

من هنج ده، بیر آدامی تحقیر ائتمک، یاخود شخصلرین سیاسی و اینقیلابی موقعلرینی آچتماق ایسته میرم. عکسینه اولراق حقیقتی مومکون قدر، اولدوغو کیمی ساده و بزک-دوزک یازماغا، اونو-بونو اینجیتمکدن چکینمگه چالیشیرام. خصوصیه، شخص محبت و یا کین بسله دیگیم بیر چوخ آداملارین آدینی قنید ائتمکدن چکینه جگم. بو حال، شرح انده جگیم مطلبدن آسیلی اولراق، بعضیلرینین آدینی قنید ائتمک مجبوریتی قارشیا چیخان زامان، باش وئره بیلر. شوبهه سیز، بو ایش محض مؤوضوعو آیدینلاشدیرماق اوچون، میثال گۆسترمک، شرح ائتمک و تصور یاراتماق خاطرینه اولاجاقدیر.

نه ائتمك اولار. بعضاً آدم مجبور اولور كي، بير سيرا سؤزلري دئمك و يازماقدان چكىنمه سين. مثلا، آغايي ابولقاسيم موسوي يه شخص حورمتميم وار. ايگيرمي نچه ايلليك حاديتلر، موختليف ايجتيماعى مرحله لرده بيزي بير-بيري يميزه ياخيلاشديريب، اوزون مودت عرضينده بو و ياخود ديگر حاللاردا دوستلورغوموز پوزولماميشدير. بونا باخمايلاق موسوي نين يوخاريدا قئيد ائنديگيم تئرورجولوق ايتيهامي اساسيندا توتولموش يولداشلاري حاقيندا بير نچه سؤز يازماغا مجبورام.

تئرورجولوق ايتيهامي اوزلوگونه جناب موسوي نين شخصيتينه باپيشا بيلردي. چونكي اونون اوتوز ايلدن آرتيق آزادياھليق ستاژي وار ايدي. همين آد ايله ده شوهرت قازانميشدي. شاه، شخصن اونو تانيبيريدي. جومهوريت حاديتلرينده اونو حاجي رحيم آغا قزويني نين ائوينده گورموشدو. بوندان باشقا بير نچه ايل اول همين ايتيهام ايله اونو توتوب روسيايا سورگون ائتميشديلر. هر حالدا تئرورجولوق و يا حربي محكمه ايشچيلرينين ديلي ايله دئسك، شاه علئيينه قصد دوزلتمك، اونون خارجي گورونوشونه بئله اويغون گليردي. پوليس ايداريسي موسوي نين آزاد ياشاماسيني ايستهمه ديگينه گوره همين ايتيهامي اونا نيسبت وئرديسه ده، لاکين بو ايتيهاميني ثوبوت ائنه بيلمه دي. ثوبوتا احتياج دا اولماميشدي. شهر يور حاديتلر سندن\* سونرا آغايي موسوي يه وئريلميش حؤكمله گؤستريليردي كي، حربي تريبونال هئچ بير اساسلي ثوبوت اولمادان اونا اون ايلليك حبس جزاسي كسميشدير. بو سند يالتاقلار طرفيندن (عصر نووين انوشيرواني) آلانديريلان رضا خان حاكميتي دؤورونده كي «عدالتلي» حؤكلرين بير نومونه سيدير.

هر حالدا پوليس ايداريسي ايستهميردي كي، موسوي آزاد اولراق بورادا-اورادا اوتوروب بعضي صؤحبتلر ائتسين. «ع»-نين بوش و يالان سؤزلري پوليس الينده ياخشي بير بهانه ايدي. بو سؤزلردن درحال ايستيفاده ائدهرك موسوي اوچون ديدبھلي و طمطراقلي محكمه ايشي دوزلنديلر. حالبو كي، «دوكتور م. ج.» قاقازيني و «ع»-ني پوليس اوزو چوخ ياخشي تانيبير و ياخشي بيليردي كي، موسوي هر كيم ده اولسا آدم اولدورن دئييلدير. لاکين واختي ايله «ع»-ني ده مليرك اوندان پول آلماق ايستمين قولامعلي اهرينين غرضلي راپورتونو سند و اساس كيمي قبول ائيب بيرينچيني مجبور ائندي كي، ايكنينچي نين يالان و پوچ سؤزلريني تصديق ائتسين.

موسوي نچه ايللر بويو تكليفسيز ساخلانيلديقدان سونرا ظاهيرده شاها قصد دوزلتمك كيمي گولونج بير ايتيهاملا، محكمه ده ايسه ناملوم بير توهمنله اون ايلليك آغير و ياخود مجرد حبس جزاسينا محكوم ائيلدي. پوليس يالنيز «ع»- نين بوش سؤزلري اساسيندا بئله بير ايديعا ايرملي سوروردو كي، جلاليه\* مئيدانيني گويا هامارلاماقدا ايشتيراك ائدن موسوي بير گون دوكتور «م»-ه دئميشدير: «شاه جلاليه مئيدانينا باش چكمگه گلْميشدي. من اورادا اونون ايشيني بيتيره بيلرديم. دوكتور «م» ايسه بو ايشين نه اوچون انجام وئريلمهدیگيني اوندان سوال ائتميشدي...»

موسوي و اونون دوستلاري علئيينه يوخاريدا قئيد اولونانلاردان باشقا هئچ بير دليل و ثوبوت گؤستريلميردي. زيندانا بيزه ثوبوت اولدو كي، «ع»-نين سؤزلريندن مينده بيري ده دوغرو دئييلدير.

«ع» ايديعا ائديردي كي، گويا او ايراندا و خاريجده بير چوخ بؤيوك ايشلر گوروب، ان زيرك تئرورجولارلا بيرليكدە ايشلهميشدير. او دئييردي: «ببر گون سفارتخانايا گئتديك. اورادا سفيرين آرخاسينداكي سئيفدن گيزلي سندلري گوتورمعلي ايديك. ايش باشا چاتديقدان سونرا بيردن-بيره كئشيكچيلر باشيميزين اوستونو آلديلار. دوستوم اوتاقدان باييرا قاچا بيلمه دي و توتولدو. من ايسه حيطده دايا نيميشديم. او، دئدي، مني ديري اله كنجيرسهرلر تانييب، بونولا دا سيزين هامينيزي توتا بيلرلر. باشيمي پنجرهدن باييرا چبخاريرام، سن اونو كس آپار. من ده بئله ائنديم و بونولا هئچ بير يميز اله كنجمه ديك». بئله بير گويوچو آدامين سؤزو ايله موسويني اون ايل حبس جزاسينا محكوم ائنديلر.

\* شهر يور حاديتيسي 1941-جي ايلين اوقوست آيندا، موتقيق قوشونلارين ايرانا داخيل اولماسي و رضا خانين شاهليقدان ايستعفا وئريل اؤلكمن قاجماسي ايله علاقمدر وضعيتين ائلايشيدير.  
\*\* جلاليه مئيداني تئهرانين شيمال قريبنده بئرلشير. بو مئيداندا حؤكومت طرفيندن رسمي كنجيلر تشكيل اولونور.

## جهانسوزی و باشقا موتهیملر

یازیق جهانسوزی ده دئمک اولار کی، بوش سؤز اوستونده محو اولدو. او، ایستینطاق زامانی دئمیشدی: بیر گون شاه مدرسهیه، یاخود هارایا ایسه گلمیشدی. من اونا یاخین ایدییم. عئینی حالدا توفنگیم ده دولو ایدی. دوشوندوم کی، ایراده انتدیگیم تقدیرده بیر گولله ایله اونون ایشینی بیتیره بیلیم.

بو قبیل ایتیهاملارین، اساسی اولمایان پوچ محکومیتلرین، میقیاسی چوخ گنیش ایدی. حتا پولیس ایدارهسینده شوبههلی آداملارین آیریجا گنیش سیاهیسی ترتیب اولنوموشدو. شاه سفره چیخدیقا و یا اهمیتلی حادثه باش وئرن زامان اونلارین هامیسینی دانیشیق سیز توتوب زیندانا کتیریردی. حتا، ایندیکی شاهین\* تویوندا بئله، بیر چوخلارینی احتیاط اوزوندن زیندانا سالمیشدی. شاهین سفره چیخماسیندا بیر نجه گون اول قصبه لرده، کندلرده، حتا، یول اوستو چایخانالاردا نیسبتن تانینمیش آداملاری حبس اندیر و بونولا دا اونون «طنطنه لی» ایستیقبالی اوچون یول آچیردی.

تصور اندیرم کی، کئچمیش شاهین جانینی قوروماق اوچون سیاسی ایداره طرفیندن گورولن جورجور تدبیرلر زینداندان خاریجده کی آداملارا داها یاخشی معلوم ایدی. بیز یالینز ائشیدیردیگ کی، بئله حاللاردا شهرین موعین کوچه و خیابانلاریندا عئیهجر قایدا-قانونلار قویولور. آعاج اکمک و سایره بو کیمی ایشلر اوچون یینی-یینی گؤستریشلر وئر یلیردی.

عومومیتله، دئمک اولار کی، پولیس ایدارهسی و حربی محکمه مأمورلاری، ثروت و یوکسک وظیفه الده اندهرک اوز خصوصی یاشایشینا سون درجه هوسکار اولان شاهین نظرینده، خالقی خورتان قاییریب و بو یول ایله اوزلری اوچون چوخ فایدالی دوکان آچمیشدی.

\* مقصد رضاخانین اوغلو محمدرضادیر.

## تئرورچولارین مرموز تشکیلاتی - ائرمنی یوسیف و اونون یولداشلاری

آرتیق کدرلندیرجی عومومی حاللاری بیر کنار قویوب بیر قدر ده مرموز قاتیللرین ماجراسیندا یازاق.

فولادی نین دوستلاریندا باشقا زینداندان داها دورد سیاسی محبوس دیقتیمیزی جلب اندیردی. بو آداملار تخمینن یئدی ایل زینداندان ساخلانیدیغینا باخمایاراق، هله ده اونلارین تکلیفلی موعین اندیلمه میشدی. بو آداملارین باشچیسی و رهبری ائرمنی یوسیف آدی ایله مشهور اولموش یوسیف خان آشوری ایدی... تاریخی حادثه لر حاقیندا وئردیگی معلوماتلارا نیسبت او داها گنج گورونوردو. زیرک و چئویک آداما اوخشا بیردی. فارس دیلینده یاخشی دانیشاردی. ائرمنی یوسیف قاراشین، آریق و اورتا بویلو بیر آدام ایدی. دانیشیغیندا گورونوردو کی، کیفایت قدر تحصیل آلمامیشدیر.

ائرمنی یوسیفدن باشقا اکبروف آدی بیر شخصین ده عجایب هئیکلی زیندانا کتیریلن یینی آداملارین دیقتینی جلب اندیردی. گوده بویلو، انلی کورکلی بو آدام "جنگل حرکتی نین ایلک دورو مواهیدلری کیمی ساچ-ساققالینی اصلا قیرخدیرماییر و اوزونو مرحوم کیچیک خانا بنزتمگه چالیشیردی. بیر حالدا کی، مرحوم میرز، اکبروفدان داها بویون-بوخونلو، داها گنج، داها ساغلام ایدی. میرزه کیچیک خانین ساچ-ساققالیندا بیر دانا داغ توک یوخ ایدی. اکبروف ایسه سولغون و دوشگون ایدی. ساچ-ساققالیندا آغ توکلر اوستونلوک تشکیل اندیردی.

میرزه کیچیک خانین باخیشلاری درین و جاذیبه دار ایدی. اکبروفون گوزلرینده ایسه قابیلیتی آندیران کیچیک بیر پارلیتی بئله یوخ ایدی. میرزه متانتلی، وقارلی و دیندار ایدی. اکبروف ایسه جیرتقوز و یونگول گورونوردو. بو بدبختلیک بلکه

زىندان تضييقي نىن نتيجه سىندە تۇرنمىشە. او دىيىردى: «مرحوم ميرزە ايله ياخين قوھوملوق موناسىبىتىم وار. جنگلدە اوزوم اوچون بير ادام ايدىم. چوخلو مولك و ثروتىم وار ايدى.»

زىنداندا ايسە بئله سۇزلرە ھىچ كس قولاق آسمىردى. اورادا آريستوكراتلىق و بۇيوكلك يالنىز گۇرۇشە گلنلرەن محبوسلار اوچون كىتىردىكلرە خۇركلر ايله اۇچولوردو. نۇجە دىيىرلر، اداملارەن خۇرمتى زىنداندا كىتىرىلن خۇرك قازانچالارەن بۇيوكلكو ايله اۇچولوردو. بونا گۇرە دە، بعضى اعيانلار و طايىفا باشچىلارەن يالنىز قازانچالارەن بۇيوكلكو ايله فخر اندىر و چاليشىردىلار كى، بوش اولسا بئله، زىنداندا بۇيوك قازان كىتىرىسىلر. بو جەھتەن اكبروفون دىئىكلرەن محبوسلار اويدورما حساب اندىر، اونون اوچون ھىچ بير مۇوقع و وظيفە قابىل اولموردولار.

گۇرونور، او، جنگلدە دە او قدر آدلى-سانلى ادام اولمامىشە. بلکہ دە سادە بير توفنگچى اولموشدو. تصادوفن او، ايلك سىاسى محبوس ايدى كى، دىئىلدېگىنە گۇرە، زىندان مأمورلارەن ايله ياخيندان علاقه ساخلايىب اونلار اوچون خىرچىلىك اندىردى. او، بىزىم كورىدوردا ياشامادىغى اوچون من بو ايدىعالارەن تصديق اندە بىلمرم. لاکىن قنىد ائتمەلىم كى، او، اوست-اوستە ايجىبوش آداما اوخشايدى.

فىروز نىنى بو دستەنەن ان رشادتلى، عىنىي حالدا ان يازىق عوضولرىندەن بيرى حساب اولونمايدىر. بو ھىمتلى و رشادتلى گىنج آلتى ايل حبسە قالدېقدان سونرا زىندان رىبىسى مشهور ناصر خانىن كۇتكلىرى، قامچىلارەن و تىپكلرەن آلتىندا دلى اولموشدو. او، پاپاقسىز گزىر، دىلەنير، معناسىز سۇزلر دانىشىر، خصوصىلە اثرمنى يوسىفى لاغا قوبوردو. اينصافلا دىسك، يوسىف مومكون قدر اونا كۇمك و خىدمت اندىردى. لاکىن او، ھىچ دە ياخشىلىغى و پىسلىگى باشا دوشمەيىب حتا، اداملارەن بئله تانىيا بىلمىردى. او دىيىردى: «بو گون كومىتە بىزە قىرقاوول-پلوو گۇندرمىشە. بير ماوزئر ماركالى تاپانچا، بير دست پالتار و بير ياخشى آتوماشىن دا قاپىنىن آغزىندا حاضر دىر. كومىتە اىستەيىر كى، تىزلىكلە من بورادان چىخىب گىندىم. لاکىن ناصر خان مانع اولور. سۇز وئرىيلر كى، آخشام يانىما گلسىنلر. تاپشىرمىشام بير ياخشى قىلىنچ دا منىم اوچون كىتىرىسىلر.»

اونلاردان دۇردونجوسو على بروجردى ايدى. اكبروف كىمى، او دا زىنداندا ياخشى نوفوذ و شۇھرت قازانمامىشە. ظاهىرى گۇرونوشوندن آلوئرچى و بازار آدامىنا اوخشايدىردى. اوست-اوستە محبوسلارەن اكثرىتى يوسىفەن دستەسىنە ياخشى موناسىبەت بىلمىردىلر.

زىنداندا اداملارەن پوزغونلاشماسى اوچون گىنىش و الوئرىشلى ايمكان وار ايدى. اونلارەن بير چوخو چاراسىزلىقدان تسلىم اولاراق زىندان مأمورلارەن گۇستريشى اساسىندا خىرچىلىگە و جاسوسلوغا باشلايدىلر. بعضىلرەن ايسە اوز مىردار طبيعتلرەن اوزوندن بو كىمى آچاق ايشلرە بويون قوبوردولار. مثلاً، مشهور قاتىل حاجى محمد گلپايگانى جاسوسلوق ائندىگى اوچون گونەدە بير قىران پول آلاردى. سىاسى ايدارەنەن موفتىشى ساختا سىندلر دوزلدن ورشوو خانىن قارداشى ابراهيم خان آرتىق ناھار، شام آماق و زىندان داخىلىندە آزاد گزمك خاطرەنەن پوليسە خىدمت اندردى. بعضىلرەن ايسە داھا آچاقلىق گۇسترمەك سوپورگەچىلىك وظيفەسى ائتمك و ساير بو كىمى ايشلر خاطرەنەن پولكوونىك راسخ و ياخود نىرومىندىن بوتون گۇستريشلىرىنى حىاتا كىچىر بىردىلر.

موختلىف شايەلرە باخماياراق يوسىفەن و اونون دوستلارەن جاسوس اولمالارەن حاقىندا منىم اليمدە ھىچ بير قطعى دليل يوخدور. بونا گۇرە كى، زىندانەن دارىسفال موخىطى شىدتلرەن رقابق روخىسى تۇردىردى. زىندان مودىرى ايسە محبوسلار آراسىندا قىصدن ايكىتىرەلىك سالىب اىستىفادە اندىردى.

ھر حالدا بىزىم زىنداندا كىتىرىلدىگىمىز وخت يوسىفەن خصوصى بير وضعىتى وار ايدى. دىئىلدېگىنە گۇرە، او، بير نۇجە ايل مودتىندە كىچمىش بير نومرەلى حبسخانادا ساخلانمىشە. ايلك يوخلانىشەن سونرا اورادا آزاد بوراخىلمىش ايدى. دىئىر دىلر كى، يوسىف ھر گون اوز اداملارەن ايله گۇرۇشە بىلىردى. او، حتى اوز آروادى ايله حبسخانانەن اوتاغىندا گۇرۇشوردو. زىنداندا اولاركن اونون بير اوشاغى دا اولموشدو.

ياخشى يادىمدا دىئىل. دىئىلدېگىنە گۇرە، پوليس ايدارەسى طرفىكدن آيدا اون بير يا اىگىرمى تومن اونون آروادىنا خىرچىلىك دە وئرىلىردى. زىندان داخىلىندە گىزلى صورتە سىغار و يا تىرىك ساتماق دىمك اولار كى، يوسىفەن

اینحصاریندا اییدی. او، دئییردی کی، گونده هنج اولماسا اوچ تومن قازانمالییم. پولیسلر اونونلا حسابلاشیردیلار. بوتون محبوسلارلا یولداشلیق و دوستلوق اندردی. اورگی صاف و الی آچیق بیر آدم اییدی.

عباس کدخدانین دندیگینه گۆره، یوسیف زیندانان بوراخیلدیقدان سونرا آیدا اوتوز-قیرخ تومن ماعاشلا پولیس ایدارهمسینه ایشه قبول اولونوب ایصفاهانا گۆندريلمیشدی. عباس کدخودا بو مسالهدن چوخ اینجیمیشدی. او دئییردی: «من اوزوم اوندان داها آرتیق تئروورچویام. ناحاق یئره اونا آیدا فیلان قدر پول وئرمرک ایصفاهانا گۆندرلمیشلر...»

یوسیف اوزو ایسه بئله ایدیعا اندیردی کی، اونی زیندانان آزاد اندهرک سئید فرهادی تاپماق اوچون کاشانا گۆندریدیلر. او ایسه حؤکومتین پلانینی سئید فرهادا بیلدیرمیش و ایندن گلدیگی قدر اونا کؤمک و یاردیم گؤسترمرگه چالیشمیشدیر. لاکین بو، یالنیز اونون اوز سوزو اییدی. دوستلارینین بیر چوخو بو سوزون یوز فایض دوغرو اولماسینا اینانمیردیلار.

قئید اتندیگیمیز کیمی، یوسیف زیرک بیر آدم اییدی. اوز دندیگینه گۆر، یئرئم دستهسینین موجهیلریندن اولموشدو. جنگلده ده اهمیتلی رول اوینامیشدی. من اونونلا چوخلو دانیشدیم. چونکی اونون حرکتلری و ایشلری منیم نظریمده چوخ رمزلی گۆرونوردو. او دئییردی کی، منی دفعه لرله گۆرموشدور. من ایسه اونی هارادا گۆرمگیمی و یا آدینی بئله ائشتمگیمی یادیم سالا بیلمیردیم. بونا گۆره ده نهیین باهاسینا اولورسا-اولسون اونلارین ایشینی گندیشی حاقیندا دوزگون معلومات الدهه ائتمک ایستیمیردیم. لاکین درینه گندیکجه مسالهین حلی منیم اوچون داها چتین و داها رمزلی اولوردو.

او دئییردی کی، تئهرانا گلمزدن اول رشتده حبس اولوندوم. سونرا کیمین ایله و نجه حبسدن بوراخیلدیگیمی اوزوم ده بیلیم. بو حادثهدن سونرا اروادیمی گۆتوروب تئهرانا گلیم. بورادا بیر چوخ تانیشلاریم وار اییدی. تئهراندا موعین مودت ایشسیر قالدیم...

لاکین بعضیلارینین دندیگینه گۆره، فیروز دیوانه اولمازدان اول بیلدیرمیشدی کی، او، یوسیف ایله بیرلیکده تئهراندا گنجه اوونا چیخیر، خصوصیله شهر اطرافیندا آدمالاری سوپور موشلار. دئییلدیگینه گۆره، فیروز اعتبار ائتمیشدی کی، او زامان اونلارین ایشی اساس اعتباری ایله آدم اولدورمکن عیبارت اولموشدور. لاکین یوسیف اوزونو داها جیدی گؤستریر، گوردوگو ایشلره موجهیلدیگ و آزادیخالیق رنگی وئرمرگه چالیشیردی.

من اونلارین کیم اولدوقلارینی موعین ائتمگه چوخ چالیشدیم. لاکین بو مومکون اولمادی. تصور اندیرم کی، یوسیف اوزو ده بونو بیلمیردی. بلکه ده او سیری گیزلتمگه چالیشیردی...

او، دئییردی... «بیز قوام السلطنه اوچون ایشلیمیردیگ. لاکین قوام السلطنه ایله اصلا گؤروشمهیمیشدیک. بیز یالنیز بیر نفر ظابیط واسیطهسی ایله اونونلا رابیطه ساخالیردیق. همین ظابیط کومیتهدن قرارلارینی بیزه بیلدیریردی. بیزیم اوچون پول و سیلاح گتیریردی. من دئمک اولار کی، همین ظابیط ایله هر گون گؤروشوب اوندان گؤستریش آلیردیم. شاهین گوندهلیک ایشلری حاقیندا بو ظابیطین دقیق معلوماتی وار اییدی. بیز اونون گؤستریشی ایله اوز واختیندا شاهین گلهجگی موعین یئرلرده حاضر اولوردوق. لاکین شاهین بو ایشلردن هانسی واسیطه ایله خبر توتوب اوز واختیندا لازیمی احتیاط تدبیرلری گؤرمهسی هله ده منیم اوچون آیدین اولمامیشدیر. هامینی بیلدیگی کیمی، او واخت شاه ایدارلره تکلیکده باش چکردی و اوزو ایله هنج کیمی آپارمازدی. کومیتهدن گؤستریشی ایله بیز شاهین گلهجگی یئره گئتدیک، اورادا تیمدن دیرناغادک سیلاحلانمیش و او طرف بو طرفه وار-گل ائدن قاراوللارلا راستلاشیردیق. مثلا، بیر گون بیزه دندیلر کی، شاه فیلان ساعاتدا امنیه ایدارهسینه باش چکمگه گندهجک، سیز ده او یئرده حاضر اولمالیسینیز. دئمیشدیلر کی، شاه تک اولاجاقدیر. لاکین همان یئره چاتدیقا هر طرفه سیلاحلی قاراوللارین کئشیک چکدیگینی گوردوک. شاه اوزو ایسه بؤیوک دستهدن عیبارت عسکرلرین اورتاسیندا امنیه ایدارهسینه داخل اولدو. شوبهسیز، بئله بیر وضعیتده بیز هنج بیر ایش گۆره بیلمزدیگ. اونا گۆره کی، اولاه، او تک اولمادیغی تقدیرده بیزه ایش گۆرمگه ایجازه وئرلمهیمیشدی. ایکینجیسی، هدفه آتش آچماق اوچون ایمکان یوخ اییدی. تخمینن دورد بئش دفعه بو کیمی حادثه قارشیا چیخدی. بیز اونلارین هامیسینی ظابیطین واسیطهسی ایله کومیتهدن معلومات وئردیگ...»

من چوخ ماييل ايديم كي، همين ظابطين آدينين نه اولدو غونو يوسيفدن اويرنيم. لاکين او آند ايجهرک بيلديردي كي، اوزو ده همين ظابطين آديني بيلمير.

گنرال-مايور درگاهي نين بو مساله حاقيندا قالين محکمه ايشي دوزلتمه سي و اونا بير چوخ بزک-دوزک وئر مهسینه باخماياراق، يوسيفين دنديگيندن گورونوردو كي، بو ايش لاپ باشلانغيجدان اعتبارن اويونبازليق اولموشدور. شاهين اوزو همين مساله نين بوتون جوزبياتيندان خبردار ايميش. کيم بيلير، بلکه ده قاتيللر کوميته سي نين باشيندا شخصن شاه اوزو دوروموش. يوسيف دنديردي: «شاهين مجلسه گلهجگي گون بيزيم اوچون سون و ان قطعي عمل مرحله سي گونو حساب انديليردی. شاهين گلهجگي واختدان اول بيز الوئریشلي بير يئره توپلانیب فورصت گوزلهييرديک. قاشماق، گيزلنمک و اوزوموزو نه واسيطه ايله خيلاص انتمک يوللاريني دا حاضير لاميشديق... يئنه ده دنديرديلر كي، او، مجلسه تک گلهجکدير. تصادوفن دوز موعين اولونموش واختدا گليب چيخدي. بئله ايشلرده چوخلو تجروبه و جسارته ماليک اولدو غوما باخماياراق نئچه ثانيه تردود اتتديم. بوتون عضله لريم شيدتله تيتيرمگه باشلادي. ايشين اهميتيني نظره آلاراق درحال اوزومو اله آليب تاپانچانين دسته سيني اليمده مؤحکم توتدوم. بؤيوک عزمله بير نئچه آدديم ايرملي گنتديم. فيروز ايسه اصلا تردود انتميردي. بو نؤوع ايشلر اونون اوچون بير اويونچاق کيمي ايدی. او، هميشه اوزو ايله ماوزئر مارکالي تاپانچا گزديردي. ايشي باشا چاتدير سايديق او، همين سيلاحين کؤمگي ايله، مينرله سيلاحلي عسکرين موحاصير هسیندن چيخيب اوز جانيني خيلاص انده بيلردی. بو زامان اکبروف و الي بروجردی ده يارديم اوچون باشقا بير يئرده فورصت گوزلهييرديلر...».

يوسيف دنديردي: «مقصديمي حياتا کنجير مک ايسته ديگيم و اخت بيزيمله شاهين آراسيندا جمعي بير نئچه آدديم فاصيله وار ايدی. من ساغان، فيروز ايسه سول طرفدن اونون باشيني نيشانا آلميشدي. بيز آتش آچماق ايسته ديکده، راييطة چيميز اولان ظابط قفلتن اورتاليقدا گورونهرک، بيزه آرادان چيخماغي ايشاره اتتدي. بيز ايسه اونون ايزي ايله جمعيتين ايجريسيندن چيخيب گنتديک. ظابط بيزه دندي: آرتيق عمليات سونا چاتميشدير. سيزين ووجودونوزا دا داها احتياجيميز يوخودور. گندين اوز باشينيزا چارا قيلين...».

يوسيفين بو سوزلري مساله ني منيم نظريمه داها قارائليق، داها مرموز انديردي. من اونا هئچ ده يوسيفين اينانديغي کيمي باشا دوشمه يير و قبول انده بيلميرديم. يقين كي، مساله هئچ ده بو سادله يکده اولماميشدير. بونا گوره ده من بير گون زينداندا يوسيف خانا دنديم: آيا سيز بوتون بونلارين اويون و کلک اولدو غو باره ده هئچ فيکير لشمير سينيز؟ بلکه ده پوليس ايدار هسي نين اوزو همين ظابطي سيزين يانينيزا گوندر ميش!

او تعجوبله - نه اوچون بو ايشي گورمک ايسته يير ميشلر؟ - دندي. پوليس ايدار هسي نين منيمله نه کيمي دوشمنچيليگي اولاي بيلر ميش!!!

يوسيف خانين بو جاوابلاري اونون، چوخ چنويک اولماسينا باخماياراق، سياسي مساله لرده اولدوقجا ساده و عاوام اولدو غونو گؤستريردي. من اونا دنديم: «يوسيف خان سياسي ايشلرين هاميسي هئچ ده بير اوزلو و ساده اولمور. مثلا، چوخ احتيمال كي، پوليس ايدار هسي بو يول ايله بؤيوک سياسي بير مانعني و انگه لي ايتيهام انديب آرادان آپارماق ايسته يير ميش. بلکه ده پوليس حاکيم دايره يه منسوب شخصلردن بيريني بيخماق اوچون اونا کلک دوزلتمگه چاليشير ميش.

«تجروبه لي» تئرورجو بير قدر فيکير لشديکدن سونرا دندي: «باش چيخارا بيلميرم، هر ايشي بيلسم ده، ايشين بو جهتيني درک انتمه ميشديم. قنيد اولونان ظابطدن باشقا بيزيم هئچ کس ايله علاقه ميز اولماميشدي. پوليس ايدار هسینده ايسه بيزدن قوام السلطنه نين آديني سوروشدولار. بيز ايسه اونون حاقيندا يالنيظ ظابطدن انشيتيديگيميز سوزلري بيليرديک. بلکه ده سيزين ظنينيز دوغرو دور. دنديگينيز کيمي، نه بيلمک اولار! سياسي ايشلر هئچ ده ساده اولمور.

من يوسيف ايله قصدن بير نئچه دفعه گوروشوب هر دفعه اوندان موعين مساله لري اويرنمگه چاليشيرديم كي، بلکه ده مساله نين اوجونو بير يئره آپاريب چاتديرا بيلمير. لاکين تأسوفلر اولسوي كي، هله ده بو مساله منيم اوچون قارائليق بير شکیله قالماقدادير.

يوسيف اوزو اخلاق جهته سادە اولدوغونا باخمايلاق، مرموز بير ادام ايدي. هر يئردن خبر وئير، هاميني تانييردي. بوتون حادىتلارە اليني اوزاتميش، هر هانسي ماجرايا آز-چوخ قارىشميشدي. خصوصيله زينداندان بوراخيلاجاغي سون گونلرە چوخ مرموز گورونوردو. رشتە نەيين اوستونده توتولماسي، نامعلوم ظابيطين هانسي واسيطە ايله اونو الە كنجيرمەسي، نە اوچون تئرورجولوغا مأمور انديلمەسي معلوم دئييلدي.

يوسيفين اوز دئيدىكلريندن دە بير شئي باشا دوشمك اولموردو. فيروز نميني ايسە ديوانە اولموشدو. ديگر يولداشلاري ايسە يوسيفدن باشقا آيري اداملا رابيطەدە اولمامشديلار. اولار يالنيز يوسيفين گوستريشي ايله ايشلەميش، ايشين كوكوندن خبردار اولمامشديلار. بونا گوره دە اولارلدان هنج بير شئي اويرنمك اولموردو. بوتون بونلارا اساسن قئيد اولونان تئرورجولارين تشكىلاتي منيم اوچون مرموز قالميشدي.

\* \* \*

بير قايدا اولاراق مجلس دؤورلريندن هر بيريني قورتارماسينا بير نئچە آي قالميش مجلس دئوتاتلاري اوزلرينە تكان وئريب چاليشيرديلار كي، هر هانسي واسيطە ايله اولورسا-اولسون خالقين اعتمادي ني جلب اندەرك، يني سنچكيلر زمانني اوزلري اوچون الوئريشلي زمين و محيط حاضير لاسينلار. حاضيردا اولدوغو كي مي رضا شاه دؤورونده دە سنچكيلر زمانني خالقين ايرادەسي نين تاثيري يوخ ايدي. ديگر طرفدن كوتلەر، مجلسە و اونون نومايندەلرينە اعتماد بسلەمەيرك، بو دسگهي ديكتاتورون ايگرنج مقصدلريني حياتا كنجيرمك، اونون گوندن-گونه آرتان ايشناسيني تامين انتمك اوچون واسيطەدن باشقا بير شئي اولماديغيني درك انتميشديلر. بوتون بونلارا باخمايلاق 1930-جو ايلين ياي فصليندە دؤورەسي باشا چاتميش مجلسين سادلؤوح دئوتاتلاريندان بير نئچەسي اوز شانسلاريني يئيدن سيناقدان كنجيرمك فيكرينە دوشدولر. مرحوم فرخى دە اولارين اچرييسيندە ايدي. او ايكي ايل سوكونت انديكدن سونرا يئيدن فعاليته باشلايلاق، كيچيك بير فراكسيا ياراديب، بير سيرا جيدي تدبيرلەرە ال اتميشدي. فرخى دئيدردى: مسالە ايكي حالدان خاريج دئييل. اگر موفقيت بيزيملە اولارسا مجلسە دئوتات سنچليلب فورصتين يئتشمەسيني گوزلەمەيرك. عكس تقديردە ايسە خالق، بيزيم شاهين اليندە آلت اولماديغيميزي، اونون مقصدلرينين حياتا كنجيريلمەسیندە ايشتيراك انتمەديگيميزي باشا دوشەجكدير.

بيز فرخى نين فلسفە و عقيدەسي حاقيندا دانيشماق ايستمەيريك. اونون سوزلرينين بير چوخو عئيبەجر گورونور. چونكي فرخى نين اوزونە مخصوص پرينسپلاري وار ايدي. زينداني اوزونده بللە بعضاً هنج بير منطيقە اوبغون گلەمين سوزلر دانيشاردى. لاکين او هر حالدا فرخى ايدي. قورخماز ايدي. جسارتي و رشادتي ايدي. ايستمەديگي سوزلري دئييب، باجارديغي ايشلري گورردى. بير چوخ حاللاردا اوز ايشلريندە موفقيت دە الە اندردى

فرخى نين دئوتاتليني نين سونو دئيدگيميز كي مي، 1930-جو ايل ياي فصلي نين اوللرينە تصادوف انتميشدي. همان گونلرە او، دربندە\* ياشاييردي. بو زمان فرخى ايستمەيردي كي، اوز ديلى ايله دئسك، بير نئچە ساعاتليق شاعيرانە حيسلري ايله بيرليكدە طبيعتين قوينوندا ساكيت اوتورسون. اونون نشر انديردىگي «توفان» قزنتي ايسە هم تعطيل، هم دە قاداغان انديلميشدي. عئيني زماندا شخصي ائوي سايبلان همين قزنت ايدارەسي نين مولکيتي اوستونده... بختياري ايله چكيشيردي. پايدا بهارستاندا\*\* ياشاماغي دا اوزو اوچون الوئريشلي حساب انتميردي. رضا خان اوصولى-ايدارەسي گنت-گندە كوك سالاراق عادى و طبيعي بير شکلە دوشموشدو. سننوزرا تام كسكينليگي ايله حؤكمرانليق انديردى. پوليس ايدارەسي اوز نوفوذ دايرەسيني گوندن-گونه گننیشلنديرمك حربي ناظيرليگي، باغشاهي\*\*\* و ديكتاتورلؤغون ايلک دؤورونە منسوب ديگر موسيسلري اوز كؤلگەسي آلتينا آلميشدي.

ياريمپوليس و ساراي مداحي اولان بير نئچە قزنت ايسيتينا اولماق شرطي ايله هنج بير قزنت و يا بولتن نشر اولونمور و اولونا دا بيلمزدى.

دېوتاتلار گولونج تڦايدچيلر كيمي داورين \*\*\* قوندارما قانونلاريني مۇخانيكي صورتده تصديق اندير، بايرام گونلرينده پوشك اتماق يولو ايله اعلى حضرتين حوزورونا چاتير و اونون سويوشلريني و معناسيز سوزلريني تام ايقتيخارلا انشيتمگه حاضير اولوردولار. خولاصه، ايجتيماعي حيات اولموش و ارادان گنتميشدي. سياسي ايداره مامورلارينين سوزو ايله دئسك، هئچ كس، حتا موثبت معنادا بئله راي سويلهيه بيلمزدي. او زامان دئيبيرديلر كي، اولكهنين اوز صاحيبي واردير. يالنيوز او اوزو اولكهنين وضعيتي و رعيتلري حاقيندا فيكييرلشملي و راي سويلهيهيليدير. بو حاقدا هئچ كس فوضولوق ائتمههيليدير.

بورادا بير حاديتنهني خاطر لاتماق ايستهييرم. حبسه آينديغيم واخندان ينددي ايل سونرا آجليق اعلاي ايله علاقه دار اولراق بير گون زيندان رييسي نين مو عاويني يانما گلدي. بو قوجا ايصفاهانلي دليل، نصيحت و ئرمگي، اوزون-اوزادي پيچيلداماغي چوخ خوشلاييردي. صؤحبتيميز بير ساعاتدان آرتيق دوام ائتدي. او، نه يول ايله اولورسا-اولسون مني راضي ساليب، خورك ينديرتمگه چاليشيردي. او اوز وظيفه سيندن بير قدر كنارا چيخاراق گيزلي حالدا ياواش-ياواش موجود رئييمين، پوليس ايدار هسي نين خيانتكار ليغي، عدليه نين پوز غون و چيركين حركتلري حاقيندا بعضي سوزلر دانيشدي. من اونا دنديم، آغا سيز ائله خيال اندير سينيز كي، بونلاري بيز بيلميريك. سيز بئله تصور اندير سينيز كي، زيندان رييسي راسخي تانيميريق. اونون حركتلريندن خبريميز يوخدور. خيال اندير سينيز كي، مثلا، موختارينين نجه آدم اولدوغونو، پروكورورون و رنگيرنك محكمه لرين عوضولرينين نه ايش صاحيبي اولدوقلاريني بيلميريك؟

يازيق قوجا اوز دنديكلرينه پئشمان اولراق تأسوفله دندي: من بئله خيال ائتميرديم كي، سيز درسينيزي ازبرلهي سينيز. آخي نه اوچون دئيبير سينيز كي، من بيلميرم؟ نه اوچون سيزين قاناجا قلي اولدوغونوزو باشقالاري بيلسين؟ نه اوچون ساوادلي اولدوغونوزو، يازيب، اوخوماق باجاردغي نيزي اوز گلره گؤسترير سينيز؟ سن دئ كي، بيلميرم، دئ كي، گوزوم، قولايغيم يوخدور. بو قدر واخت زيندانا قالدغي نيز باخماي اراق هئچ بير تجروبه الده ائتمه ميش سينيز. بلكه ده خاريجدن خبردار اولمادغي نيز اوچون بئله اولموشدور. آغا جان محض سيزه اعتيما د بسله ديگيمه گوره، مني گيره و ئرمهيه جگينيزي بيلديگيمه گوره، لاپ پرده سيز دئمه ليم: بو گون حؤكومت سياسي بونو طلب اندير كي، جمعيتيميزده باشا دوشن، گوز- قولايغي آچيق اولان آداملار اولماسينلار. ايندي اوزونوز اوز ايشينيزين حسابيني گندين.

بو، تصادوفي دانيشيقان عيبارت دئييلدير. بو نؤوع دانيشيقلارا بيز هر آديما راست گلير و دئمك اولار كي، اونا مو عين درجه ده ائتميشيك.

مطلبدن كنارا چيخديق. مقصديم هئچ ده كيتاب و ياخود مقاله يازماق دئييل. بونلار مو عين قنيدلردن عيبارتدير. اونا گوره ده هر واخت ياديا نه دوشور، اونو يازيرام. چونكي يازيلماسا اونودولا بيلر. مقصد زيندانين ايجريسينده كي وضعيتي تصوير ائتمكدير. بو قنيدلر اولمادان «اون بير ايلليك خاطرلر» ادلي ديگر كيتابچا بلكه ده بو ايشين عؤده سيندن كيفايت قدر گله بيلمه دي.

باشقا بير مطلبي ده حاشيه اولراق قنيد ائتمك ايستهييرم. سياسي محبوسلاردان بير گون شاهين «موبارك» حوزورونا عريضة گؤنره رك، صونعي جومهوريت طلبليك حركاتي گونلرينده معلومات سيز ليق و يا ساير عامللرين تاثيري آلتيندا گؤسترديگي جوزي خيدمتلريني همين عريضة ده خاطر لاتميش و بونولا اوزونه برانت قازاندير ماغا، يئني عصرين «بؤيوك نابيغه سي نين» رحم و «مردانه ليك» حيسلريني حر كته گتير مكله اوزونو جهنم دئشيگيندن خيلاص ائتمگه چاليشميشدي. مشهور پولكوونيك نيرومند سننوزور ا زاماني عريضة ني ساخلاييب در حال آغاني... اوز حوزورونا چاغير اراق دئميشدي: «همين بو عريضة گؤسترير كي، سن سياسي بير آدم اولموش و يئنه ده همين يولو دوام ائتديرير سن. سن نجه جسارت انديب يازير سان كي، «شاهين موبارك قدملري بهار ستانين قارشيسينا چاتان زامان من اونون آياقلاري آلتينا چيچك سپلردن بير ي ايديم».

بو نه دئمكدير؟ سن سياسي آدم اولماغي ني اينكار ائتمك ايستهيير سن. لاكين بوندان بؤيوك اعتراف اولار مي؟ آغا مگر سن بيلمير سن كي، بو اولكه ده سياست اولمايدير؟ اعلى حضرتين طرفدار ليق گؤستر نلره احتياجي يوخدور. دؤولتين خيبرينه دانيشماق ايسته ين آداملار دا سياسي موقصير حساب اولونورلار. يوكسك دوشونجه طلب انن مسالهلره هئچ كس قاريشمايدير. گنت عريضة ني دگيشدير و بئله ياز:

«من آنلاشيلمامازليق نتيجهسينده توتولاراق آلتی ایل مودتینده محکمه اولونمادان قصر زیندانیندا حبس ائدیلمیش ساوادیسیر و عاجیز بیر آدام...»

فرخی نین مجلسیده ایظهاری-وجود ائدیپ «امنیت» آدلی کیچیک فراکسیا تشکیل ائتمک ایسته دیگی بیر واختدا چوخ گیزلی و چوخ مخفی اولان دیگر میلی-سیاسی بیر تشکیلات دا مجلسدن خاریجده بویوک بیر جیدیتله، عئینی حالدا سس سیز سیاسی ایشلره قاریشیر، بویوک بیر عمومی حرکات اوچون زمینه یاراتماق ایسته ییردی. بو دا تام معنادا بویوک و اینتیظاملی بیر پارتیا دئییلدی. اونون چوخلو اؤزکلری، شوعبه و کومیتلری یوخ اییدی. او، 1920-جی ایل 3 اوقوست تاریخلی چنورلیشدن اولکی و یا بوگونکو «دموکراسی» دؤورلرینین پارتیالاری کیمی گئنیش مرامنامه، نیظامنامه و گورولتولو سؤزلرله اؤزونو جمعیته تقدیم ائتمیردی. او گونلرده بو ایش مومکون اولاسی دا دئییلدی. او دؤورده یاللیز قئید اولونان پارتیانین عوضولرینین جمعیت ایچریسینده بویوک نوفوذ و اعتباری وار اییدی. بونا گوره ده اولنار هنج بیر تظاهوره یول وئرمه دن، اؤز فیکرلرینی آسانلیقلا یاییر، حاق سؤزلرینی دولایی یوللار ایله خالقین قولاینا چاتدیرا بیلیر دیلر. بو پارتیانین باشچیلاری و عوضولری یاللیز شخصی نوفوذلارینی ایشه سالماق یولو ایله تشکیلات اوچون زمینه یاراتماق و دیکتاتورلوق قوولرینی ضعیف سالاراق عمومی ایجتیماعی بیر حرکات حاضیرلاماق ایسته ییر دیلر.

قئید اولونان میلی تشکیلاتین تانینمیش شخصیتلرینی (سیاسی حیاتیندا و اون بیر ایلیک زیندان دؤورونده راست گلدیگیم آداملارین) آدینی چکمک ایسته میرم. چونکی زامان کئچدیگجه اولنار سیاسی مئیداندان چیخسالار دا، هله ایندییه دک اؤز سؤزلرینی دنمه میشلر. اولنارین بو گون نه ائندیکلری، صاباح ایسه هانسی سیاست یئریده ککلری بیزه معلوم دئییلدیر. لاکین بو گون حیاتدا اولمایان و یاخود گونون سیاستیندن قطعیتله اوزاقلشمیش آداملار اوزریندن سوکوتلا کئچمک عقیده میزجه، اینصاف سیزلیق اولار.

\* دریند- تئهرانین شمال-غربینده یئرلشن یابلاغین آدیدیر.

\*\* بهارستان - ایران پارلامانی بیناسی نین آدیدیر.

\*\*\* باغشاه - تئهرانین غربینده یئرلشن کازارمادیر. محمد علی میرزه مشروطه چیلرین چوخونو بورادا آرادان آپار میشدیر.

\*\*\*\* داور-رضا شاهین دیکتاتورلوقو دؤورونده 1931-جی ایللرده ایرانین عدلیه ناظیری اولموشدور.

## مرحوم کمرهئی

بو شخصلردن بیرری رحمتلیک کمرهئی اولموشدور. بو بویوک شخص اؤزونون بوتون نوفوذ، شؤهرت و قودرتینی پارتیانین سرانجامینا تقدیم ائتمیشدی. پارتیا عوضولری رسمی سئچکیلر کئچیریلمه دن اونون رهبرلیگینی قبول ائده رک نظریه لریندن تام ایفتیخارلا طرفدارلیق ائدییر دیلر. رهبرلیک دونو اونون بویونا حقیقتن اویغون گلیردی. خصوصیه آغایی کمرهئی نین او گونکو مؤوقعی هر کس اوچون مویسر دئییلدی. اوزون مودتلی آزادیاھلیق مباریزه سی و صداقتی نتیجه سینده پایتاختین (تئهرانین) بوتون طبقه لرینین نوماینده لری اونو گؤرمگه گئدییر دیلر. او اؤز کیچیک قوناق اوتاغیندا هامینی قبول ائدییردی. او گونکو دنپوتاتلار، بویوک و کیچیک تاجیرلر، هابنله دؤولت قوللوچولاریندان تومتوش، صنعتکارلار و بازار آلوترچیلرینه دک بوتون خالق کمرهئی نین گؤروشونه گئدییر، اؤز اورک سؤزلرینی هنج بیر مولاھظه و نیگارنلیق اولمادان اونونلا اورتایا قویور، شخصی و ایجتیماعی ایشلرده کی چتینلیکلری آرادان قالدیرماق اوچون مصلحتلشیر، کؤمک آلیر و رهبرلیک اولونوردولار. بو یول ایله هر کس اؤز وضعیتینه موافیق صورتده جاواب آلیر و اونون آتالیق نصیحتلریندن ایستیفاده ائدییردی.

## سالار ظفر سنجابی

آدینی قلمه گئیرمک ایسته دیگیم ایکینجی شخص سنجابی طایفاسی نین رهبری اولموش سالار ظفر دیر. بو گون اونون نه وضعیتینه اولماسیندان هنج بیر خبریم یوخدور. بو قدر بیلیرم کی، او، ایراندا دئییل. آشاغیدا اطرافلی صورتده بو بارمه

بحث اندهجگم. معلوم اولدوغو كيمي او، 1930-جو ايلده سرحدى كئچميش و همين سطيئرلري يازديغيم بو گوندهك اولكهمه قاييدا بيلمهميشدير. سنجابي طايفاسي نين قديم تاريخي اولدوغونا گوره بو بويوك شخص يالنيز پايئاختدا دئييل، بوتون ايراندا تانيئميش و شؤهرت قازانميشدير.

اونون احتياطي آدم اولوب اوزونو زحمته سالماق ايسته مەين بويوك قارداشي سردار موقتدير ظاهيرن حوكومتين سياستينه طرفدار اولدوغونو بيلديريردي. لاکين سالار ظفر اونون عكسینه اولاراق مومكون قدر چالشييردي كي، رضا خان شاهليغي نين منفي جهتلريني راست گلديغي بوتون آدمالارا سؤيله ييب و بونولا ميلي پارتيانين مقصدي يولوندا لازيمي فعاليت گؤسترسين.

سالار ظفر چوخ جيدي و چئويك آدم ايدي. رضا خانين حربي ناظير اولدوغو واخت نه سببندسه همداندا توتولوب حبسه آليئر. سالار ظفر اوزو عئيني زاماندا منيمله دوست اولان بير شخصه دئميشدي كي، رضا خانين گؤستريشي اساسيندا اونو همدان زيندانيندا اولدورمعلي ايميشلر. بونا باخمايلاق، او تام شوجاعته اوزونو بينانين يوخاري طبقه سيندن توللايب تئهر ايا قاچميش و موختليق واسيطلر ايله شاه طرفيندن باغيشلانميشدي.

قئيد اولونان تاريخده سالار ظفر ديكتاتورلوق رژيمي ايله تام معناسي ايله دؤيوشن بلکه ده ينگانه شخصيت اولموشدور. او، سنجابي طايفاسي نين نوفوذو و آزاديخاهديق شؤهرتيندن ايستيفاده انديردي. همين طايفانين نوفوذو و شؤهرتي سايه سينده بوتون قاييلار اونون اوزونه آچيق ايدي. آدمالار هئچ بير نيگار انليق چکمه دن اونولا موذاکيره مه گيريشيرديلر. چوخ قورخماز ايدي. هئچ واخت احتياط قايدالارينا رعایت ائتمزدې. هر هانسي واسيطه ايله اولورسا-اولسون ديكتاتورلوق تيلسيميني سينديرماق ايسته ييردي. كيفايت قدر سياسي معلوماتي نين اولماديغينا، هله ده غليظ ائلات و طايفا لهجه سيني دگيشه بيلمه ديگينه باخمايلاق، اوز صداقت و فداكارليغي ايله هاميني جلب انديردي. او، هميشه اوز نؤقطة يي- نظريني دينله ييجيه قبول ائتديريردي. اينسانلاردا اولان آزاديخاهليق و وطنپرورليک حيسلريني چوخ آسانليقا اويادا بيليردي. چوخ تله سن، صبر سيز و احتياط سيز ايدي.

بير گون مني «دز آشوبدا» \* ائونه فوناق چاغيرميشدي. آخشام يئمگيندن سونرا گزه-گزه باغان چيخيب داغين اتگي ايله باشي يوخاري چيخيرديق. قديم دوستلار يمدان بيري ده تصادوفن بيزيمله ايدي. اونون دا ننجه دئيرلر باشي چوخ قازلي ايدي. او واخت باشقا چاره ده يوخ ايدي. يالنيز باشيقازلي آدمالار بير-بيرلري ايله گنت-گل انده بيليرديلر. تک او دئييل، او واخت هاميميز باشي-قازلي ايديک. هامی اوزونون خبري اولمادان بنله بير وضعيته دوشوردو. نهايت، سيلديريم بير قايتانين اوستونده داينديق. تئهرانين چيراقلاري آياقلار يميز ين آلتيندا سايريشيردي. اطرافيميز ساکيت و آرام ايدي. من دندنسه درين فيکره دالميشديم. آغالار اوز سوزلريني ثبوت ائتمک اوچون بعضاً منيم سوکوتومو پوزور، بو و يا ديگر موحاكيمه لر ينه نيسبتن اوز فيکريمي بيلديرمگه مجبور انديرديلر. نهايت، اونلار اوز دانيشيقلار يندا گنت-گنده اينقيلاب مساله سينده راضيليجا گلديرلر. من ده اوز خيالي فيکيرلر يمدن اوز اقلاشاراق ايستر-ايسته مز اونلارين حرارتله ايضاح ائنديکلري خيالي بير پلاني دينله ديم.

بعضاً اينسانلار انله بير فيکيرلره قاييلا بيليرلر كي، عادى شرايطده اونون حاقيندا دانيشماق بنله مومكون دئييل. او گون دوستلار يمين حيسلري او قدر جوشموشدو كي، اگر سوزلرينين قارشيسيني آلماسايديم، اينقيلابي حوكومتين ناظير ليكلريندن باشقا حتا اونون ان كيچيک قوللوقچولارينين آدلاريني قئيد اندهرک، يئني دؤولتين وئرگي اوصولونو، تورپاقدان ايستيفاده ائتمک قايدالاريني، قونشو دؤولتلر ايله موناسيبت فورمالاريني، مطبوعاتين، پوليسين وظيفه لر يني مو عينلشديرمک ايشينده ده جيدي موباحيته و موناقيشه آچارديلر.

باشقا بير گون سالار ظفر قاباقدان خبر وئرمه دن منز يليمه گليب موقديمه سيز اولاراق دئدي: بيز اوزوموزو آزاديخاه و وطنپرور آدمالار آدلانديريريق. لاکين اصلينده هاميميز خيانتكار ييق. من ده دئديم: هاميني خيانتكارليغي حاقيندا سنين اينده هئچ بير ثبوت يوخدور. بو ايديعا دوزگون دئييل. من اوزومو خيانتكار حساب ائتميرم.

او عصييلشهرک دئدي: يوخ، هاميميز خيانتكار ييق. موحافظه كارليق ان بويوك خيانت دئمكدير. سيز اوزونوز ده منيم قاباقلاردا تانيديغيم آدم دئييلسينيز. سيز ده موحافظه كار اولموشسونوز. اولكهمي داغيديرلار، آزادليغي آرادان آپاريرلار.

بوتون ايشلري بىر قولدور، يولكسن اوز الينه كنجيرميش و ايستهدىگىنى اندير. اولكهنين آدلى-سانلى آداملارنى بىر-بىرىنى آردىنجا آرادان آپارىلار. خالقين مالى، جاني و ناموسو ايله اويناييرلار. بىر بيغيين موردار و آبىرسىز آداملارنى ايش باشينا كنجيرمىر خالقين آتاسىنى يانديريلار. بىز ايسه بوتون بونلارنى گۆره-گۆره اوز ائولرىمىزده ساكىت اكلشميشىك. البته، خيانتكارلىق! داها خيانتين كي، بوينوزو اولماز. بىزىم ايشىمىزى باشقا پلاننلاردن گلب ساھمانا سالمایاچاقلار. بو ايشى من، سن، حسن، حسين گۆرمهليدير. بىزلر باشا دوشدوگوموز اوچون مسؤليت داشىبىرىق. يازىق اكينچى بىر شئي باشا دوشمور. خىردا آلورچى و عوام فهلهنين سياسى شو عورو يوخدور. هامىنين آتاسىنى يانديران همين گۆز يوممالار، پردهلمه، موخافىظهكارلىقلار... و سايرهدير.

اونا دندىم: عقيدەنيزجه نه ائتمك لازىمدير؟ ايشلر ايرمىلەمىر. بس نه ائتك؟ بىزىم اليمىز بوشدور. سلاح، پول، پوليس تشكىلاتى، عدليه و بىر سۆزلە، بوتون واسيطه دوشمىن اليندەدير. خالق دوزگون اولاراق دئير كي، اجنيلر اوز آنى منفعتلرى خاطرینه حاكيم دايرملرين آرخاسيندا دورورلار. بس بىزىم نهيمىز وار؟

دوستوم دندى:-هامى بو سۆزلرى دئير. من ايسه دئيرم كي، بىز ايش آدامى اولساق، بوتون بو واسيطه لرى اونلارنى اليندن آلا بىلريك.

خولاصه، بىر چوخ احساساتلى سۆزلردن سونرا سالار ظفر نوفدلو شخصلردن سوز آچراق دندى: آرتىق بونلارنى اوستونه بىر قارا خط چكمك لازىمدير. دونن مستوفى المالك-ين يانينا گنتميشديم. ايكى ساعاتدان آرتىق مودتده بىرليكه صؤحبت ائديك. اونا، قاباغا دوشوب فعاليت گؤسترمگه مجبور ائتمك ايستهيرديم. يوروجو سۆزلريندن عصبى لشيديم. نهايت، دندىم: آغا بوگون خالق سىزىن كيمي آداملارا اعتماد بسلەير، سۆزلرينيزه قولاق آسير، ايشارلر نىزى گۆزلەير. نه اوچون موخافىظهكارلىق گؤسترىسينيز. نه اوچون بو قدر اوز حياتينيزا باغلانمىشسينيز. بايراغى قالديرين، كوتله سىزىن آرخانيز جا گلەجك، بىچاق سوموگه چاتىدير. هنج ده گومان ائتمەين كي، رضا خان فؤوقلعه بىر آدمدير. اونون خالق آراسيندا، حتا عسكرلر آراسيندا هنج بىر نوفوذ و اعتمبارى يوخدور. او، كلكبازلىقلا ايشلرينى ايرمىلەي آپارىر. طاماحكارلىق، اوغورلوق، گوناھسىز آداملارنى اولدورمك اونون اولوب-قالان «آبريسىنى» دا آپارمىشدير. جمعيت داخيلينده سىزىن كؤكونوز وار. هامى سىزىن آرخانيز جا گلر. اهمالكارلىق ائتمەين. عكس تقديرده تاريخ سىزى باغىشلاماچاقدير. فورصتى فؤوته وئرسەنيز صاباح اوزونوز پئشيمان اولاجاقسينيز.

من بو سۆزلرى دئيركن آغا (مستوفى المالك) اوزونو توخ تومتوش، اللرينى بىر-بىرىنه سورتەرك ساكىت اوتورموشدو. او منه نصيحت وئرمگه باشلايب دندى: اوزونو، قورو جانينى، وارليغىنى تهلوكه آلتينا سالما.

سالار ظفر سۆزونه داوام ائدەرك دندى: بىر نچه گون بوندان اول مشيرالدولهنين ده حوزورونا گنتميشديم. بونلار عوموميتله نجيب، لاكين سويو پوفلهيه-پوفلهيه ايچن و اليندن ايش گلەمين آداملارديرلار.

من دندىم: آغايى سالار ظفر، اونلار نه جور آدم اولسالار دا خيانت ائتمزلر. او ايسه بو سۆزومدن يئنه ده ديلخور اولاراق دندى: بلى، خيانت ائديرلر. ان بويوك خيانتى محض اونلار ائتميش و يئنه ده ائديرلر. اونلار اوز ثروت، وظيفه و جانلارنىن قورخوسوندان ايشين ايلك باشلانغىچيندا رضا خانين قارشىسنىن آلامديلار. ايران خالقى بو قدر حىسباتسىز دئيلدير. بو آغالار بويوك نوفوذ صاحيبى اولدوقلارينا باخمايلاق شاهى دوزگون يولا سؤوق ائتمەميشلر. ايندى ايسه اونلار دئيرم: آغالار، نه قدر كي، ايش-ايشدن كنجەميشدير، بو يورون قاباغا دوشون. اونلار قورخولاريندان سسلرينى چىخارمىر، سۆزلرىمىزى ائشيتەمەك اوچون قولقلارنىن مؤحكىم تيخايرلار. حتى، آراميزدا اولان صؤحبتى اوچونجو بىر شخص ائشيتەمەين دئيه، خيدمتچىنى درحال اوتاقدان چىخايرلار.

من اونا دندىم: آغا، سىز احتياتسىز و تلهسن آدامسىز. حال-حاضيردا دؤولتئين يار ائديغى كسكىن تئروور شرايطينده بو كيمي ايشلرين خصوصيله سىزىن اوچون نه كيمي نتيجهلر وئرمگىنى آلايىرسىنيز؟

او دندى كي: هر نه اولورسا-اولسون منيم اوچون اهميتى يوخدور. سىزه دئمەلیم كي، ايراندا يالنىز بىر نفر تام معناسيندا مرد آدمدير.

من دندیم: بیلیرم. سیزین دندیگینیز آدم میلیون پارتیاسی نین رهبری کمرئی دیر.

سالار ظفر دندی: من بونا فخر اندیرم. سیز ده چوخ دوزگون دندینیز. هلهلیک الیمیزدن بیر ایش گلمز. هر حالدا مجلسین دؤورسی قورتارماق اوزره دیر. بو گون، صباح سنجکیر باشلاناجاق دیر. تبلیغات و یا موباریزه خاطرینه اولسا دا بیز اورایا بیر نچه نفر نوماینده گوندرمهلی بیک. نتیجه اله ائتمه دیکده، هنج اولماز سا سنجکیرین اویونجاق اولماسینی، خالقین ایرادسی نین سنجکیرده تاثیر سیز اولدو غونو هامییا باشا سالمالی بیق. خالقا گؤستر مهلی بیک کی، رضا خان هله سنجکیر ه باشلاماز دان اول اوز نوکر لرینی دئیوتات ائتمیش، اونلارین پارلماندا بیئر لرینی بئله مو عینلشدیر میشدیر.

من دندیم: ایندی وضعیت بئله دیر. بیز نه ایش گوره بیلیرک. بیزیم تشبوتلرین نه کیمی تاثیر ی اول بیلر؟

او، دندی: شوبه سیز، تاثیر ی وار دیر. بیز بیر قدر داها جیدی ایشلمک نیتینده بیک. نچه گون بوندان اول آغایی تنکابنی نین حوضور نا گندهرک اوندان خاهیش ائتمیش کی، سپه سالار مسجیدینده و یا داها الوئیشلی اولان باشقا بیر یئرده سنجکیرین آزادلیغی حاقیندا نطق سؤیله سین. بو گونلرده بیز چوخلو ایشلر گؤرموشوک.

من سالار ظفر سنجابی نین سؤزلرینی قصدن بوتون تفصیلاتی ایله یاز دیم. بونولا دا ایستیمیر دیم کی، او قار انلیق و دهشتلی گونلرده کی فداکار آزادیخاهلارین حیاتیندان اوخوجولاریمیز اوچون ان کچیک بیر نومونه تقدیم ائدیم.

شوبه سیز کی، بو گون وضعیتین دگیشدیگی، ایستیدادین منحوس هیکلینی یئرله ینکسان اندیلدیگی بیر شرایطه طبیعی اولراق هامی آزادلیقدان دانیشا بیلر. هامی اوزونو بیرینجی آزادیخاه و ان بؤیوک دموکرات کیمی گؤستره بیلر.

عوضولریندن ایکی نفرینی تقدیم اندیب، فعالیت و حرکت طرز لریندن موعین قدر دانیشدیغیم میلیون تشکیلاتی 1930-جو ایله فرخی و اونون پارلاماندا کی دسته سیله علاقه ه گیر هرک سنجکیرین گندیشینده بیر لیکه فعالیت ائتمگی قرار آلیمیشدیلار. پارلمان دسته سیندن یالنیز گیلان نوماینده سی طلویی نین آدینی قئید ائده بیلر. حاضیردا حیاتدا اولان باشقا عوضولر ایسه اله اولان واسیطه لر دن ایستیفاده ائدهرک اوز فعالیتلری حاقیندا هر جور معلومات نشر ائتدیره بیلر لر. شوبه سیز کی، بو ایشده مؤلفین تصدیقی اساس گؤتور ولمه لیدیر. چونکی مرحوم فرخی اولارین هر بیر ی حاقیندا خصوصی اولراق دفعه لرله منیله صؤحبت ائتمیشدیر. یالنیز اولارین ایجازه سی اولمادیغینی نظره آلراق بورادا آدلارینی چکمک ایستیمه دیم.

میلیون پارتیاسینا گلدیکد، فرخی نین بو باره ده اوز سیلاحداشلاری ایله نه کیمی سؤزلر دانیشدیغینی بیلیمیرم. فرخی مذکور مساله حاقیندا منیله ده هنج بیر صؤحبت ائتمه میشدیر. آنجاق همین پارتیانین باشچیلاریندان بیر نچه سی منه گؤستردیکلری اعتماد اوزوندن، بو باره ده فرخی ایله صؤحبتلر آپاردیقلا رینی سؤیله دیلر.

فرخی مجلسین سون گونلرینده ایکی-اوج دفعه چوخ کسکین موخالیف نیتقلر سؤیله میشدی. اولارین هامیسی نین متنی پارتیا طرفیندن حاضیر لانیلمیشدی. مرحوم طلویی ده بیر، ایکی دفعه دانیشمیشدی. اولارا دا پارتیانین دولایی یوللا تاثیر ی اولموشدو.

نهایت، هر ایکی دسته قرارا آلیمیشدیلار کی، سنجکیر ه بیئیندین باشلانماسی موناسیبتی ایله اطرافلی بیر بیانیه یاز اراق، اونو یالنیز شهرلرده دئییل، بوتون ایراندا گیزلی ورقه لر شکلینده یایسینلار. تأسوفر اولسون کی، حاضیردا همین گیزلی ورقه لرین اصل نوسخه سینی اله ائتمگه ایمکانیم یوخدور. سیاسی ایدار هنین ایجازه وئردیگی تقدیرده ایندی بو ورقه نی روشن محکمه ایشیندن ده اله ائتمک اولار. بو اهمیلتی تاریخی بیر سند دیر. بو سند همین دؤورده دیکتاتورلوق رژیمی علنیه نه اولان قهرمانلارین احوالی-روحیه سینی آیدینلاشدیریر.

گیزلی ورقه لر دربنده، فرخی نین ائوینده یازلمیشدی. فرخی یاخین دوستلاریندان بیرینین واسیطه سیله اونو چاپ ائتدیر میشدی. ایشین تئخنیکی جهتی ده ماراقلیدیر. چونکی او گوندک گیزلی ورقه لری بیر قایدا اولراق یا مطبعه لرده، یا دا ژنلاتین واسیطه سی ایله چاپ اندیر دیلر. پولیس ایسه حرفلر اوزره درحال مطبعه نی مو عینلشدیریر و چاپ ائتدیر هنی تاپیردی. ورقلر ژنلاتین ایله چاپ اولدوقدا پولیس درحال خطی تانیماق اوصولو ایله ایپین اوجونو اله گتیریردی.

قنيد انتديگيميز گيزلي ورقه‌لر ماكينادا يازيلديقدان سونرا ژنلاتين اوصولو ايله چاپ اولونموشدو. اگر باشقا يوللارلا مسالهنين اوستو آچيلماسايدى، پوليس گيزلي ورقه‌لر ناشيرلرني قطعين تاپا بيلمزدي. بياننامهنين ديلى ده چوخ كسكين ايدى. بورادا ديكتاتورلوق، شاه سارايي نين اوزباشيناليجي شرح انديليلر، خالق كوتله‌لر يندن طلب اولونوردو كي، سئچكيلر ين اوصولو و حؤكومتين بو ايشه قاريشماسي علنيهينه جيدي اعتراض ائدهرك، پارلمانا صلاحيتلي شخصلر ين سئچيلمه‌سي اوغروندا چاليشسينلار.

محمدعلى روشن ين بو دؤورده پارتيانين ايشينده، هابئله گيزلي ورقه‌لر ين حاضير لانماسيندا هئچ بير ايشتير اكي اولماميشدي. بو ايشدن اونون خبري بئله يوخ ايدى. يالنيز گيزلي ورقه‌لر ين ياييلماسي زاماني سالار ظفر اوز خصوصي دوستلوغوندا ايستيغاده ائدهرك اونون دا اليني بو ايشه قاريشديري و گيزلي ورقه‌لر ين موعين ميقدار يني يايماغا مجبور ائدير. سؤز يوخ كي، ورقه‌لر ين بؤيوك بير حيصه سيني فرخى، سالار ظفر، طلويى، هابئله فرخى نين پارلمان فراكسياسي نين ديگر عوضولري ياييميشدي.

اوگونلرده روشن تئهرانا سفر ائتميشدي. او، سالار ظفر ين خاهيشيني يئر ينه بيتريمك مقصديله كيرمانشاها قايددير. لاكين بو زامان تانيشلاريندان بير ينين واسيطه‌سيه همين مسالهنين اوستو آچيلير. سياسي ايدار مهنين مأمورلاري اونو ايزليبيرك قزو بنده حبسه آليرلار. بو خلاما زاماني همان گيزلي ورقه‌لر ين بير نئچه نوسخه سيني اونون چامادانيندان چيخاريرلار.

من بو قدر بيليرم كي، روشن، ميليون پارتيا سيني عوضو اولماميش، گيزلي ورقه‌لر ين يازيلماسي و چاپدان چيخماسي حاقيندا دا هئچ بير معلوماتي يوخ ايدى. بونا باخمايaraq سياسي ايداره اونو اوچ ايلدن آرتيق بير مودتده قصر زيندانيندا تكليفسيز ساخلاميشدي.

روشن عادي بير ادم دئييلدي. اونون اوزونه مخصوص اخلاقي وار ايدى. يالنيز سالار ظفر ايله دوست اولدو غونا گوره زيندانا دوشموش، بو ايش ايشه اونا چوخ آغير باشا گلميشدي. هله زيندانا اولاركن روشن ين اناسي وفات ائتدي. او، آغير بورجا دوشدو. ائويني سنل آپاردى. زيندانا اولدوغو اوچ ايل مودت ينده بير ادم بئله اونو گورمگه گلمه‌دي. او، يالنيز زيندانا وئر يلن يئمكله گئچبيردي.

من اونو زينداندان اول ده گورموشدوم. روشن باشينا عمامه قويدى. ياخشى ياديدا دئييل، مجلس دؤورلرينين بير ينده كيرمانشاهاين آز اديخاهلاري و ميليون تشكيلاطي طرفيندن او، تئهرانا گوندريلهرك، مرحوم نصرت الدوله نين دنپوتاتليجي علنيهينه سندرلر گتير ميشدي. او، دئييردي: «فرمانفرما مني گوجلو مواصيره يه آلميشدير. راستلاشديغيم بوتون ادملار اونا طرفدار چيخيرلار. بير گون او مني اوز ائوينه دعوت ائدهرك، باغدا قبول ائتدي. او، كيرمانشاها ي آرواديندان اولان اوغلانلار يني مجلسه گتيريمك حاقيندا گؤستريش وئردي. اوغلانلار يني منله تانيش ائدهرك دئدي: بونلار سيز ين همشهر ليارينيز ديرلر. بونولا دا او، نصرت الدوله نين دنپوتات سئچيلمه سيني طبيعي بير ايش اولدو غونو گؤستر يمك ايسته بيردي. اونون باشقا ايكي اوغلو دا باغدا يئر بئله بيردي. اونلاري منه گؤستر يمك دئدي: بئله خيال ائتمه كي، من يالنيز كيرمانشاها ي بسلمه ميشم، باشقا بير دسته ميز ده وار دير. يئر بئله ين بو ايكي اوغلو مو دا بولشئويك ترييه ائتميشم.

\* تئهرانين شمال-شرق ينده يئرلشن يايلاغين آديدير

## محمدعلى روشن ين حبسه آليناماسي

محمدعلى روشن حبسه آليمازدان اول چوخ گنج ايدى. من حبس اولوندوقدان ينددي آي سونرا اونولا زيندانا گوروشدوم. بو زامان اونون ساچي-ساقالي آغار ميشدي. دئييلديگينه گوره بو دگيشيكله ي-بير-ايكي هفته عرضينده باش وئر ميشدي. لاكين احوالي-روحيه سي چوخ مؤحك ايدى. چاي و قليا ندان باشقا آيري شئي له مار اقلانميردي.

بیر روحانی عالیله سینده بویا-باشا چاتدیغینا باخمایاراق روشنن حرکتلری لوتویانا ایدی. دئییلدیگینه گۆره، کیرمانشاهلیلارین چوخو بو خاصیتیه مالیک اولورلار. روشنن اصلی ایصفاهانلی اولسا دا، اؤز حیاتیندا اورانی گۆرمه میشدی. اونولا چوخ ظرافاتلشیر و دئییب گولوردوک. روشنن وجودو ایله دنمک اولار کی، زیندان بیزه تاثیر ائتمیردی. زیندانین قوروتلو آشی ایله گونوموزو خوش کئچیریردی. زیندانا یئنی گلنر، خصوصیله دؤلت املاکینی منیمسین آداملار، سیاسی محبوسلارین بو قورو-بوش شنلیگینه تعجبوله نیردی. اونلار حتا، بعضی واختلار بیزیم ظرافات و گولوشلریمیزه ده اعتراض ائدیردی. اونلاردان بعضیلری بو اعتراضی اینجه یئرلر، حتا سیاسی ایتیهاملارا دا چکیب آپاریردی. دؤلت املاکینی منیمسک اوستونده حبسه آلمیش بیر قوشون پولکونیک کی بیر گون بیزیم ظرافاتلشماغیمیزدان عصبی لشهرک شاهها بنله بیر مکتوب یاز میشدی: «قصر زیندانی تبلیغات مرکزی اولموشدور. سیاسی محبوسلار قزئت اوخویور و اونون اطرافیندا موداکیرملر آپاریرلار...»

اوست-اوسته روشن یاخشی یولداش و ایستیقانلی آدم ایدی. او اؤز سیاسی آبرینی و منلیگینی ده قورویا بیلیردی. بیر گون، راسخ اونون مکتوبونو یوباتمیشدی. بونا گۆره ده زیندانین داخلی و خارجیبنده اولان دوستلاری، حتی سرتیپزاده و راسخ نه قدر تاکید ائدیب عذر ایسته دیلرسه ده او، اؤز عالیله سینده بیر داها مکتوب یازماغا راضیلیق وئرمه دی. بیر گون اونا دندیلر کی، کیرمانشاهدا سنین اولومون حاقیندا شایعه یاییلمیشدیر. آراد-اوشاغینا بیر مکتوب یاز. او ایسه جاواب وئرمه دن قلیانی سوموروب بو سؤزلره هنج بیر اهمیت وئرمه دی.

بیر دفعه ده زیندانا محبوس اوچون حیاتی مسالهلردن بیر سیایلان پریموس ساخلاماق ایجازه سی اوستونده آلیق اعلان اولنوشدور. زیندانین ریسی و مأمورلاری موختلیف و عدلر وئرکم و هده-قورخو گلکم یولو ایله هامینی بو ایشدن چکیندیریب آلیق اعلانینی سیندیرماغا مجبور ائدی. روشن ایسه نچه گون سوساراق اوتوردوغو یئردن بنله ترپنمه دی. او، ناماز قیلماقدان باشقا هنج بیر حرکت ائتمیردی. نهایت، زیندان ریسی علاجسیز قالاراق اونون پریموسونو تام حؤرمتله گئری قایتاریب ایجازه وئردی کی، کؤنلو ایسته دیگی کیمی اوندان ایستیفاده ائتسین.

قئید اولوندوغو کیمی، روشنین یولداشلیق و دوستلوقا بؤیوک علاقه سی وار ایدی. یالنیز سالار ظفر ایله دوست اولدوغو اوچون او، زیندانین بو قدر سارسیدیجی زحمتلرینه دؤزوردو. بو موده روشن، هر ایکسی ایله دوست اولموش مولیفه بیر کلمه بنله گیلایه و شیکایت ائتمه دی. عکسینه اولاراق سنجایی طیفاسی و اونون باشچیلاری حاقیندا همیشه حؤرمتله دانیشاردی.

سالار ظفردن یئنه ده بیر آز یازماق لازیمدیر. اونا گۆره کی، شرحینه باشلادیغیمیز موضوعو، بونسوز، کیفایت قدر آیدینلاشدیرماق مومکون دئییلدیر.

گیزلی ورقهلرین یاییلماسیندان ایکی-اوچ گون کئچمیشدی. بیر چوخ آداملار کیمی من ده اوخودقدان سونرا اونو یاندیریب، احوالاتی یادیدان چبخار میشدیم. او واختلار بیر چوخ دوستلار کیمی، من ده احتیاطلا یاشاییردیم. حتی، خصوصی صؤحبتلر و شخصی گئت-گل اوچون بنله اؤز دایمی یاشاییش ائومدن ایستیفاده ائده بیلیردیم. چاره سیزلیکن هر هانسی بیر دوستوملا، دیگر بیر دوستون ائوینده گوروشوردوم. بیر گون ائولردن بیرینده آغایی سالار ظفرله گوروشدوک. سؤز یوخ کی، ائو صاحیبی خصوصی بیر یول ایله گوروش و اختینی طرفله بیلدیر میشدی. بو ائوین قابیسی قیفیلی ایدی، ائوده یاشایانلار هارا ایسه چخیب گنتمیشدیلر. بیردن-بیره قاپی آچیلاراق سالار ظفر ائو داخل اولدو. تخمین گونورتا رادملری ایدی. من دئدیم: چوخ یاخشی اولدو کی، گلدینیز. ائوین صاحیبی چخیب گنیدیدیر.

ایکیمیز بیرلیکده ناهار حاضیر لاییب یئدی. او دئدی: دوغرودان دا غریبه آداملار سینیز، دونیادان خبرینیز یوخدور. آنجاق یئمک و یاتماق فیکرینده سینیز.

اونون صیفتی چوخ جیدی لشیب، فاشلاری دویونلندی. تعجبولنهرک سوال ائتدیم نه خبر وار، نه کیمی حادیه باش وئر میشدیر؟ آخی دونیا کی، سونا چاتمیشدیر. بیر تک منیم اوتوروب و یا قاچماغیملا دونیا دگیشمز. منیم بو طرزده دانیشیغمدان سونرا او داها دا عصبی لشهرک دئدی: سیزلر چوخ پیس آداملار سینیز. همیشه دئییر سینیز کی، ایراده میزین بشر مو قدر اتینا هنج بیر تاثیر یوخدور. بیز کیملریک کی، تاریخن گنیشینی دگیشدیره بیلک.

من اولدن ده بيليرديم كي، فلسفي و ايجتيماعي مسالطري باشا دوشوب، تحليل ائتمک اونون اوچون چتیندير. بونا گوره ده اونونلا هنج و اخت بو زمينهده موباحيتميه گيريشمزدیم. خصوصيله داها چوخ ديلخور اولدوغو اينديكي و اختدا شوبهسيز كي، اونونلا موناقيشميه گيريشمه ملي ايديم. مجبور اولاراق دندیم: چوخ ياخشي، بيز سيزين فيکيرلشدیگينيز آداملار کيمن ايک، مقصدینيز ندير؟

او، دندی: دوغرودان دا سيزينله، موشکوللرين آچيلماسي اوچون آلاها توکول ائدن آداملار آراسيندا، هنج بير فرق يوخدور. اولار کيمي سيز ده اوز ايراده نيزي قيمتلندير مير سينيز. سونرا او علاوه ائدي: هله ليک بو سوزلرين و اختي دئييل. قارداشيم سردار ناصري بير نچه نفرله بير ليکده کيرمانشاهدا توتاراق نظارت آلتيندا تئهرانا کتير ميشلر. من حربي قالادا اولارين يانينا گنتميشديم. بو ايسه خيلاص اولماغيما سبب اولدو. پور آفري ده حبسه آلميشلار. ائوميزي ايسه نظارت آلتينا آلاق جيدي صورتده مني آختارماغا باشلاميشلار. اوزون بيليرسن كي، بو دفعه من اله کچسم حاق- حساب قورتارار.

من دندیم: نه اوچون سني توتماق ايسته بيرلر، سن كي، بير ايش گورمه مينسن.

او بئله جاواب وئردی: اوزونو سايماماز ليقا وورما. شوبهه سيز كي، گيزلي ورقهني اوخويويسان. يقين كي، روشن بين و باشقالارينين توتولماسي ايله ايشين اوستو آچيليب و منيم ده آياغي مي اورتاليغا چکيلر.

من دندیم: گيزلي ورقهني اوخوموشام. لاکين مسالهنين سنينله نه کيمي علاقهي اولاي بيلر؟

او دندی: علاقه اولسا دا، اولماسا دا وضعيت بئله دير. من مومکون قدر تئز بير و اختدا تئهراندا چيخيب گنتمه ليم. خاھيش ائديرم، قئيد ائتديگيم آداملار لا گوروشوب، نتيجهني منه معلومات وئرسن. من عدليه وکيلي (م)-نين ائويندیم. بو آداما اعتماد ائديرم. همان ائوده سني گوزله يه جگم.

من اونون سيفاريشلريني دوستلارينا چاتديرديم. دوستلارين اليندن ايسه هنج بير ايش گلمه دي. بير آي سونرا او، علاجسيز قاليب ماز اندار انلي چارو ادار لارين کومکليگي ايله تئهراندا قاچماغا مووفق اولدو. دئييلديگينه گوره سالار ظفر ايکي-اوچ آي اذيتدن سونرا نهايت ايران سرحديندن خارج اولماغا ايمكان تاپميشدي.

همين مساله اوستونده بير چوخلاري توتولدو. فرخي ايسه فورصتدن ايستيفاده اندرک روسيايا قاچدي و اورادان آلمانيايا گئتدي. آغايي کمرئي نين ده اوز دنديگينه گوره، بير نچه دقيقه ليگه پوليس ايدار هسینه کتير ميشديلر. او دئيردي: چاليشير ديلار كي، سالار ظفرين هارادا اولدوغونو مندن اؤيرنسينلر. عئيني حالدا سالار ظفرين نه مقصدله منيم يانينا گليب-گنتمديگيني سوروشور دولار.

کمرئي پوليس ايدار هسینه وئريلن سوآلارا جاواب اولاراق دئيميشدي: بيرنجيسي، من پوليس مأمورو دئييلم كي، شوبهه ملي آداملارين يئرني اؤيرميب سيزه معلومات وئريم. بو ايش منيم وظيفه و اخلاقيما اويغون دئييل. ايکينجيسي، ائويمه کيملرين گليب-گنتمه سي بار ده وئردیگينيز سورقو-سوال يئر سيز دير. چونکي منيم ائويمين قاپيسي هاميني اوزونه آچيدير. منيم يانينا هامی گله بيلر، اخلاقیم هنج و اخت ايجازه وئر مير كي، قاپيمي خالقين اوزونه باغلايم. پوليس ايدار هسي آداملارين منيم ائويمه گلمله رينه مئيلي اولماسا، بو حاقدان قزئتله ده اعلان درج ائتديره بيلر و بونونلا دا خالق اوز تکليفيني بيلر.

سردار ناصر، سردار موقتدر و باشقالاري ايکي آي سونرا زينداندان بوراخيلديلار. لاکين روشن تقريبن دورد ايل حبسه قالدي. کيرمانشاه عاليملري طرفيندن گؤستريلن تشبوت نتيجه سينده او، زينداندان بوراخيلدي. لاکين سونرا ايصفا هاتا سورگون ائيدلي. سالار ظفر ايسه بير مودت موسکودا اولموشدور. ايندي اونون هارادا اولماسي حاقيندا اله هنج بير دوزگون معلومات يوخدور. تأسوفلر اولسون كي، مؤليف اونون عابله سي حاقيندا دا دقيق معلوماتا ماليک دئييل.

سردار موقت زینداندان بوراخیلدیقدان بیر نئجه آی سونرا وفات ائتدی. زیندان اونون صحتینه چوخ پیس تاثیر گؤستریمیشدی. چونکی اونون بؤیرکلری آغیر خسته اییدی. او، ات، یاغ و عادی خورکلری یئنه بیلیمیردی. زینداندان ایسه پرهیز ساخلماق مومکون دئییلیدی.

خولاصه، سئچکی مساله سینده سارابین اؤزباشینالیغینا قارشی یاییلمیش عادی بیر گیزلی ورقه نئجه نفر رشادتلی آدامین آرادان گنتمه سینده و بیر نئجه کؤلو عایله نین داغیلماسینا سبب اولدو. تأسوف کی، موختارینین دبدبلی موخاکیمه سی جریانیندا دا هئچ کس بو فدایلرین آدینی بئله دلیینه گتیرمه دی.

## دؤولت املاکینی اوغورلایب منیمسه یئرلر

اون بیر ایلیک زیندان خاطرلریمده وضعیتینی شرح ائتدیگیم کیمی، قاراللیق حبس دؤورونو کئچیردیکن سونرا، نهایت، دیگر محبوسلارلا علاقه یارادا بیلدیم. همین ایل قصر زیندانی خوصوصی بیر طنطنه ایله یئنیجه آچیلیمیشدی. کؤهنه محبوسلارین بیر چوخونو قصره کؤچورموشدولر. زیندان مأمورلارینین دئیگینه گؤره، بو واختا قدر یالنیز ایستینطاق ایشیمیزی تکمیل لشدیرمک مقصدی ایله بیزی مووقتی محبسه ساخلامیشدیلار. اؤزو اؤزلوگونده داها حنیر تلندی ریجی داستان اولان مووقتی محبوسین وضعیتینی شرح اتمکدن هله لیک واز کئچیرم. بو بارده اطرافلی معلومات الده اتمک ایستیه یئرلر بیزیم «اون بیر ایلیک خاطره» لریمیزی گؤزله مه لیدیرلر.

قنید ائتدیگیم گونلرده، یعنی 1930-جو ایلین قیش فصلینده، دؤولت قوللوقچولارینین بؤیوک بیر دسته سینی حوکومت آنبایریندان اوغورلوق اتمک اوستونده مووقتی حبس خانادا ساخلاییردیلار. بو آداملار حبس خانادا آزاد بوراخیلیمیشدیلار. دؤولت املاکینی اوغورلایان محبوسلار زیندانین آغیر دؤورلرینده بئله، باشقا محبوسلارا نسیبت، خوصوصیله سیاسی موته یملره نسیبت داها آزاد و داها راحت یاشاییردیلار. باشقا جورده گؤزله مک اولمازدی. اونا گؤره کی، اوله، قنید اولونان دؤورده دؤولت املاکینی منیمسه مک هئچ ده عیب و نوقصان سایلمیردی. چونکی «مملکتین صاحیبی» آدلانان شاه شخص بو ایشده، ایدمانچیلارین دلی ایله دئسک رکورد ووراراق، بیرینجی یئری توتوموشدو. ایکینجیسی، دؤولت خزینه سینی غارت اندنلر پولیس ایداره سی ایشچیلرینه، خوصوصیله زیندان مأمورلارینا مو عین هدیه و روشوت وئرمله اولارین بوینونا مینیر، اؤز عیسی-عیشرت واسیطه لری ایستهدیکلری کیمی حبس خانادا یارادیردیلار. بئله لیکله، سیاسی محبوسلارین بوتون واسیطه لردن محروم ائدیلیگی ان آغیر و ان ده شتلی گونلرده بو جنابلار زینداندان تام فیکیر آسودملیگی ایله یاشاییر و ایستهدیکلرینی ائدیردیلر.

مثلا، اولار ایستهدیکلری هانسی گون و ساعاتدا اؤز آداملاری و دوستلاری ایله گؤروشه بیلیردیلر. هاماما گنتمک و یاخود محکمه ده حاضر اولماق بهانه سی ایله زینداندان چخیب، بیر تومن روشوت مو قابیلینده ان آچاق ایشلره بو یون اکن پولیس مأمورلاری ایله، ایستهدیکلری یئره گنیدیردیلر.

محکوم ائدیلیکن سونرا یئنه ده آیدا بیر نئجه دفعه اؤز ائولرینه گنهرک معلوم ایشلرینی گؤرور، ایداری فیریلداقلارینی تکمیل لشدیریر، سونرا سرخوش وضعیتده قاییدیب زیندانا گلیردیلر. اولار خاریجه بئله گنیمگه حنیفسلندیکلری گؤزل پالتارلاردان زیندانین داخیلینده ایستیفاده ائدیردیلر. بوتون عؤمور بویو بلکه ده یئمهدیکلری و یالنیز زینداندان آدینی ائشیتدیکلری خورکلری گتیرمک اوچون سفاریش وئیردیلر. بو یول ایله اولار بیر-بیرلرینه اعیانلیق گؤستریر و باشقالارینا آغالیق ساتیردیلار. باشقا محبوسلارین یئتمیش نفری کیچیک بیر اوتاقدا، چوروموش کیلیملرین اوستونده یاشاییب قیشین سو یوق گنجه لری چیرکلی و بیرتیق آدیالین آلتینا سیغیندیقلاری حالدا، زیندان مأمورلارینی اؤز هدیه لری ایله اله آلیب اؤزلری اوچون «حورمت» و «آبیر» قازانمیش بو اوغرو آغالار تک اوتاقلاردا یاشاییر و همین اوتاقلاری جورجور مئبل و قیمتلی خالیلارلا دا زینتلندی ریردیلر. بئله لیکله، اولار زینداندان اینگیلتره لوردلاری و آمریکایا میلیار دئرلریندن داها یاخشی و داها یوکسک حیات سوروردولر.

قنيد انتمك لازيمدير كي، بو آغالارين زيندانا اولمالاري بوتون جهتلردن ساير محبوسلار اوچون چوخ آغير باشا گليردي. زيندان مأمورلاري اونلارين راحتليغي تامين انتمك خاطرينه باشقا محبوسلارين ياشاييشيني محدودلاشديرير، اوغرولاري قورخوتماق مقصديله ديگر السيز-آياقسيز محبوسلارا عذاب و ايشكنجه وئريرديلر. خصوصيله پولكونيك راسخ بو ايشده خصوصي مهارت خرجه وئريردي. اونون هر آي آلدغي روشوتين اؤنيلمه و اختي آزاجيق گنجيكديكه باشقا محبوسلارين ياشاديقلاري كوريدورلاردا يوخلاما ايشلري باشلانيردي. پوليسلر پريموسلاري يننه ده محبوسلارين ليندن توتوب آيرديلر. قاچاق يوللا زيندانا تيريك، اراق و كونياك گتيرمك ايمتيناع انديرديلر. بيز اوز ابريميزي قوروماق، ان عادي حيات واسيطهسي اولان ياناجاقدان محروم اولماماق اوچون موباريزميه قالخيرديق. بو چكيشمه لرده بير نجه نفر قارائليق اوتاقلارا ساليئيردي. نهايت، آغالار پولكونيك راسخ ايله راضلاشير و بونولا دا عمليات باشا چاتيردي.

دؤلت املاكي اومورلاماق اوستونده حبسه دوشنلر زيندائين خصوصي حماميندان باشقا، روشوت وئرتمك يولو ايله عومومي حمامدان دا ايفراط درجده ايستيفاده انديرديلر.

خارجده قالماسي حؤكومت طرفيندن مصلحت گورولمهين و ياخود آرادان آباريليب، بوخ انديلمهسي نظرده توتولان بعضي آداملاري دا دؤلت املاكي اومورلاماق ايتيهامي ايله زيندانا گتيريرديلر. ايلك دفعه نصرت الدوله همين ايتيهام ايله حبس انديلميشدي. قنيد انتمك لازيمدير كي، نصرت الدوله اوزو ده باشقالاري حاقيندا بنله يوخولاردان آز گورمهشدي. كنجيشده ايسفاهاندا ماليه ايشچيسي اولموش مشهور موختاري ده موعين قدر همين خسته ليگه توتولموشدو. وئريلن توهمتين تام يالان اولدوغونو سؤيله مك مومكون اولماسا دا، هر حالدا تئيمورتاشي دا همين بهانه ايله زيندانا سالاراق خابجه سينه، فاجيعه لي بير صورته اولدوردولر. تبريزلي مشهور حسين آغا فيشنگچي نين ايشي بونلارين هاميسيندان داها گولونج اولموشدور. شاه بو جيدي و فعال آدامين آنجاق قصر زيندائيندا ساخلانيلماسيني مصلحت گورموشدو. لकिन دؤلت قوللو قچوسو اولماديغي اوچون اوغورلوق توهمتيني اونا ياپيشديرا بيلمهديلر. نهايت، اوتوروب اوزون مودت فال آچديقان سونرا دنديلر كي، او، قوشون ايداره لري اوچون كونتراتا گوتوردوگو پارچاني تعيين انديلميش اولچودن بير نجه سانتيمتر انثلي و يا انثسيز توختودورموشدور. بو يول ايله دؤلته بؤيوك مبلغ ضرر دگميشدير. بونون اوچون ده تبريزلي حسين آغا فيشنگچي زيندانا قالماليدير. بو گولونج منطق اوزوندون اونو سياسي كوريدوردا يئددى-سككيز آي تكليفيز ساخلاديلار. نهايت، اونون زينداندان هانسي يول ايله خيلاص اولونماسي منيم اوچون معلوم اولمادي. عوموميله، بو يول ايله ايتيهام انديئلرين سايي آز دنيلدي. لकिन اونلاري دؤلت املاكي حقيقتن اوغورلاميش آداملار لا اصلا موقايسه انتمك اولماز. موعين مقصد اساسيندا دؤلت املاكي اوغورلاماق آدى ايله ايتيهام انديلن شخصلرين بير چوخو آرتيق آرادان گنتميشدير. سالامات قالانلار ايسه هنج بير محكوميتلري اولمالارين باخمياراق ايستر مجلسده، ايستر سه ده ديگر صلاحيتلي مقاملاردا چكديكلري ضررلرين اؤنيلمه سي اوچون هنج بير تشبوت گؤسترمه ديرلر.

بیر سؤزله دنمك لازيمدير كي، دؤلت املاكي حقيقتن اوغورلايانلار حياسيز و موردار آداملار ايديلر. فاطمي نين نجه زينداندان چيخماسيني و اورادان بير باشا گنديب بلديه ايداره سينده ايشله مه سينه، بو گون، يا صاباح ايسه پارلمان كورسوسونده اوتورماسيني من هنج بير سبيله ايضاح انده بيلميرم. بيلميرم بو ايشلري هامي باشا دوشور، يوخسا تكجه بيزيم كي مي زيندانا دوشموش آداملار بو باره ده فيكيرلشيرلر.

فاطمي دؤلت املاكي اوغورلاميشدي. هر گون ده زيندانا بير لوله تيريك چكيردي. رضا خان دؤرونده ايسه او، شاهين وئرديكي امنيسيندن ايستيفاده انتميش بيرنجي آدامدير. اينسان بو ايشلري گوردو كده و ياخود انشيتديكده مات و حنيران قالير. يوللار ايداره سي نين اوغورلاري ايندي شرفلي آداملار اولموشلار. اونلارين هم پولو، هم ياشاييشي، هم ده آبير-حورمتي، بير سؤزله، هر شئيلري واردير. انشيتديگيمه گوره آغالار گويا اوز كنجيش آبيرلاريني برپا انتمك اوچون مجلسدن خصوصي بير قانون دا كنجير ميشلر. دنمك، بيزيم موحيطده اوغورلوق، خيانت، دؤلت املاكي منيمسه مك هنج ده عيب و گوناھ دنيللر. اوغرو آدام دنپونات، ناظير، بلديه رييسي و ساير وظيفه صاحبي ده اولاييلر و هنج كسين بونا اعتراض انتمگه حاقى دا بوخودور.

زیندان مأمورلاری دیگر محبوسلارین حاماما گنتمک نۆبەلرینی دە ھەمین اوغرو آغالارا ساتیردیلار. بئەلەیکە، بو آغالار تیف خستەلیگینی یایان ببتلر ایله بیریگە یازیق محبوسلارین قانینی سوروردولار. بونلارین بیر چوخو زینداندا فرانسىز لاری تقلید دە اندیردیلر. اونلار اۆزلرینی اروپا تیپلی گۆسترمک اوچون دونوز اتیندن حاضیرلانان خۆرک گنیریلەسینی سفاریش وئیردیلر. مەدەلری بو خۆرکلرە عادت ائتمەدیکلری اوچون اونلاری یئدیگدن سونرا چیخیب کوریدورلاردا قوصوردولار.

قنید اولوندوغو کیمی ھەمین آغالار و اختلارینین چوخونو حامامدا گنچیردیلر. البتە، زیندانان خاریجە تئز-تئز حاماما گنتمک ھنچ دە پیس ایش دئییلدی. لاکین زیندان داخیلیندە بو ایش اۆزۈ دە بیر نۆوع اوغورلوق دئمک ایدی. اونا گۆرە کی، زیندان مأمورلاری سائر محبوسلارین حامام نۆبەسینی پول ایله آغالارا ساتیردیلار. ایش بونولا بیتسەیدی یئنه دە درد یاری ایدی. بو فرانسىز لاری تقلید ائدن آغالار حامامین بوتون قاپی، دیوارلارینی بئزین و یا اودئکولونلا یودوردور، سونرا بئزین چلکلرینین اوستونده اوزانراق باشقا محبوسلارا بدنلرینی ماساژ ائتدیردیلر.

بیر قایدا اولاراق زینداندا تیریک چکمک، آراق و باشقا کئیفلندیرجی ایچکیلر ایچمک قاداغان ایدی. بعضاً حۆرمتلی ساییلمایان محبوسلارا پاپیروس چکمگە دە ایجازە وئیرمیردیلر. پاپیروس چکمگە عادتکرده اولانلار علاجسیزلیقدان پول بیغیب باھا قیمتە (بیر عددی اون شاهییا) پاپیروس آلیردیلار. اونلار بعضاً بیر پاپیروسو اوچ نفرە چکیردیلر. بئله حاللاردا شریکلر بیر-بیرینین پاپیروسا نئجە قوللاب وورماسینا دیقەت بئتیردیلر. بیر حالدا کی، «حۆرمتلی» محبوسلارین، یعنی دۆولت املاکینی منیمسەمیش محبوسلارین اوتاقلاریندا اعلا پاپیروسلار، قیمتلی شرابلار، تیریک، شیرە، بیر سۆزلە، هر شئی بول و فیراوان ایدی.

آدام ایشسیز قالدیقا اورگی چوخ شئی ایستەیر. بعضی روایتلرە گۆرە، زیندانین ائشیک حیطیندە ھەمین آغالار اوچون چوخ صمیمی گۆروشلر دە تشکیل اندیلیردی... قنید ائدیگیم کیمی اثرمنی یوسیفین زینداندا اولارکن تزه اؤولاد صاحیبی اولماسی بونا ئوبوتدور... ھەمین اوشاغی گۆروش زامانی یوسیف اۆزۈ منیملە تانیش ائندی. او واخت یئدینجی ایل ایدی کی، زینداندا یاشاییردی. اوشاغین ایسە بئش یاشی وار ایدی. اختیارلی منبەدن بئله بیر معلومات دا ائشیتیمیش کی، قوام شیرازی اوچون موەین باغین گولخاناسیندا گۆروش تشکیل اندیلیرمیش.

عادی اوغرولار، جیبە گیرنلر، عومومیتلە، غنیری-مؤحترم محبوسلار زیندانین دۆزۈلمز تصبیق و چتینلیکلری قارشیسیندا بیر چوخ حاللاردا بئشیمان اولدوقلارینی بیلدیردیلر. اونلار اۆزلرینە برانت قازاندیرماق اوچون احتیاجی، یوخسوللوغو و خوشلارینا گلەمین آداملارلا دوستلاشماغی بەھانە گنیردیلر. دوغرودان دا اونلارین بیر چوخو ایشسیزلیک، یوخسوللوق و آجلیق اوزوندن اوغورلوق ائتمیش و نتیجەدە زینداندا دوشموشدولر. حتا، اونلاردان بعضیلری گنجەلمک اوچون یئر تاپمادیقلارینا گۆرە قصدن اوغورلوق اندەرک حبسە دوشموشدولر. مثلا، بیزیم زینداندا ساخلاندیغیمیز مودتدە عباس تفریشی بئش دفعە زیندانان بوراخیلدی. لاکین یئنه دە زینداندا یاتماق اوچون قصدن اوغورلوغا گنیدب اولکی بئزینە قاییتدی. عسکر ارباب حسن اۆز عۆمرو بویو بلکە دە اللی دفعە دن آرتیق توتولوب بوراخیلیمیشدی. ائله دە عباس قزوینی دۆردبئش دفعە بوراخیلیب یئندین توتولدو.

بیر قایدا اولاراق عادی اوغرولار ھفتەنین اورتاسیندا زیندانان بوراخیلدیقا سۆز وئیردیلر کی، جومعە آخشامی بئمگینی گلیب زینداندا بئجکلر. اونلار حتا رییس ایله راضیلغا گلیردیلر کی، زیندانداکی بئرلری باشقا آداملارا وئریلمەسین. زینداندا اولان جیریق یورغانلارینی ایسە نئچە گونلویە کیرایە وئیردیلر.

اوللر بیز اوغرولار و دیگر محبوسلارلا داھا چوخ علاقە ساخلاییردیق. اونلارین ماجرالی و تهلوکەلی حیاتلاری حاقینداکی احوالاتلاری ائشیتمکە اۆزۈموزو مشغول اندیردیک. بعضی حاللاردا ایسە آرامیزدا عملە گن صمیمیت و دوستلوقدان ایستیفادە اندەرک اونلارا دلیل-نصیحت وئیردیک. اونلارین وئردیگی جاوابلار بعضاً طبیعی و منطیقی اولوردو.

مثلا، دئییردیلر: سیز بئله خیال اندیرسینیز کی، بیز آزاد یاشاماق و راحتلیق ایستەمیریک. مگر بیز آدم دئییلیک؟

اونلار دئيردير: سيز بئله تصور ائديرسينيز كي، پوليسين منفور صيفتي بيزيم خوشوموزا گلير؟ ياخود اورگيميز يوخدور؟ غيرتسيز آداملاريق؟ البته، يوخ. بيزيم حاقيموزدا يانليش فيكيردمديرلر. بوتون بونلاري بيز بلکه ده هاميدان ياخشي باشا دوشوروك. اوغورلوقدان، ائو كسمكدن، جيبه گيرمكدن، زيندانا دوشمكدن، تعقيبلره معروض قالمقدان، موحاكيمه اولونماقدان هنج ده خوشوموز گلير. لاکين نه ائتمک اولار، چارهميز يوخدور، اليميزدن بير ايش گلير. کاسييكارليق اوچون سرمايهيميز يوخدور. موعين پئشه، ايختيصاص صاحيبي ده دئييليك كي، هنج اولمازسا بو يول ايله گوندهليك چورگيميزي چيخاراق. نؤكرچيليك و ساير قوللوقچولوق ايشي ايله مشغول اولماغا دا تهلوكهسيزليک ايدارهي نين مأمورلاري مانعچيليك تورهديرلر. هارادا و هر هانسي آدامين يانيندا ايشه گيرمک ايستهديگيميز زامان پوليس اوزونو اورايا چاتديريب گوناھلاريميزي شيشيردير و بونونلا ايشلري كورلاياراق صاحييكاري بيزدن چکينديرير.

بو چتيليكلره باخماياراق تصادوفن اگر بير دوکان آچيب و ياخود موعين بير كسبكارليقا مشغول اولماق ايستهديکه سرمايهيميز اليميزدن آليير. دونيانين او باشيندا بير اوغورلوق باش وئرديكده درحال بيزيم اليميزي ده اورايا قاتيرلار.

همين غيري مؤحترم اوغورلارين عكسینه اولاراق، حؤكومت املاکيني منيمسهين «مؤحترم اوغورلار» اوزلريني هنج واخت موقصير حساب ائتمگي، زيندان دؤورونو تام ايفتيخار و آني آچيقلقا كنجيرير. آزاد اولوندوقدان سونرا ايسه هميشهكي يول ايله داها ياخشي و داها پوللو وظيفلر اله كنجيريردير.

بئلهيكله، دئمک اولار كي، يالنيز آفتاف اوغورلاريني محكوم ائدهرک ايجتيماعيتدن قورودولار. اينصافلا دئسک. دؤولت املاکيني منيمسهيمک، اوغورلوقون باشقا نؤو علريندن داها بيسدير. حتا يول كسيب آداملاري سويماق بئله، دؤولت املاکيني منيمسهيمک قدر حياسيز حساب اولونا بيلمز. چونكي، ساده اوغورلوق و يول كسنليک يوخسول و ديلنچيليكدن عمله گلير. بو يوخسوللوغو ايسه بيزيم پوزغون ايجتيماعيتيميز تورهتميشدير. تعليم-تربيه و اسيطهلري عوموميلشديريلديگي تقديرده اوغورلوق و قولدورلوق دا طبعي اولاراق آرادان گئدر. لاکين دؤولت املاکيني منيمسهيمک تاماميله باشقادير. همين ايتيهاملا زيندانا گتيريلن آداملارين چوخو زيرک، عثيني حالدا حياسيز و اوزلريني گوناھسيز گؤسترمگه چالیشان عونصورلر ايدير. اونلار، دؤولت ايدارلرينين اورتا و عالي روتبهلي ايشچيلريندن اولوب، يوكسک معاش آلان، ياخشي حيات سورن، حتا آد و شؤهرت صاحييلري اولان، آدلي-سانلي عاييله منسوب اولان آداملار ايديرلر. بورادا اوغورلوق، يوخسوللوق و چارھسيزليکدن مئيدانا گليردي. اونلار اوزلري ده بو کيمي عونوانلاري خوشلاميرديلار. بو آغالار ثروتلريني داها دا آرتيرماق، اوز عيش-عيشرتلريني تامين ائتمک، اوتوماشين و گوزل بينالار آلماق و داها چوخ وارلانماق خاطرينه اوغورلوق ائديرديرلر.

عدليه و ايجراچي قوولر اونلارا برانت قازانديرير، ياخود هنج اولمازسا عادي اوغورلارلا بو آغالارين آراسيندا بؤيوک فرق قایل اولوردو... بعضيلري دؤولت املاکيني اوغورلايانلارا حاق قازانديرماق اوچون دئيردي: دؤولت ظولمكاردير، او، خالقي زورلا سوير. بونا گؤره ده دؤولتين ماليني بئمک قطعين حارام دئييلدير. بو، حياسيزليغين سون نؤقطهسيدير. بونلاردان سوروشماق لازيمدير: دؤولت کيمدير؟ دؤولتين مالي هارادان توپلانميشدير؟ او، نه کيمي يئرلره صرف اولونمايدير؟

الته، بو سواللارا جاواب وئرتمک ايستهسک بؤيوک بير کيتاب يازماق لازيم گلهجکدير...

بورادا من هنج ده دؤولته برانت قازانديرماق و اونون ظولمكار اولدوغونو اينكار ائتمک فيکرينده دئييلم. باشقالاري کيمي ده دؤولتي ايدناللاشديرماق ايستهميرم. هلهيک بو قدر دئمک اولار كي، دؤولت اوزو اوزلوگونه هنج بير شئيه ماليک دئييل. دؤولتين خزينهسینه موختللف عونوانلار آلتيندا توپلانيلان گلير و وسايط ده ايران خالقلارينين ماليدير. بو ايسه دؤولت قوللوقچولارينين واسيطهسي ايل، يعني حقيقتده خالق کوتلهسينين تام معنالي خاديمي اولان آداملارين اليله ايجتيماعي ايشلره صرف ائديلمهليدئر. آداملار وئرگيلري هنج ده دؤولت قوللوقچولارينين خاطريري اوچون اؤدميرلر. خالق حؤكومت باشچيلارينين قاش-گؤزونه عاشيق دئييل. دؤولت مأمورلاري وئرگيني اونا گؤره توپلاييلار كي، بو وئرگي بئني-بئتملرين تربيهسي، اولکهده امنيتين تامين و برقرار اولونماسي، سرحدلرين قورونماسي، بير سؤزله، خالقين

مېنلرله بو كيمي اجتماعى درلرینه چاره قىلماغا صرف اولونسون. هنج بير آغىللي آدم بو پوللارين اوغورلانماسيني قانوني بير ايش حساب ائتمز.

لاکين بير اووچ حياسيز، لووفا آدمالار موختليف واسيطه لره ال آتماق و مين جور فيريلداق ايشلتمکله، حؤکومت ايدارلرینده سورعتله يوکسک وظيفه لره چاتيپ، چوخلو ماعاش آليرلار. سونرا اونلار اوز اوغورلوقلارينا، دؤولتین طولمکار اولماسي ايله برانت فازانديرماق ايسته ييرلر. بعضاً ناشيلىق انديب توتولوقدا زينداندا اوزلريني دؤولت علئيهينه موباريزه آپاران شرافتلي آدم کيمي گؤسترمگه چاليشيرلار. موختليف يوللارلا زيندانان بوراخيلدقدان سونرا اوغورلوق يولو ايله الده ائتديکلري ثروت و اعتبار حسابينا اوزلرينه «آبیرلي» بير عايله تشکيل انديب «آلني آچيق» حيات سورمگه باشلايرلار. ماراقلې بوراسيدير كي، بو آغالار باشقالاريني لاغا قويوب ايستئهزا انديرلر. بو وضعیت هله ايندي ده داوام ائتمکدهدير.

قانونلارين اينجھليکلريني ايضاح و تحليل ائتمک بو ايشده چوخ تجروبه لي اولان آدمالارا عاديير. من ايسه همين تهلوکھلي تحليلين قورباني اولموش آدمالار حاقيندا بير نئجه منظره ني تصوير ائتمک ايسته ييرم. عوموميتله، من ديکتاتورلوق دؤورونون قانونلارينا دبدين نظرله باخيرام. عئيني زماندا قئيد ائتمه ليم كي، قانون هنج ده موجد بير شئي دئييل. اونون مو عين حيصه سي فايديالي اولاييلر.

قانون هنج ده مقصد و آرزو دئييلدير. او، بير واسيطه دير. لاکين بو گون قانونو حياتا کئچيرن آدمالارين عقیده سي نين عکسینه اولراق، او، هنج ده اينتيقام واسيطه سينه، حتا يئرسيز جزالانديرماق و تنبه ائتمک واسيطه سينه چئوريلمه مھلديير. ساده جه اولراق دنمک لازيمدير كي، قانون جمعيتي ايصلاح ائتمک واسيطه سيدير. ايندي بئله اولماسا دا نهايت، بو جور اولمايدير. حال-حاضر دا دنيا عاليملري همين زمينه اوزرينده ايشلعييرلر. بو يوکسک فيکير گنج-تئز حياتا کئچيريلمه ليدير. هله ليک بو عومومي بحثدن صرف نظر ائندک.

بديختليکدن ايراندا وحشيليك و طولمکارليق واسيطه سي آدلانان قانونلار بئله، دوزگون ايجرا انديلمير. بوندان علاوه صلاحيتلي آدمالارين فيکيرنجه مؤوجود قانونلارين بير چوخو، اولکھه قانوني-اساسي سينين عکسینه اولراق ترتيب انديلميش و اونلارين وضع انديلمه سينده قانونوئريچيليك اوصولو گؤزله نيلمه ميشدير. بيز زينداندا اولارکن انشيديريک كي، قارشيبا چيخان حاديه لره ايله علاقه دار اولراق عدليه ناظيري تله سيک صورته بير نئجه ماده ني کاغيز اوزرينه گئيريب مجلسه تقديم انديردي. مجلس رييسي سيناقدان کئچيرمک بهانه سي آلتيندا همين جيزما-قارالاري پارلمانين تصديقيه چاتديريردي. قانونسوز حبسلر و باشقا ايرتجاعجي تدبيرلرين حياتا کئچيريلمه سينده محض همين ماده لر دن ايستيفاده اولونوردو. نئجه دئيرلر، ناپليونون آتاسينا مين رحمت. او، قانونوئريچيليك صلاحيتيني خالق نو ماينده لرينين اليندن آلميشديسا دا، بو ايشي هنج اولمازسا موخصيصلر شوراسينا تاپشير ميشدي. ديکتاتورلوق دؤورونده ايسه بو ايش داوره و اونون جانيشينلرينه بئله تاپشيريلميردي. بو دؤورده وضع انديلين بير نئجه اهميتلي قانونلار پوليس ايدارھه سي نين ان جاهيل مأمورلاري طرفيندن حاضيرلانميشدي. «اولکھه نين منافعى علئيهينه تشبوٹ گؤسترلر» آدلي گولونج قانون سياسي ايدارھه يازيلميشدي. اون ايلدن سونرا همين قارا قانونون دا عکسینه رفتار اندهرک، بير دستھه ني هنج بير دليل اولمادان توتوب محکوم ائتديلر. همان قانون، چيخاريلديغي واختدان بير نئجه ايل قاباغا دا عايد ائتديليردي. مثلا، فولادي نين دوستلاري، همين قانون و اونلار حبسه آليندقدان سونرا تله سيک صورته حاضيرلانميش باشقا قانونلار اساسيندا مو حاکيمه اولوندولار.

جزا ديواني قانونو دا ايصفاھان ماليه ايدارھه سي نين وسايطيني اوغورلاميش آدمالارين محکوم انديلمه سي خاطرينه ترتيب اولونموشدو. ايسته نيان هر بير کسي آسانليقلا اولومه محکوم ائدن قوشون محکمه سي قانونلاري دا چوخ ساده و عادي بير مکتوب کيمي يازيلميش و مشهور جلالد خلعتبري نين اليه تاپشيريلميشدي. بونلارين بير چوخو ايسه سيناق مقصديله ترتيب اولونان قانونلار ايدي.

## قانون و اونون تائيرلری

سیناق مقصدیله قانون حاضیرلاماق سوزونو آدم ائشیتدیگده آتالار دئیشکن آز قالیر بویونوز چیخارسین. آخی، سیناق مقصدیله ده خالقین موقدراتی ایله اویناماق اولار، محکمهده حاکیم کورسوسونده اگلیب سیناق مقصدیله اولکهنین آداملارینی اولوم جزاسینا محکوم اندنلرین نه کیمی مسئولیتی واردير؟ یوزلرله اولوم حؤکم، دایمی و اوزون مودتلی حبس جزالاری و ئرمک، خالقین مالینی موصادیره ائتمک حاقیندا حؤکم چیخارماق، بونولا دا قانونلاری سیناقدان کنچیرمک. آخی، بئله اولدوقدا بس قدار اولوم جزالارینین، عدالتسیز حبس اندیلملرین تقصیری کیمین بویونو دوشور؟ بو قدر مادی و معنوی ضررلری کیم اؤدمه‌لیدیر؟ ایراندا قانونلاری سیناقدان چیخارماق ایشی، جراحلارین دوشانلار اوزرینده تجروبه عملیاتی آپارمالارینا اوخشاییر.

قنید ائندیگیمیز کیمی، بیر چوخ عالیملرین عقیده‌سینجه، قانون جمعیتی ایصلاح ائتمک واسیطه‌سیدیر. اونون واسیطه‌سی ایله ایغتیشاش و عدالتسیرلیگین قارشیمی آلینیر. بو تعریف کامیل اولماسا دا، بیزیم قانونئریجی اورقانلار و قانونلاریمیز همان مرحله‌یه چاتسایدی یئنه ده درد یاری اولاردی. بدبختلیکن، بیر نئجه ایلین تجروبه‌سی گؤستر میشدیر کی، بیزیم قانونئریجیلر بوندان داها دا گنریده‌دیرلر. اونلار هئچ ده اؤز ایشلرینین حقیقی معناسینی باشا دوشمورلر. اؤز وظیفه‌لرینی هئچ ده دوشونجه‌لی صورتده حیاتا کنچیرمیرلر.

مؤلیف هئچ ده آنارخیزت دئییل. بیز آنارخیزتلرین «آنارخیا قانونون آناسیدیر» مودعاسینی بوش بیر اوتوپیا و خام خیال حساب ائدیریک. عئینی حالدا بیز سقراتین دا موریدلریندن دئییلیک. عقیده‌میزجه عدالتسیر و غلط بیر قانونا ایطاعت ائتمک چوخ تهلوکله‌لی و چیرکین بیر حرکتدیر.

بونولا بئله، بوتون قانونلاری تاپدالاماق اولماز. البته، قانون لازیمدیر. جمعیتی قانونسوز ایداره ائتمک اولماز. نیظام- اینتیظام دا چوخ جیدی و کسکین اولمالیدیر. بونسوز جمعیتین حیاتی ایندیکی حیاتیتمیز کیمی تهلوکله‌لی و مایوس ائدیجی اولار. لاکین نیظام-اینتیظام و قانون بو و یا باشقاسی نین هوس و احتیراحی اوزوندن دئییل، تام وحدت و مؤحکم بیر اساس اوزرینده قورولمالیدیر.

دنیا دایما حرکتده و دگیشمه‌ده‌دیر. بشریت هر گون کئچمیشه نیسبتن داها سور عتله ایره‌لیله‌ییر. اونون عومومی مدنیتی و ماعاریفی نین اینکیشافی هر آن حئیر تلندیرجی صورتده آرتماقدادیر. ترقی یولونا قدم قویموش میلنلر طبیعتین قارشیمی آلینماز اینکیشاف قانونو هئچ واخت یاددان چیخارماییب، اؤز مادی و معنوی وضعیترینی اونولا اویغونلاشدیرمالیدیرلر.

بوندان علاوه بشریتین موختلیف ایجتیماعیتلری داخیلینده جوربجور دؤیوش و موباریزلر اولموشدور. اونلارین ایچریسینده باشقالارینا نیسبتن نیظام-اینتیظامی داها مؤحکم و داها دوزگون اولان ایجتیماعی، باشقالاریندان خیلی ایره‌لی دوشهرک، اؤز اوستونلوک و حؤکمرانلیغینی تامین انده بیلر.

ظنیمجه، بو ایجتیماعی قانونو ایثبات ائتمک اوچون او قدر دلیل و ثبوت احتیاج یوخدور. محو اولوب آرادان گنتمیش میلنلرین تاریخینه آراجیق نظر سالدیقا همین آجی حقیقت گوزوموز قارشیسیندا جانلانیر... حؤرمتلی اوخوجولار دئییه بیلر کی، زیندان خاطرملرینین قانون و میلنلر مسالهری ایله نه کیمی علاقه‌سی اولایبیلر. بلی، بونلار بیر-بیری ایله علاقه‌داردیر... قانون جمعیتین احتیاجلاری اساسیندا حاضیرلانیب و ایصلاح اندیلمه‌لیدیر...

بیز زیندانا گنیریلن زامان تئهرانین مووقتی حبسخاناسیندا، مرکزی زیندان و حربی قالادا ساخلانیلان محبوسلارین سایه تقریبین مین نفره یاخین اولاردی. مرکزی زیندن بیناسی اصلینده آتی یوز محبوس اوچون تیکلمیشدی. منی قصره کؤچورن زامان، اوراداکي اوتاقلارین چوخو بوش ایدی. ایکی نؤمره‌لی کوریدوردا یالنیز آذربایجاندا بئنیجه گنیریلیمیش اون سککیز نفر ساخلانیلیردی. دوقوزونجو کوریدوردا اعمالاتخانالار یئرلشیردی. حامام کوریدوروندا محبوس ساخلانیلیردی. قصرده ساخلانیلان بیز محبوسلارین سایه-اوسته-اوسته اوچ یوز نفردن آرتیق دئییلدی...

قصر زندانينا كؤچوكدن سونرا، داورين سيناقدان كؤچيرمه قانونلاري سايه سينده زندانين بوتون كوريدورلاري محبوسلا دولورولور. اوتاقلارداكي محبوسلارين سايه اللي، آلتيمش، بلكه ده يوزو ده اوتوب كنجدي. زندانان بوراخيلديغيم زامان آلتاي يوز نفر اوچون نظرده توتولموش بو حبسانادا ايكي مين نفر دن چوخ محبوس وار ايدي. قالا زندانيندا، مووقتي محبوسه، قادينلارا مخصوص حبسانادا و تربيه ائوي آدلانان بينادا دا اوست-اوسته بير او قدر محبوس ساخلانيلديغيني احتمال ائتمك اولاردي. عؤمورلوك حبس جزاسينا محكوم اولانلارين سايه گوندن-گونه آرتاراق 1940-جي ايلده ايكي يوز نفر دن چوخ ايدي. آغير حبس جزاسينا محكوم اولانلارين سايه دا گوندن-گونه آرتيردي.

اسفندياري دنيردي: وطن اوز اينتقاميني آير. او، شوبه سيز كي، ايگرنج سوزو همين دؤورده چيخان يالتاق قزنتلردن و ياخود باشقالاريندان اويرنميشدي.

فروش دنيردي كي، بيز دؤولت علئيهينه اولانلارين كؤكونو كسمك و زندان واسيطه سي ايله اولانلاردان اعلى حضرتين اينتقاميني آلماق ايسته بيريك. بو سوزلر نه قدر شيت و ايگرنج ايدي. بونلار هنج ده اولانلارين اوز سوزو دنيلدي. دنمك لازيمدير كي، همين سوزلري اولنلارا بعضي آشان ايستي كاسالار ديكنه ائتميشديلر... دنيله سي سوزو دنمك لازيمدير.

بلي، ايجتيماعيتيميزين دوزگون مقصدي و هدفى اولماميش و يننه ده بوخدور. داورين قانونلاري، رضا خانين زورايي نيظام-اينتظامي، بوگونكو روسواچچليق و بي آبير چيليقدان باشقا هنج بير فايدا وئره بيلمزدي... زندان نه دنمكدير؟ سيز سرگوزشت انشيتمك، اون بير ايلليك بير محبوسون صؤحبتلرينه قولاق آسماقلا اوز حيس لر يينيزى بير نؤوع قيالانديرماق ايسته بير سينيز. شوبه سيز، بونا نايل اولاجاق سينيز. لاکين بير آز ديقت ائنديكده آيدين اولور كي، زندانان خاريجده كي موحيط ده سيزين همين طلباتينيزي اؤده يه بيلر. مگر بوتون ايران باشدان-باشا حبسانا دنيلدي؟ ايجتيماعى مسالهرين هانسي ساحه سينده سيزه آزادليق وئريلميشدي؟..